

Рік VIII.

Р. 1899 кн. I.

Т. XXVII.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEWČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

REDIGIRT VON

MICHAEL HRUŠEWSKYJ

VIII Ja'rgang.

1899, I B.

B. XXVII.

Векладом Наукового Товариства імени Шевченка.

В друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Вєднарського.

Рік VIII.

Р. 1899 кн. I.

Т. XXVII.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEWČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

REDIGIRT VON

MICHAEL HRUŠEWŠKYJ

VIII Jahrgang.

1899, I B,

B. XXVII.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під гарядом К. Беднарського.

ГАЛИЦЬКИЙ „МОСКАЛЬ ЧАРІВНИК.“

ПОДАВ

Др. Іван Франко.

В грудневій книжці „Кієвської Старини“ з 1893 р. подана була дуже інтересна праця пр. Дашкевича „Вопросъ о литературномъ источникѣ украинской оперы И. П. Котляревскаго „Москаль Чаривныкъ“ (ст. 451—482), де вказано далеку мандрівку і широке розповсюднене сюжета, яким покористував ся Котляревський для свого твору. Шан. професор схиляєть ся до думки, що Котляревський пишучи „Москаля Чарівника“ користував ся готовою вже драматичною песою на сю тему, а власне французькою комічною оперою „Le soldat magicien“, гравною у-перве в Парижі 1760 р. і виданою тамже в тім самім році. Ся опера була дуже популярна в XVIII віці, її два рази перекладено на німецьку мову, надто Вайдман переробив її на комедію, а з комедії її знов перероблено на Singspiel, на мєльодраму і т. д. В 1785 р. вона була виставлена також по чеськи. Дуже можливо — додам від себе, — що вона була перекладена також на польську мову, хоча мені поки що не повело ся віднайти її слідів у польській літературі. В такім разі чи не простійше було-б думати, що Котляревський бачив деь польську або російську виставу сеї пєси, ніж те, що він користував ся французьким текстом, котрий проф. Дашкевич мусів відшукувати аж у British Museum? До історії розгалуженя і мандрівки сюжету „Москаля Чарівника“ я бажав би додати кілька деталів із на-

шої галицької ниви. Попереду зупинюся на народніх оповіданнях.

Проф. Дашкевич подав у своїй праці багато вказівок на устні людські оповідання, що доторкають ся сеї теми і сам у додатку до своєї праці наводить оповідане, записане ним у селі Сліпчичах Житомирського пов. На жаль, ані се оповідане, ані інші, зведені до купи проф. Сумцовим у його праці „Пісня о гостѣ Терентіи“ (Етногр. обозр. т. XII) не дуже близько підходять під ту версію, яку бачимо в песі Котляревського, і проф. Дашкевич не зважаєть ся в жадній із них бачити безпосереднє жерело його „Москаля Чарівника“.

У нас у Галичині живе в устах народа кілька типів оповідань, де жінка зраджує свого чоловіка, а третя особа чинить її любасови всякі пакости. В однім типі любасом є піп, третьою особою наймит-„віщун“, що раз у раз прибігає до хати в ту пору, коли любас є коло господині; сей мусить ховати ся, але наймит усюди знаходить його: з під печи випарює його окропом, з горища скидає його разом з боднею, в котру він заховав ся; вкінці-ж, коли сей надів на себе шкуру сьвіжо зарізаного бичка і сховав ся до телятника, наймит гонить його до води разом з телятами і т. д. В иньшій казці сего типу любас ховаєть ся (голий) до діжки з саджею, наймит забиває діжку дном і везе його на ярмарок та продає як чорта. (Обі казки я чув колись у Ясениці сільній, дрогобицького пов., першу маю записану, другої не встиг записати). В обох сих казках господар не довідує ся про жінчиного любаса, не бачить його і загалом лишає ся зовсім на боці. Від канви твору Котляревського сей тип досить далекий.

Близший до неї другий тип, де чужосільний чоловік приходить до хати, застає саму господиню, просить ся на ніч, але відправлений нею ховаєть ся десь у сїнях або вилазить на горище, бачить її гостину з любасом, а потім, коли несподівано приходить господар і коли господиня, заким відчинити йому двері, поховала все те, чим гостила ся з любасом, і самого любаса, сей чужий чоловік входить, вдає з себе зворожбита, віднаходить горілку, варене й печене, вечеряє разом з господарем, а в додатку віднаходить також любаса, котрого виганяє як чорта та вздоровлює тим робом ніби то хору господиню. Оповідане сего типу, вставлене як епізод до довшої казки, записав я 1870 р. від одного парубка зі Ступниці, дрогобицького пов. Другий варіант записав 1894 р. в Клекотіві брідського пов. д. О. Роз-

дольський. Третій варіант записав недавно о. М. Зубрицький у Мшанці, Староміського пов. Друкуємо всі оті оповідання в додатку до сеї замітки. Їх близькість до основи комедіо-опери Котляревського ясна сама собою, хоча цікаво, що прихожий ніде не є вояком.

Тим цікавішою являється песа о. Степана Петрушевича, котру тут видаю у-перве з рукопису, уділеного мені ласкаво внуком автора, о. Петрушевичем парохом з Буська. Ся песа, написана (так голосить устна родинна традиція) ще в 30-их роках сего віку, в усякім разі перед опублікованем „Москаля Чарівника“ Котляревського, що був виданий аж 1842 р., і незалежно від него, про що легко переконатися порівнюючи обі ті песи. Та про те з другого боку, читаючи отсю „Первописну оперу“, в першій хвилі можна подумати, що се перерібка „Москаля Чарівника“, так близько схожа її сценічна будова з будовою песи Котляревського. Тут і там чотири дієві особи, одна дія і 11 сцен, тут і там подія ведеться в хаті селянина хоч і простого, але досить заможного і свободного — тут шляхтича (розуміється, тзв. ходячкового), а там козака-чумака; тут і там в сімю вплутується дрібний урядник (тут двірський економ, а там писар з губернії). Правда, є значні відміни в будові штуки і в рисованню дієвих осіб. Коли в творі Котляревського з кожної репліки так і дише на нас талановитий поет, бистрий обсерватор життя і горячий прихильник простого люду, то в творі о. Петрушевича видніється талант дуже малесенький і більше шаблонове трактоване дієвих осіб. Його Аннуся ласа на любовці, ненавидить свого чоловіка, а сцена, як вона зустрічає змоклого і змерзлого Рогача, дає дуже лихе свідощтво про її характер. Економ ледво начеркнений, а Рогач збуджує хіба жаль, але ніяк не симпатію. Одним словом, при всій близькості сюжету і оброблення твір Котляревського стоїть без порівняння вище від твору о. Петрушевича.

З якого жерела взяв о. Петрушевич основу свого твору? Він сам заявляє в титулі, що „з громадських повісток“. З інших творів сего автора, котрі ми надіємося опублікувати незабаром, ми бачимо, що о. Петрушевич справді черпав дещо з устних народніх оповідань, але черпав дуже мало; далеко більше його польських і руських писань черпано з чужих літературних жерел, німецьких і польських. Що він цікавився польськими театральними песами, маємо доказ в цілій купі таких пес, переписаних його рукою і ласкаво уділених нам д. І. Петру-

шевичем¹⁾. Дуже може бути, що в числі тих польських пес була також польська одноактова комедія про жовніра-чарівника, перероблена з німецького і що о. Ст. Петрушевич переробив її на руську мову, покористувавши ся де в чому й руським народнім юмором (нпр. сцена, як Аннуса при помочи клоча виводить вояка за двері з хати). З уваги на те, що в руських народніх оповіданнях той ніби ворожбит ніде не є вояком, а противно, вояк-ворожбит являєть ся постійно в театральних пєсах, що були переробками французького „Soldat-magicien“, а також з уваги на дуже подібну будову пєси Котляревського ми зважуємо ся висловити ось які погляди:

1) Так само пєса Петрушевича як і Котляревського і близька до них пєса Гоголя батька мали собі жерелом не устні, народні оповідання, а літературні взірці, вже оброблені в драматичну форму;

2) Ані для пєси Петрушевича, ані для пєси Котляревського ми не могли би прийняти безпосереднім жерелом французької триактової комедії „Le soldat-magicien“, а мусимо прийняти якусь близшу, може на німецькім ґрунті доконану одноактову переробку, котра з Німеччини могла прийти до Польщі і до Росії і дістати ся до рук Петрушевича і Котляревського зовсім незалежно один від одного, а може навіть і в не зовсім однакових, свободних переробках. (Схема сцен у Котляревського: Тетяна і Финтик частують ся; їх застає обоє разом Москаль; Тетяна відправляє його спати без вечері; її з Финтиком застає Чупрун; Финтик ховає ся, Москаль виходить і виявлює по троха Тетянині секрети — Тетяна вкінці признаєть ся до всего і всі мирять ся, — схема у Петрушевича: Аннуса жде економа; жовнір входить, вона штукою випроваджує його з хати; економ входить, але не встиг він передягти ся, коли надходить Рогач; на його сварку з жінкою приходить жовняр; його чари; він прогонює економа і відходить сам; Рогач так і лишаєть ся одурений, а жовняр порозуміваєть ся з Аннусею, і можна думати, що з часом сам він охоче займе місце про-

¹⁾ Ось титули сих пєс: „Intermezzo albo parafricanin pierwszy raz w Berlinie, komedya w pięciu aktach“; „Czterdziestoletni kawaler, komedya w jednym akcie“, „Dwoch rywalów albo iaki oyciec, taki syn, komedya w czterech aktach“; „Dziedzictwo, komedya w jednym akcie“; „Niemy, komedya w jednym akcie“; „Umarł i ożenił się, komedya w jednym akcie“; „Powrót z Indyi albo rozumna kobieta, komedya w trzech aktach“. Д. І. Петрушевич запевняє, що таких рукописних зшитків лишило ся по о. Ст. Петрушевичу далеко більше.

гнаного економа). В усякім разі песа о. Петрушевича дає нам доказ, що вірець песи Котляревського був на словянським ґрунті в формі далеко ближшій до „Москаля Чарівника“, ніж має французька комедія „Le soldat magicien“.

Про жите автора галицько-руської песи скажемо на разі лиш тільки, що він родив ся ще в 70-тих роках XVIII в., отже був більше менше ровесником Котляревського, був від початку сего віку парохом в Добрянах стрийського пов. і вмер майже 90-літнім старцем 1860 р. в Бережниці коло Жидачова. Перші його писемні проби, які дійшли до нас (на польській мові) походять ще з 1796 р. В Добрянах, де він був парохом 54 роки, він писав масу всякої всячини, але не друкував нічого. Зладжена ним гарна збірка народніх приповідок заховала ся в численних копіях зладжених його рукою і була надрукована аж в 1854 р. в „Przujasielu domowym“ у Львові з деякими пропусками, поробленими цензурою. Деякі вірші його пера друкувала „Зоря Галицка“ 1848 р. Докладніше про його жите і иньші писаня надіємо ся поговорити при нагоді публікації збірки його руських досп не друкваних творів.

Народні оповідання на тему „Москаля Чарівника“.

А. Віщун. Був собі еден бідний чоловік і мав семеро дітий. Так йому сї якось не вело, так сходив на біду, що далі не лишило му сї нічого, лиш една корова. Що робити, взяв він, тоту корову зарізавав, знів скуру, а мнїсо зварив. Не минуло кілька днів, діти мнїсо поїли — вже му сї нічого не лишило. А скира тимчисом висїла на плоті, а на неї налипло багато мух. Узїв він, згорнув тоту скиру разом з мухами, а як скира висхла і мухи висхли, то як було порушати той звиток, то в середині в нїм шелестіло — знаєте, мухи, а їх там було багато. Що той чоловік робит? Каже до дітий: „Сїдіт діти дома, ще тут щось маєте троха, то їдьте, а я піду, може дещо розкручу для вас, або може хоць тоту скиру продам.“ Бере він скиру тай іде. Ішов, ішов, уже го й ніч захопила, видит він — сьвітит сї. Приходить, а то хата край села. Входить він до хати, а в хаті сама една жінка, на столі сьвічка горит, стіл застелений обрусом, а вна розкладає на столі печену курку, пироги, сметану, горівку в фльишці.

— Слава Ісусу, — каже той чоловік.

— Слава на віки.

— Ци не приймили би-сте мене, ісподинько, на ніч? Я бідний подорожний.

— Ой не можу, — каже тота жінка, а сама так сї заупила чогось. — Видите, чоловіка нема дома, я сама. Ідїт осьтут до сусїди, він вас прийме.

— Га, що маю робити, — каже чоловік, — піду.

Вийшов до сїний, ришнув дверми, а сам собі міркує: „Щось то тут буде, коли ти сама дома, а таку-вечерю ладиш! Цїкавий я подивити сї“. Тай тихонько вилїз на під, намацьив тото віконце в повалї, що ним дим із хати виходит; троха го підхилив, лїг собі на подї тай сазирає до хати. А ісподинї по його виходї троха прийшла до себе, потїм вибігла, засунула дверї тай далї собі пореє сї. Аж тут по якімсь чьисї калат, калат до дверий.

— Хто там? — питає ісподинї.

— Я, ібсподиньцю, я!

Побїгла вона, отворила дверї, входить двірський окомон. Зараз до неї, зацьили сї витати, цюлювати, потїм посїдали коло стола, пют, їдьит, честуют сї. Далї каже окомон:

— Ну, тепер можемо бавити сї цілу ніч, бо я твого чоловіка вислав до млина, а мельникови наказав, щоби го допустив до млива аж на самїм остатку. Перед ранїшним обїдом певно не верне.

Розібрав сї він, кладе сї до постелї, аж тут чути: Гей, соб! Тпрру! Ой Господи, а то що? Жінка визирнула в вікно. „Ой нещїстьи, та то мїй чоловік приїхав!“

— Щож мінї тепер робити? — питає окомон.

— Сховай сї під піч! — каже жінка, а сама живенько всьо тото зі стола завила в обрус тай під подушку, сьвічку здухнула, тай лїгла. Нема, нема, аж тут: калат, калат до дверий.

— Жінко! Жінко! Отвори!

А жінка на постели так стогне, так йойкає!

— Ой не можу! Ой Господи! Ой кольки!

Ледво не ледво зволїкла сї з постелї, отворила йому, а сама чим борше знов на постїль, та так йойкає, що не суди Боже! Вийшов чоловік.

— А тобі що такого?

— Ой, слаба-м! Ой, не можу! Десь ци-м сї здвигала, ци ми підвіяло, сама не знаю, що ми сї стало.

— Та засьвіти!

— Ой, та не можу! Десь тут був каганець, але огню нема. Викресав чоловік огню, засьвітив каганець, сїв коло стола.

— Ну, жінко, я голоден. Ци не маєш що перекусити?

— Ой, та де я тобі возьму? Таже лежу весь день хора, сама-м голодна.

А той на подї весьо тото видит. Гадає собі: „Чекай, тут сї моя паска всьвйитит“. Злізає він, скрипнув сїньишними дверми, ніби з двору входить, далі війшов до хати.

— Слава Йесу!

— Слава на віки.

— Ци не приймили би ви мене, їсподару, на ніч? Я бідний подорожний.

— Та прошу, сїдайте! От у мене щось жінка не здорова, та аж сумно самому. Сїдайте, погугоримо, то веселїйше буде.

Сїв той, свою скиру положив на лавици, обзирає сї по хатї.

— Щож, гостив бим вас чим, — каже їсподар, — але видите, жінка ми хора. Я сам ось тепер зо млина приїхав, їв бим терне, а тут нема що раз у рот вложити.

— Ов, то не добре, — каже той подорожний. — Але чекайте, у мене тут є такий віщун, запитаю я його, може він міні повість, де би ми тут повечерїли.

Тай узбив свою скиру, потелепав нев, а потім притулив до вуха, ніби надслухує.

— Є, їсподару! Є горівка в фльишці, є курка печена, є пироги!

— Є, я й сам знаю, що десь є, але де?

— Не далеко! Ось підїт лишень, подивїт сї під тоту подушку, що на нї їсподинї лежить.

А їсподинї стогне, аж кричиг.

— Та що ти чоловіче слухаєш якогось тумана! Та де тут що може бути! Ой, болит! Ой умираю!

Але їсподар легонько коло неї, мац, мац, намацав фльишку з горївков, тьигне.

— Правда ваша, чоловіче! Фльишка є! — каже він.

— Мацайте лїпше. Там і решта мусит бути. Мій віщун не бреше.

— Та йдїт до дїдька з вашим віщуном! — кричит їсподинї! — Та де тут що може бути! Ой, болит! Ой коле! Головонько моя!

Але чоловік уже тепер не дуже дбав на її крик. Ану, жінку на бік, тьигне тото всьо з обрусом. Витьгнув, розложив на столі, посідали оба, їдѣть, пють, бесіднують.

— А часто так, пане їсподару, ваша жінка хоруге? — питає подорожний.

— Ой, часто. Коли лише поїду на панщину, все її без мене щось підвіє.

— І не радили-сте сї у яких ворожок, від чого їй тото?

— Та де-ж сї не радив? Та що, ніщо не помагає.

— Чекайте, може би мій віщун дещо порадив.

А жінка лежить на постели, видит, уни їдѣть та пють, аж у штуки сї мече зо злости, а сама так йойкає, так стогне, аж сум бере. А як почула за віщуна, що ще гірше. А подорожний потелепав скиров, послухав тай каже:

— Знаєте, їсподару, в ваші хаті є саси¹⁾.

— Саси? Ну, певно, що є. Але щож з того?

— Що з того? Та то від них усе лихо. Ваші жінці від них гостець сї спротивив.

— Не може бути!

— Слово вам даю. Вже мій віщун як що каже, то певно не бреше.

— Га, може бути. Але щож би на то радити?

— Я вам пораджу. Давайте топити в печи і гріти окріп.

Затопили в печи, загріли окріп, а подорожний набрав у варишку окропу, бризнув за мисник — тихо; набрав другу варишку, бризнув під припічок — тихо. Набрав третю, як бризнув під піч, як капнуло окомонови на руку, а той: с-с-с-с! з болю.

— О, чуєте, їсподару, як саси сичьит! — каже подорожний.

— Додавай їм іще!

Набрав той ще раз окропу в варишку, хлюпнув під піч, а окомона знов спекло, і знов він: с-с-с-с!

— Сичьит дідьчі сини! — каже чоловік. — Чекайте, я вам покажу!

Тай за тим словом як хопит весь баньик з окропом тай жбух під піч. Ой, уже тепер окомон не сичьив, але рикнув з болю так як медвідь, та з під печи, перевернув того їсподарьи, та

¹⁾ Шваби, таргани, таракани.

в двері, та до сінний, та на двір — дмухнув так, що лиш сї закурило.

— А, такі то саси у мене під печом були! Від того то сї тобі, жінко гостець спротивив! — каже чоловік, та до жінки. Як не зачне парити! Ледво той подорожний відборонив.

(Записано від Стефана Яворського у Ступниці дрогобицького пов. в 1870 р. Дальшу часть сего оповідання, де говорить ся про ниньші пригоди подорожного, пропускаю).

Б. Правдачі. Був їден такий собі бідний чоловік, називав сї Іван. Мав він їдну корову, бере тай ріже і робит поминки. Взяв те м'ясо, людий запросив, наварив і з'їли. А шкіру ростелив і мух насїдало вам може два цетнарі на ті шкірі. Він шкіру завязав і на плечі, бере собі сьвідерок, сокирчину за пояс і йде в сьвіт. Прийшов так мб до третього села тай просить ся у хлопа на ніч. Хлопа нима дома, поїхав ді Львова с пашнею, а жінка каже: „Ни можна ночувати, бо чоловіка нима в дома, ни маю де положити вас спати“. І він пішов от так як би у мени на стрих спати, на хатню гору. Топіро надійшов до неї там її коханий, вони собі там стали їсти й пити, забавляти ся і веселити ся, а той слухає на горі, шо то робить ся. І став вертїти дзюри без стіль і дивити ся, шо то робить ся. Так він дивить ся, а вони собі гостять ся і веселять ся, а він то всьо бачи. І над'їжджає чоловік з дороги, каже на дворі: „Птру!“ і приходит до хати. А жінка хутко до ліжка — слаба! А він каже до жінки: „Давай вечерати!“ А вона стала дуже стогнати, жи вона барзо хора. Він до пeca — нима ніц, тільки якась вода кіпіла. Каже до неї: „Давай шо їсти!“ А вона стогни і кажи, жи вона бардзо слаба, жи ніц ни варила. А Іван, той, жи на горі, тойи побачив і закашляв. А він, той хлоп, каже: „Зьлізай, хто там такий?“ А вона кажи: „То прийшов подорожній, жиб йго переночувати, і я казала, жиб він пішов на гору спати“. А він кажи до неї: „То ти не мала де йго положити в хаті? Зьлізай сюди, подорожній, шо ти за їден?“ А він зьлізай і тягне за собою свою шкіру і прийшов до хати і каже: „Слава Боу!“ чи „Добрий вечур!“ — „Сїдайти!“ — так той хлоп до того Івана кажи: „Гості до нас!“ Привитав йго у хаті і кажи: „Дав бим вам шось такого підвечіркувати, та нима шо“. І питаї йго, шо він маї в ті шкірі?

— Правдачі.

— Заворожіт минї що! — каже. — Якась біда в хаті, жінка слаба. То я вам дам, що ви хочите, лиш порадьте що на то.

А Іван штурхнув рукою до того пудла, мухи загули... Кажі до него: — Дивіть ся у пйиц, там біда сидит за дровами далеко.

Хлоп до пйица, витягає макітраку, а там гусак, такий крепкий, но ноги задер. Ще раз штурхнув Іван у свої правдачі і каже:

— Дивіть ся у кóбицю (поконєць лави), там ще більша біда йи.

А там стояла фляшка горілки нагрітої з медом солодким. Витягнув на стіл і стали собі напивати ся. Ак собі пітпили і добре закусили — Но, — каже, — куме, ще що загадай! Що ти хочеш, то я тибі дам. Дам тобі сто риньских і що ти будеш жадати, іно скажи минї, що у мене за біда у хаті?

Кажі Іван: — Ще їдну біду маєш, під подушками сидит.

Він до подушок, витягає дві паляниці огромних таких, жи на самих яйцях і маслі печені. А вона стала дуже стогнати і плакати і не хоче дати, каже: „Там нема нічого!“ А він не слухав, її пхнув і забрав то є під подушок. І стали ся дужи сьміяти, жи мают чим закусувати і що пити.

А той коханець, то сховала йиго в шафу і він був розібрав ся, а як той затпрукав, і вона сховала їго в шафу.

І каже той хлоп до Івана: „Шо ви за то хочете?“ Дайи їму сто риньских і фіру пашні, з десіть корців, пару коні, а він ніц не хоче, но ще хоче ту шафу. А вона не хоче дати, но плаче, бо там уже той сидит у шафі. Вона ни хоче дати їму ключа до шафи, а вони до неї, ключ видерли і берут на фіру, виносять ту шафу, на те збіже кладут, і Іван бере батіг і їде до свого дому.

Приїжджайи до дому і бере, виймає того пана ш шафи і обмастив йиго саджою — ніби голого, сорочку здняв з него й сподні, зробив з него дідька. І везе йиго на ярмарок. Привіз йиго, а Жиди кажут:

— Що ти везеш, Іване?

А він каже: — Везу сьвятого Йоба. Що дасте, то я вам покажў.

— Що ти хочеш, Івани?

Кажі: — Сто риньских.

Жиди скинули ся і зложили сто ринських і дали Іванови. Іван каже.

— Обступіть таке велике коло, бо я йго вам випущу, жиби-сьте подивили ся, бо він втіче.

Жиди обступили велике коло, а він каже:

— Тримайте, бо я йго випущу, зара буде втікав, дивіт ся добре!

Відчиняє шафу і виходит той сьвятий Йоб, такий великий як має бути. Як Іван їму дасть щось два батоги по голім тілі як він шурне помеже Жиди, як Жиди скричать: „Івалт! сьвя, тий Йоб утікай! тримай!“ А він як шурне по каміні, аж водпішла. Жиди закричали, що мало що виділи, а він кричить, „Диви ся добре! тримай!“ Но, і він утік. Іван кажи:

— А я вам казав! Було тримати.

Іван бере гроші до кишені і завертайи коні і їде до дому: уторгував сто ринських за сьвятого Йоба.

(Конець сего оповідання, див. Етнограф. Збірник, т. VII).

В Клекотові брідського пов. від господаря Демка Рицара в серпні 1894 р. записав О. Роздольський.

В. Жіноча правда і жіночий суд. Раз якось — пише о. М. Зубрицький — читав я в читальні книжочку про Івана Котляревського, зладжену д-ром Пачовським. Коли я прочитав про „Москаля Чарівника“, завважив на се Лупь Сивак (його зовуть у селі Савишиним), що то таке саме було, як з тим газдою, що йго жона післала до млина молоти. За другим разом він оповів сю приказку в читальні і я записав її. Коли прийшов на те місце, де жона судила любаса, почали люди сьміяти ся і він мняв, аж другий поміг йому оповісти так, як записано далі. Оповідач мняв і не міг знайти вислову; з сего міркую, що люди оповідають собі про сей суд трохи инакше, маснійше, а тільки мені, як духовному, не хотіли оповісти цілком докладно.

Єдного газду слала жона до млина, а вона мала любаса і мовіла: „Ідеш ти до млина, то мелі за видокá, бис в ночі не жолóв, бо як будеш в ночі молóти, то буде чóрна мука́“. Але він прийшов до млина, а там бив дрóгий кум з дрóгого кінця з пóниж ньóго і тот молóв на тот час. Колі кум вимолóв і мóвит: „Кóме, йди сип, вам сипка припадé“. — „Я не будó молóти, бо мені жонá не веліла молóти, бо би чóрна мука́ бíла“. Але кум повідат: „Якім чíном може бити чорна мука́, колі зéрно бíле?“ І тим часóм, кум усипав йго зéрно, на зупір за свóйім. Лино́ зачалó ся молóти, кліче кóма: „Ході подивіти ся, чи бíла

мука?" Прийшли, подивили ся, мука біла. Повідат гáзда: „Не-
пράвду мені жона повідала, мука є біла“. Але кум побáг¹⁾), що
то такє з ним рóбит ся, а кúмови не повідав нич на тотó, тáкой
в своїм сёрци мiслив. Вiмолоти і повідат: „Ходи, кúме, я підú
до тебе нá-нiч, бо мені задалéко“. Прихóдят, хiжа зáмкнена
і зачáв трiскати до двéрий, а кум пішóв під вікно — в хiжи
ся сьвітiло і тим часóм жона не iшла розмикáти, а ховáла своїй
рiчи. Як поховáла, тогдi вийшла і розiмклá. Ввийшóв кум з кú-
мом до хиж, відзiват ся жона до чоловіка: „Бiлисьмо кúма по-
гóстили, та нема чим!“ Але кум відзiват ся до кума: „Ци на-
м'яташ ти, коли ми рáзом свiнi пáсли?“ — „Нiт“ — „Е-во,
та чомú не тямiш, iк-исмо ся там на тóлоцi омiр'якли, а мiсяць
такий зийшóв, як тот буляник під заголóвком. А вовк прийшóв
і брав паця такє, як тотó на зáдi в печi. А я iк-им хóпив та-
кий кáмiнь, як та флiшка на стiнi під решетóм з горiвков, пу-
стiв до вóвка, а він ся зiгнúв, як тот за столóм під корiття-
тьом“. В тот час, як кум то всьо вiповiв, а гáзда пішóв, най-
шóв і поклáв на стiв. Випустили тóго з під корiта і засiли
собi кóло столá всiх четвéро і стáли вечéрати. Як повечéряли,
випили горiвку і тогдi велiла жона гáздi судiти. Але i гáзда
здав на кúма, а кум знóвели здав на йогó жонú і так пішло
три рáзи і знов на кiнцi на нi спёрло ся. „Но“ — повідат —
„ти кúме, кóй-ис змолóв, билó тáмою ночовáти, або домiв iти, чужi
жонi не презирáти, ай своїй пáнтровати. За тото дáйте му п'ят-
пáйцiть букiв. А ти любасе, кóй-ис прийшóв, билó собi вiппити,
попойiсти, не лежáти кóло нéйi як пес, áле своє зробiти, тай
домiв iти. Дáйте му дéсять бúкiв. А коли ти гáздо такий глú-
пий, коли ти ся ладiло молóти, то билó молóти; ти знав, що
коли зёрно бiле, то мука чóрна iти не будé. Тобi гáздо п'ять
букiв. А минi нич, бо я судiла“.

Записав 8 сiчня 1899 в Мшанци старомiського повiта від моло-
дого гáзда, Луця Сивака Савишиного, Михайло Зубрицький.

Варто завважити, що з поданих тут вариянтiв два першi —
близшi до основи „Москаля Чарiвника“ і до „Первописної
Опери“ о. Ст. Петрушевича — близшi також до польських ва-
риянтiв сего оповiданя, котрих кiлька записано в остатнiх роках.
I так два вариянти знаходимо в виданiй 1894 р. збiрцi Ст.

¹⁾ Здогадав ся.

Цішевського „Krakowiacy“ (т. I, 232—236), а один у збірці Хелховського „Powieści i opowiadania ludowe z okolic Przasnysza“, (т. I, 88—94). Особливо варіант д. Роздольського подекуди робить ся в повні зрозумілим тільки по порівнянню з тими польськими варіантами. І так у всіх трьох польських варіантах, так само як у наших А і Б, ворожбит, се бідний чоловік, що несе на продаж висушену шкуру (воjak не являєть ся ніде!). В вар. А. Цішевського він називає себе ворожбитом (wróż), а далі називає ворожбитом свою шкуру, так як у нашім вар. А. Чоловік, у котрого дім попадає сей захожий, в вар. А. Цішевського є коршмар, в вар. Б. мельник, у Хелховського коршмар; любас у вар. А. Ціш. — орґаніст, у вар. Б. ксьондз. В обох варіантах прохожий бере його з собою так, як вар. д. Роздольського, але потім випускає його за добрий окуп. В вар. Б. Ціш. — шкура називає ся дуже зближено до вар. д. Розд. „gadaie“; прохожий за свою ворожбу не хоче нічого, тільки скриню, в котру жінка заховала ксьондза. У Хелховського захожий чоловік — дурень перебраний за старця, невірна жінка — коршмарка, її любас — також ксьондз, що ховаючи ся в коморі влізть зразу в бочку зі смолою, а потім в бочку з пірем. Інтересно, що й тут старець, ночуючи на горищі, вертить діру в стелі і так підглядає, що дієть ся в хаті; очевидно, традиция курних хат, що мали в стелі віконце (як у нашім вар. А), тут уже затемнила ся так, що прийшло ся оповідачам видумувати сверлик і верчене діри в стелі. В оповіданю Хелховського коршмар винолошує ксьондза з бочки вистрілом, в чім знов сей варіант ближше сходить ся з нашим вар. А, де також муж винолошує любаса з криївки і сей утікає.

Варто зазначити, що те саме оповіданє є також досить розширене у Чехів, див. *Listy filologické*, 1889, ст. 380 (вказівка дра Полівки в *Archiv für slavische Philologie*, 1895, стор. 580).

ПЕРВОПИСНА ОПЕРА.

Мужъ старій, жѣнка молода.

*Домовая забавка въ єдномъ дѣйствіи зъ громадзкихъ повѣ-
стокъ уложена.*

О с о б ы :

Рогачъ, старій шляхтичъ.
Аннуса, єго жѣнка молода.
Економъ, єй любовникъ.
Жовнярь висууженій.

Дѣе ся въ дому шляхтича мешкаючаго на кѣнци села при дорозѣ. Хата проста сельская, в котрѣ стоить пѣчъ з коминомъ на штандарахъ, двѣ ѡкна на полудне, а третє маленьке на вхѣдъ, виходит на пѣддаше. Зачинає ся смеркати и надѣходитъ хмара грошовая.

Виступъ 1.

Аннуса (сама прятає в хатѣ и спѣває):

Старѣ люде суть заздросні,
Завше мручать и незносні;
Вже сами ся не кохають,
И молодымъ збороняють.

Ахъ, що то за святіи слова! Той, хто тую пѣсеньку складавъ, мусѣвъ бути такъ нещасній, якъ я теперъ застаю. Мосєй мамѣ захотѣло ся конечно, жебымъ була шляхцянкою, а то тѣлько для того, же колись-колись тамъ в єй родѣ бувъ шляхтичъ, котрій бувъ дуже мастній и волній. И для того мене конечно примусила, абымъ за шляхтича пѣшла. Єще жебы за молодого! Але бо то старій, дихавичній, заздросній, з котримъ тепер мушу мучити ся. (Спѣває):

Мама мене полаяла,
Абымъ хлопцѣвъ не кохала;
Бодай мама єла лихѣ,
Не сидѣла бь собѣ тихо.

Боже вѣдпусти менѣ грѣха, же такъ мамѣ спѣваю, — бо жаль уваги не має. Якъ то бувало весоло, коли хлопцѣ якъ ляльки вечеромъ поприбѣгають! Синъ небожчика економа, и семѣнариста з сосѣдного села, що то за хлопцѣ звиннѣ, гожи, не

такіи, якъ теперѣшній мѣй мужъ. Семѣнариста хотѣвъ ся зо мною конечно женити. Не жаль було заспѣвати:

Ходѣтъ хлопцѣ гождѣ, милѣ,
Заживаймо любой хвилѣ!
В день робити, в ночи спати,
Вечеромъ ся покохати.

Ой такъ то бувало, такъ!... А теперъ анѣ в день, анѣ в ночи нема з кимъ ся побавити. (Заглядає в вѣкно). Вже ся смеркає, а єго ще не видати. Я мого старого умысне виправила на нѣчѣ далеко до млина, жебым ся могла хотѣ одну нѣчѣ з молодимъ забавити. Вже меду, булокъ и печеного гусака приславъ. Повинен би и самъ прійти. (Знову заглядає в вѣкно). Хтось ту иде!

Виступъ 2.

Жовнярь. Добрій вечеръ!

Аннуся. Добре здоровіє.

Жовн. Прощу мене переночувати (и кладе свѣй тлумачокъ на лавѣ пѣдъ вѣкномъ). Я вислуженій жовнярь, вѣрне служивемъ отчпзнѣ, бувавемъ в рѣжнихъ краяхъ, а теперъ дали ми ласкавій хлѣбъ, иду до своихъ, але же ся вже смеркає, а до того дощева хмара наступає, мене ноги зболѣли, далѣй не могу ити... (сѣдає на лавѣ).

Анну. Ей, що менѣ тамъ до того! Я не знаю, вѣтки вы естесте. Ночувати васъ не могу, мужа в дома нема, челядь ся посходить, не буде ся куди подѣти, а [до] того маємо острій наказъ, абы безъ вѣдомо[с]ти вѣта нѣкого не ночувати. А вы до того ще жовнярь... Идѣтъ собѣ з Богомъ!

Жов. А хотѣ бисте ми, люба госпосю, анѣ ѣсти анѣ пити не дали, то я положу ся на голѣ земли, бо то земля цѣсарска, а далѣй не пѣду. Але сподѣваю ся, же того не учините, абым голодній пѣшовъ спати. Перейшовем цѣлій свѣтъ, а всюди гречнѣ господинѣ були. (Спѣває):

И в Парыжю и в Лондинѣ
Всюди гречнѣ господинѣ;
Руски также гречнѣ, гожи,
Дадутъ ѣсти, мягкѣ ложи.

Анн. А власне без того може ся зайти. Де бы то того стало! (То вымовивши отворила дверѣ и побѣгла до сѣній, потому до коморы).

Виступъ 3.

Жовн. (Самъ, перейшов ся по хатѣ и спостерѣгъ на столѣ фляшку меду, булки и печеного гусака). Но, ту когось лѣпшого сподѣвають ся, для того мене не хоче прийняти. Ого! потреба ту зважати, щось ту буде! Молода, ладна... (Почувъ, же вертає, сѣдає знову на лавѣ).

Виступъ 4.

Анну. (повертає з клаками пѣдъ пахою). Коли вже конечно хочете ночувати, впередъ потреба на тое заробити. Зервало ми ся телятко в сѣняхъ. Якъ челядь зѣчне ся волочити, то випустити на двѣрѣ. Поможѣт ми укрутити мотузокъ, абы го добре припяти! (То впреклѣши бере клаки—пѣдъ паху, стає коло припѣчка, отворивши дверѣ до сѣнѣй, дає му крутити). Но, зачинайте! Туда, туда, до сѣнѣй, жеби бувъ довгій! Потѣмъ скрутимо го в четверо... (Далѣй мовить до жовняра). Пѣдхѣлѣтъ троха дверѣ на двѣрѣ, але не богато! Далѣй, далѣй! Єще крутѣтъ!

Жовня. (перестунає порѣгъ на двѣрѣ и мовить) Може вже буде, бо дощъ на мене падає.

Аннуся. Нѣчо то, ни розплящитъ васъ! (Пускає раптовне конецъ шнурка, вибѣгає з хати и замикає дверѣ в сѣніохъ). Отамъ до сто кадукѣвъ, гостю непрошеній! (Вертає до хати, бере тлумачокъ и викѣдас черезъ вѣкно на двѣрѣ).

Жовняръ (на дворѣ). Ага! Такъ то господа непотрѣбного гостя збуває! (Бере свѣй тлумачокъ и мовить) Будьте здорови! Обачемо ся пѣзнѣйше!

Виступъ 5.

Аннуся (сама) Иди, иди, з Паномъ Богомъ! (Же дождь зачавъ рѣсно падати, жовняръ скрив ся пѣдъ дашокъ ѡдъ взходу, де було оконѣце, всѣо видѣвъ и чувъ, що ся в хатѣ дѣяло, а же оконѣце було в тѣни, нѣхто го не спостерѣгъ). Дивѣтъ ся на ніого! Влѣзъ до хати якийсь волоцюга, не знати вѣдки, и буде ми правити Андрони!... Бѣднѣй мѣй економчикъ! Єсли го теперъ дощъ на дорожѣ напавъ, змокне неборачокъ до ниткѣ. Запевне муситъ бѣчи, бо казавъ: якъ тѣлько снопи поносятъ, просто ту прѣйде, для того нанередъ приславъ вечеру. (Постерѣгає, же то на столѣ стоить). Отъ наветъ забудамъ спрятати, запевне мусѣвъ той драганиско видѣти, якъ емъ побѣгла по клаки до ко-

мори, и для того упирав ся конечно почувати. Ого, паничу! Не для пса ковбаса! Поликай, небоже, слинку! (Бере то всю и ховає в шафу. Чути пуканіє).

Анн. Хто тамъ?

Екон. Я, Аннусю, я.

Анн. Ахъ, то мѣй любій! (Отворяє).

Виступъ 6.

Еконо. Якъ ся маєшъ, Аннуньцю?

Анн. Добре, колись, прійшовъ. (Цюлує). Ахъ, Господи Боже! Якъ жесь ты змокъ! Ажъ тече з тебе! Скѣдай з себе чимъ борше тѣ фляки, я тобѣ дамъ бѣлу и суху сорочку мого дѣдика, не будешъ при мнѣ сидѣти якъ потопельникъ.

Екон. (розбирає ся). Кобысь була видѣла, мо[я] любя, якъ я нынѣ зывав ся, то бись ся була до роспуку смѣяла. Раптовне з за лѣса виходить хмара, чути, же гримить. — „Нуже! — крикнувъ емъ — берѣт ся снопи носити!“ Носимо, кладемо, я также ношу, кладу, тѣлько що-сьме мали кѣнчити, затмило ся — якъ стоявъ емъ тѣлько в шпенцерѣ, такъ просто черезъ ланъ до тебе. Може був ем в пѣвъ лану, якъ люне дощъ раптовне! И мочив мя ажъ до твого порога.

Анн. Оже за тое ще ты разъ поцелую! (цюлує и дає бѣлу сорочку). Не питай, же довга на тебе, але суха.

Еконо. То нѣчо не значить. (Тѣлько що зачав ся убирати, чути пуканіє в дверѣ).

Виступъ 7.

Аннуся. Хто тамъ?

Рогачъ (на дворѣ). Не питай, толко хутонько отвори!

Анн. Ахъ! Нещастя! То мѣй мужъ. — Заразъ, заразъ...

Екон. Дежъ я ся теперъ подѣю?

Анн. Лѣзь тымчасомъ пѣдъ пѣчъ, я потѣмъ тебе випущу. (Кедає му мокре шматя пѣдъ пѣчъ, а сама бѣжить отворяти).

Виступъ 8.

Рогачъ (входитъ до хаты). Ты еще не спишь? И свѣтишь на коминку? Запевне чекаєшъ на якогось хабаля? Менесь виправила якъ дурня до млина о двѣ милѣ, а то для того, жебысь собѣ сама погуляла!... Дай ми ся в що перебрати, бомъ змокъ, ажъ тече з мене, и зимно ми теперъ.

Анн. Мовчи, старій гадуло, если хочеш, жебым ти до решти чуприни не обдерла! А дивѣт ся на старцуна! Онъ менѣ буде хабалѣвъ вимовляти! Богатось мя видѣвъ з хабалями?... Ты заздроснику проклятій!

Рогачъ. Ахъ ты негоднице якась! Чи ты може не видишь, як смѣ промокъ? Дай ми суху сорочку, чи чуешь?

Анну. Иди собѣ до лиха! Не приводи мене до злости!

Рог. Рушишь ся нынѣ, чи нѣ? Видишь, якъ ся трясу в зымна?...

Анну. Почкай, почкай! Я ту тебе заразъ загрѣю. (Лапае го за чуприну, пригѣнае го до землѣ, біе кулаками).

Рогачъ. Ой! Ой! Хто в Бога вѣритъ, най мене ратуе!

Виступъ 9.

Жовнярь (котрій видѣвъ черезъ оконыще що ся дѣе в хатѣ, хутонько перебрав ся в мундуръ, вбѣгае до хати). Що ту за галасъ? Идучи по за плѣтъ чую крыкъ... Я мовивъ¹⁾, же якіи розбѣйники впали до села. Що вы робите, молодежи? На що вы старого тата біете?

Аннуся. Вѣлно мы біти, вѣлно, бо то мѣй мужъ! (вѣд-скакуе и стае на боку).

Жов. Ага, мужъ! Ой бѣда тобѣ воле, коли тебе корова коле! То для того бити, що мужъ? Мужа потреба якъ свого ѳтця шанувати, бо мужъ жѣнцѣ голова. Але бачу правду люде спѣвають:

Де мужъ старій, жѣнка молода,
Тамъ в малженствѣ рѣдко згода,
Тамъ ся третій чортъ мѣститъ,
Що в молодовъ попеститъ.

Чомужъ онъ такій мокрій?

Рогачъ (стогне). Ой! Ой! Ото мене вислала до млина о двѣ милѣ вѣдси, а мене в дорозѣ дощъ напавъ, змочивъ мя до ниткѣ. Я еи прошу, жеби ми дала суху сорочку перебрати ся, а она мене за то біе.

Аннуся. Неправда, не за тое, але же менѣ все вимовляе лжихѣсь хабалѣвъ. А я присягаю Богу, щомъ цѣвкомъ невина. Я нѣкого в свѣтѣ не люблю опрочъ моего мужа! Але онъ великій заздросныкъ, хоче, жебимъ нѣгде не ходила анѣ з нѣкимъ слова не говорила.

¹⁾ В підгірськѣм диялектѣ дрогобицького і стрійського пов. значить: думав.

Жовн. Но, но, дайте си покдй! Найлудше покажете свою невиннїсть, если ему будете повѣлни.

Анну. (бдмикає скриню и дає му бѣлу сорочку). На, иди до сѣнїй та перебери ся.

Жовн. Голя! Я на тое не позволю! (До господаря) Господару, то ваша хата, ту ся переберайте! Повѣжте ми, якъ васъ маю звати?

Рогачъ (бере суху сорочку). Я називаю ся Іванъ Рогачъ.

Жовн. Рогачъ!... Власне припоминаю собѣ давну пѣсеньку (спѣває):

Хто жѣнчиной пильнує дороги
И за нею зазирає,
Она за то припне роги,
Якъ кохала, такъ кохає.

Сѣдайте но господару на своимъ лѣжку и огрѣйте ся. Перемоклисте, теперъ вам зимно. Я тому всіому умѣю порадити. Найперше мушу всѣ кути обнюхати, може де занюхаю того третого чорта, що то меже вами бронтъ бѣду. О, бо то [я] бувавъ в рѣжнихъ краяхъ на свѣтѣ, богато и видавъ и чувавъ, а до того ще научив ся заклинати. (Ходит и нюхає по всѣхъ кутахъ). Вы госпосю сѣдайте коло свого мужа, окрійте го чимъ, най ся огрѣє... Сидѣть же собѣ обое спокдйне, а если що обачите, не лякайте ся нѣчого, якъ буде виходити з вашої хати, бо я то роблю для вашего спокою. Но, теперъ буду зачинати мою роботу. (Ходить по хатѣ, постерѣгає роженъ, що висить при порозѣ и бере в руки). Але, але, возму той роженъ для припадку, бо если би той чортъ не схотѣвъ мене послухати, то буду примушенїй трохи подзюравити му его скѣру. (Иде, отворяє обое дверѣ до виходу и зачинає заклинати):

Заклинаю, чорте сроги,
Вийди з дзюри за пороги!
Слухай моєй доброй ради,
Я не хочу з тобовъ звади.
Вийди, вийди безъ опору,
Иди просто к своему двору.
Не побуджай во мнѣ злости,
Сли шануєш свои кости.

(Стає з рожномъ при столѣ). Теперъ буду кричати три рази, а якъ не послухає мене до третого разу, то му буду скѣру дзюравити тимъ рѣжномъ. (Кричить голосно). Геравсь! — разъ. Геравсь! — два... (Економъ неборакъ вилазить в довгѣ сорочцѣ зо своими манатками за оба пороги).

Рогачъ (обачивши то кричить). Ой! ой! Боже святий, я умираю! Ахъ! ахъ! щожъ то я видѣвъ!

Жовн. Духъ святий при васъ! господару! Не лякайте ся нѣчого, вже по всѣмъ страху. (Иде, замикає обое дверѣ). Теперъ будьте спокійни, чорта смо непотрѣбного вигнали, а теперъ бы смо ся чого напили и наѣли.

Рогачъ. Ой, що то, то правда! Я з того великого страху и забувъ, же мы ся дуже їсти хоче.

Жовнярь. Почекайте но, не клопочѣт ся! Якъ знаєте, же я маю дуже добрій нюх, бомъ наветъ в вашѣ хатѣ чорта занюхавъ, — може децо занюхаю напити ся и попоїсти. (Ходить по хатѣ и нюхає). Ого! єсть надѣя! Щось я ту в шафѣ занюхавъ. (Отворяє). Єсть, хвала Богу, не тѣлько пити, але и їсти.

Аннуса. Може вамъ чортъ приславъ вечеру за тое, жесьте з нимъ лагодне поступили и скѣри не джуравили?

Жовн. Що то, що правда, жемъ собѣ з нимъ дуже лагодне поступивъ. Ба, я иначе й не мѣгъ, я робивъ такъ, жебы и вовкъ бувъ ситій и коза цѣла. А до того маю то завше на памяти: Бога не гнѣви, а чорта не дражни. А вѣнъ за тое о мнѣ пам'ятає. Руште но ся, госпосю, та накрійте стѣвъ, бо то, що є, то є, то все божій даръ.

Анн. (осмѣлена тою мовою жовняра накриває стѣвъ и ставляє всю на столѣ).

Жовнярь (спїває):

Хтобъ ся того сподѣвавъ,
Жебимъ медокъ попивавъ?
Коли доля вже така,
Ще попоїмъ гусака;
Що на рѣжнѣ єго пѣкъ,
Має щастя, же утѣкъ!
Жебы ся бувъ операвъ,
То бы рѣжножъ бувъ дѣставъ.
А такъ цѣлій и мы сити,
Будемо ся всѣ тѣшити.

Теперъ, пане господару, прошу, сѣдайте до стола!

Рогачъ. Ахъ, я ся бою, чи нема ту якои зрады. Уже близько шестьдесятъ лѣтъ маю, а щемъ нѣгди чортової вечери не їдавъ. И тепер бымъ єи не рушивъ, жебимъ не бувъ голоденъ и самъ єдинъ бувъ.

Жовн. Я васъ упевняю, господару, же ся не маєте чого бояти. Сѣдайте и їжте безпечне! Волимо ми голодни попоїсти,

якъ бы мавъ иншій хто їсти. Я вамъ добре зробивъ, бо вигнав-їмъ з хати чорта. Послухайте мене, я вамъ добре жичу. (Бере господаря, садить за столомъ). И вы, госпосю, сїдайте при насъ! А передъ їдломъ випіємо си по кїелїшку меду! (Наливає и мовить) Доброго здоровя жичу, пане господару!

Рог. Пийте здоровы! Але я ся лякаю.

Жовн. Мема ся чого лякати, мїдъ досконалій. Видите, жемъ цївкомъ випивъ. (Наливає и отдає).

Рог. Щожъ я теперъ маю робити?

Жов. Отъ, якїй ми молодець! Ще го потреба учити! До жїнки випити и поцїлювати ю, якъ свого приятеля. Чорта-смо выгнали, теперъ знову жїйте в згодї и милости.

Рог. (випивъ, обїймає жїнку и цїлує) На, любя Аннусю.

Ан. (їдбєрає) Дякую тобї, мїй Ясенку! А я до кого?

Жовн. Ото рїчъ цїкава! Назадъ до мужа, абисте жили в покою. (Зачинаютъ всї їсти).

Рогачъ. Той гусакъ хоть вїд чорта печенїй, але досить крухїй на мои зуби.

Жовн. Мусївъ го при пекельномъ огни на рожнї обертали. Пїдївши добре и напивши ся меду можна заспївати.

Хто ся женить з молодою,
А до того єсть заздроснїй,
Доведено єсть правдою,
Же ся стане єй неаноснїй.

Покєнь заздрость, будь терпливїй,
Могу тобї заручити:
Будешъ жити вїкъ щасливїй
И добре ся поводити.

Молодицї любї, гожи,
Пїддайте ся божой волї:
Якъ пїдете в старї ложи,
Буде добра для васъ долї.

Рогачъ. Жебы бувъ такъ менї хто передомъ заспївавъ, нїмъ я оженив ся, був бимъ знавъ що дїяти... (То повївши вийшовъ з хати).

Виступъ 10.

Аннуся. Прошу васъ, пане воякъ, повїдajte менї, вїдки вы то всїю знаєте, що ся ту в хатї дїяло?

Жов. А видите вы онъ оконце? Оно менї всїю повїло. Якъ вы мене высукали з хати, дощъ раптовне лїнуєвъ. Дивлю

ся — піддаше. Тамъ скривши ся спостерѣъ смъ оконце, а такъ всіо видѣвемъ, що ся в хатѣ дѣяло.

Анну. Самамъ ся зрадила! Дайте поки¹⁾), мовчѣте, не будете того жаловати.

Бо мовчанка не пушитъ,
Головоньки не сушитъ.

Виступъ 11.

Рогачъ (входить з двора). Якъ з вечера дощъ раптомъ бувъ пôleвъ, такъ теперъ ладно на дворѣ.

Жов. Кому в дорогу, тому часъ. Привернув-емъ вамъ згоду, третого чорта з хати вигнавъ, котрій певне до васъ не загляне... Кôлко разъ буду ити по мою плату до Львова, завше вступлю до васъ. Сподѣваю ся, же мене приймете. (Бере тлумачокъ). А теперъ иду до тутейшого вѣта замельдувати ся. Зоставайте здорови, пане господару, и вы, панѣ господинѣ!

Рогачъ и Аннуся (обоє разомъ) Просимо за каждымъ разомъ насъ вѣдвѣдати! Щасливои дороги!

Жовняръ (виходит и спѣває):

Чи на селѣ чи то в мѣстѣ
Не вѣръ нѣгди ты невѣстѣ,
Бо та хитрій розумъ має,
Сто разъ на день ошукає.

¹⁾ В підгірськiм диялектi так вимовляється „покій“.

Знадоби для пізнання угорско-руських говорів.

Подав Іван Верхратский.

Невеликий обшар північно-східної Угорщини заселений Русинами в числі до пів мільона представляє з языкового погляду багато подробиць гідних уваги. Що до одмін говорів єсть на Русі угорській така різнородність, як в жадній другій части країни заселеної українсько-руским народом. В сфері звучні находимо тут явище, яке в подібній мірі стрічає ся ще на Полісю і в Радомисчині, в губернії Київській: єсть се іменно стіснене первістного о на у, ѓ (мов би уі або німецке ü) а подекуди як і загально в укр.-руск. на і, первістне вол звучить як до околицї вул, в ѓл (вуіл), віл — первістне е стісняє ся знов як до околиць на ю, ѓ (майже як юі) і на і на пр. старосл. тѣтѣка звучить в ріжних околицях: тютка, тїтка, тьїтка, старосл. вѣлъ звучить: вюѣ, вїѣ, віѣ. Місцеві говори околиць, де стрічає ся у, ѓ, ю, ѓ в згаданих случаях, представляють нам давні фази, які колись відбували ся при перезвукованю голосівок о і е в і скрізь в українсько-руским язиці.

В многих случаях виступає нераз місто е звук посередний ^имежи ^ие і ^ии (е) пр. хлопець, отець, майє, звідуйє, їдєн, тепєрь. — Грубе чь стрічає ся у переважної части говорів угорско-руських понайбільше там, де оно є у старословенщині пр. мы, бых, бїстрый, сокїра, хїжа, загїбіль; — середне и одвічає понайбільше старословенському и пр. бїти esse, бивати habitare, бїти percutere; подекуди (іменно в назвуці) виступає і побіч и пр. і побіч и = et, іншакый побіч іншакый etc. Тоті ріжницї звука и не виступають всюди рівно різко, а у гірняків на пограничю Гуцульщини чь уступає середньому и, або навіть, як і в нарічю гуцульским, в частиці кь звукови і: вітегнути, вібрати.

Подекуди находимо лнт (виговор стародавний, мов у старословенщині) місто теперішнього щ н. пр.: блоштіця місто блошница,

або місто теперішнього ч, староруского щ пр. бішти м. бічи староруск. біщи, старосл. було би *бѣшти. Часто бачимо м'які накінчики глаголів в 3 лиці поодинокого і багатьох чисел теперішнього часу пр. іграють, іграють, держать, держать. М'яке р дуже розповсюджене (теперь, вѣрь, цѣрьков, косарь) і нерідко випирає тверде пр. ряховати м. раховати, шпацировать м. спацировати, тряпом м. трапом. Шиплячі в дуже багатьох околицях в мові м'ячать ся пр. хѣчу, сокѣчька, плѣкачька, щѣюка, щѣчька, пуцѣти, вѣжую побіч вѣжу. Середнє л уживає ся понайбільше місто твердого л; дж виступає місцево замість звичайно уживаного ж н. пр. чюдѣй м. чужій старосл. чюдѣи.

Прімієнник „від“ = старосл. отъ уживає ся лише у верховинцях. Звичайна форма угороруска єсть од, уд, рідше вуд, выд.

Старосл. чѣто понайбільше звучить што.

Наголос оказує також деякі примітні ріжниці так приміром ном. plur. сущників: звѣзды, блохи; волокна, колеса; — числівники: пѣтеро, двѣдцѣтеро. — 3. лице єд. і мн. числа глаголів IV. кл. говорять, говорять, будить, будить і пр. Незвичайний в деяких сторонах акцент в приложнику: великій, велика, великоє, рівнож і в причасниках; надѣтый, -ѣ, -ѣе, умерлий, -ѣ, -ѣе.

Що до флексій мови угорско-руської оказують деякі дуже примітні форми, приміром: воўци; робѣтникум, робѣтником, робѣтником, воўлум, воўлим, воўлим; сѣлых, катѣных; грѣшох, країох, льѣсох; воўми, курьмі; з горшки, пуд ворѣты, с пѣреты; зимі, льѣті (loc. sing.); — дває, триє, обає; двѣми, трѣми, обѣдвоми, чотѣрьми (шѣрьми).

Слѣди давнього аориста бачимо в формі бѣх, котра в сполучі з II причасником миналого часу дійного стану виражає спосіб умовний або желяний пр.: якбѣх видѣю, тѣбѣх озмію; кѣбѣх вѣтаю; любію бѣх ты; ще бѣх ем повѣю; йїла бѣх; ѣбѣх звѣли; тѣбѣх не мали. — Аористом мов скостенілим єсть і льокальна форма повѣх (повѣх від повѣсти), котра уживає ся не лише в першій лиці, але також в другій і третій лиці мужеского роду єдиничного числа 1. я повѣх, 2. ти повѣх 3. вѣн повѣх місто минальника: я, ти, вѣн повѣх; форми же для женського і середнього роду єуть вже загально тепер уживані: я, ты, онѣ повѣла, я, ты, онѣ повѣло.

Прислівники добрі, злі, чѣдні (в старосл. добрѣ, злѣ, чѣдѣснѣ) уживають ся в багатьох околицях.

Примітно, що в 1. л. єдиничного і в 3. лиці багатьох чисел глаголів I. 7, V. 1, V. 4 і VI. кл. дуже часто терпить ся розрив пр. знаю, знають. глядаю, глядають, бываю, бывають.

іма́у, іма́уть, спознава́у, спознава́ють, зба́у, зба́ють, да́у, да́ють; одвіту́у, одвіту́ють, чюд́уу ся, чюд́ууть ся, газд́уу, газд́ууть, бесьід́уу, бесьід́ууть. В 3. лиці ч. єд. часу теперішнього глаголів V. 1 кл. випадає часто голосівка теперішнікова: зві́дять, по́рскать, б́ывать, по́відать, го́йкать. (У говорах угорсько-руських з акцентом рухомим рідко се буває також в 1. і 2. лиці єд. і мног. числа: спі́вам, спі́ваш, спі́ваме, спі́ва́те).

Що до пнетвору згадати тут належить про наростки аш, ош, уш, пр. ко́са ш мад. kaszás (= косар), ва́рта ш (= вартівник) мя́сяро ш мад. mészáros*) (= мясар, різник), ве́рбу́нко ш (що ве́рбує) Werber, лахма́нюш lumpiger Kerl; про сущники на і́в як бе́рів, бі́рів (biró) горді́в (hordó), на ук пр. я́стрябу́к, на ик пр. ві́трик на ава пр. про́щава, глаголи на оніти пр. лопо́ны́ти, дере́нко́ны́ти, рапо́ны́ти і пр.

Степеноване виражає ся часто через приставлене частиці май пр. май лю́тый = лю́тійший; май лю́тій ш ий = найлю́тійший. До степенювання служить також прислівник тве́рдо пр. тве́рдо худо́бный = дуже бідний.

Що до глаголів зложених з приіменником дуже примітне у, що заступає ви пр. у́метати = виметати; у́ладити = виладити; у́шукати = вишукати, як се по часті буває і в говорі бойківскім.

Словолад угорсько-руських говорів ука́зує декотрі особливі приміти, з котрих лише тут декотрі наведемо важні́йші. І так уживає ся dat. ми, ти, собі, му, при сущниках для означення приналежності пр. говорі́ть жо́на ми = каже моя жєна; я і син ми = я і син мій; ци до́ма ти га́зда? = чи дома твій господар? — пушбо́у з ві́тцьо́м собі́ = пішо́у з свої́м отце́м; ка́же стрій му = каже стрій єго; ві́дыв му жо́ну́ = відыв єго жєну. — При глаголах середних кладе ся заіменник ся пр. в таких случаях: скі́єне ся мо́локо́ = скисне молоко, по́хворі́ли ся = похворіли. — Заіменник котрі́й (qui, welcher) уживає ся в угорсько-рускім часті́йше, як в иньших українсько-руських говорах пр. чьоло́вік, котрі́й часті́ть до це́рькви, Бо́гу при́ємний; се́гінь, котро́му не да́лі хлі́ба, пушбо́у да́ле. — Так зване praesens historicum (теперішник пові́стующий) уживає ся в розказах дуже часто, через що стиль набирає незвичайно́ї жи-

*) Гідне уваги, що я слово „мясарушка“ (= різничка, Fleischerin) чув межи людом в околиці Сокаля.

вості в оповіданю: прийде ід ньому; вѡзьме єдноґо коня; одповість їм; ведє царь мноґо вѡйска; ізвѣдаты отѣць; позбѣрать двана́дцять каді злата і пр. Місто нема́ говорять: не є або нѣт пр. не є курато́ра до́ма? місто нема́ курато́ра etc. — нѣт у нас вже лысѡв такѣх, як былі = нема у нас etc. Вираженя „єсть“ або „є у мене, тебе, него, нас, вас, них“ на угорскій Руси рідше уживають ся, частѣйше кажуть: ма́у, (маю) ма́еш, ма́е (майи), ма́еме, ма́ете, ма́уть. То само пр. місто: „у коня шерсть біла“ говорять звичайно: кінь ма́е шерсть білу. — Примітні суть також прислівники: до́кус, до́браз, до́ма́к — або сполучники: по́кля, до́кля, до́тля, по́каль, до́таль, кой, ке́дь, ож, обѣ і др.

Много слів щироруских затрачених вже в иньших областях нашої отчини уцілило на Руси угорскій, тож словня угорско-руска не в однім згляді повинна обогатити словню літературного українсько-русского языка. З другої знов сторони годі заперечити і посторонних впливів на говори угорско-руські. Впливи німеччини слідні в угорско-рускім не лише в декотрих виразах перенятих, але також подекуди і в словоладі як пр.: с косѡу косѣти, із ножѡм кра́яти, прийшоу ід єдної воды, указау єдну капу́сту, зѡстау лежа́ти, відиу пті єдноґо шу́стра і пр. Найсильнѣйше однакж відбиває ся вплив мадярщини на словню угорско-русского языка. Коли Мадяри багато слів безпосередно або посередно переняли від Славян (пр. galamb = голуб, старосл. голѣбъ; haraszt = хворост; korcsma = корчма; sapka, sipka = шапка; mocsar = мочар; pecsenye = печеня; kasza = коса; szita = сито; potroh = потрух, патроха; haluska = галушка cf. галка; dajka = дойка (т. є. мамка їм. Amme); asztal = стіл; zálog = залог (фант); deszka = дошка; kása = каша; vidro = видра; varazs = ворож, заворожене; szalma = солома; kalács = колач; moly = міль; ganaј = гній; kulimáz = коломасть, коломазь; patkóvas = підкова; kovács = ковач, коваль; strázsа = сторожа, страж; puska = пушка; bolha = блоха; závár = заво́ра; zatony = затонь (звичайно plur. затони = лавиці піскові, загрузна відміль; raplan = староруск. палолома; iga = старосл. иго; járom = ярѣм, ярмо; kalász = колос; repa = ріпа; pizstráng = петруг польск. pstrąg; kondor = кудрий, кудрявий, кудерявий зр. старосл. кждравъ; korja = копе, копя; korács = копач; szerda = середа; lapu = лопух; szomszéd = сусѣд старосл. сѣсѣдъ; csudar = чудар; penz = пінязи (гроши); ablak = облак, оболوک (т. є. вікно); báј = бай (річ наворожена, поворожене, ворожене); burján = бурян; kolbász = ковбаса; káposzta = капуста; kánya = каня; kard = корд;

koma = кум; medve = мѣвдѣ; borozda, barázda = борозда; beszéd = бесѣда; rak = рал; szilva = слива; gomba = губа, грѣб. старосл. гѣба; bab = бѣб; bába = баба (що відбирає дитину; verb. бѣбити = за бабу бутв); babona = бобона, забобон; palinka = паленка; parna = перина; pástör = пастир; patak = потік; pesztonka = пестунка; naszád = старосл. носадъ et насадъ також староруск. cf. Слово о плъкоу Игорѣвѣ. Тю лѣкалъ ѹси на сѣвѣ Святослави носады до плъкоу Коякова; pársit пажить і др.), то також і Славяни не одно слово взяли з мадярекого. У Русинів угорських находимо досить споре число слів захоплених з мадярщини.

Що більше, декотрі мадярські слова уживають ся навіть в багатьох околицях Галичини, іменню межі людом гірським, яко сумежним з Угорщиною, і то як руским так і польським. Приміром слово *газда* мадяреке *gazda*, *газдівство* мад. *gazdaság*, *газдувати* *gazdalkodik*, *нагаздувати* = з *газдівства* приобріти, придбати; — *хосен* мад. *haszon*, *хісновати* мад. *használ* уживають ся в багатьох околицях Галичини, а і надто подекуди війшли ті вирази навіть в язык літературний галицьких Русинів. Між татрівськими „*гуралами*“ також почути не одно слово походження мадярського пр. *juhas* = мад. *juhasz*, *bogar* = мад. *bogár* і др.

Слова мадарскі, що ввійшли в словню угорско-руського люда, або впрост взяті з мадарского, при чім імена прибирають рускі форми склонення а глаголи спрягання пр. фѣйса = мад. fejsze, — се слово витісняє що раз більше властивий руский вираз сокира; вáрош = мад. varos (місто, гóрод); вáрошанін = мад. városi (міщанин, горожанин); дáраб, дaрáбчик = мад. darab (кусник); вaдáска = мад. vadászat (польованє); боўт = мад. bolt (склеп); го́йтува́ти, гaйтува́ти = мад. hajt (гонити); ендигова́ти мад. enged (попустити; пільжити; поблажати; призволяти; ментова́ти = мад. megment (слобонити); фáрадловати = мад. fárad (утомити; старати ся; трудити ся); фойтува́ти = мад. fojt (душити); розканча́ти = розпяти cf. magy. kapcsol (зв'язати, с'ягти, зіп'яти, замкнути) — або змадарщені вирази слов'янські знов переймають ся Русинами в новій, змадарщеній вже формі, так на пр. місто перина говорять часто пáрна після мад. párna deminut. пáрничка; місто юноша (старосл. юношa) інош magy. inas; різнік (м'ясар) зове ся мясáрош мад. mészáros; столяр — остóлош мад. asztalos; петруг — пістрані мад. pisztráng (в старосл. було би *пѣстрѣгъ); счастье — серéньча мад. szerencse (старосл. сѣрлашта).

Цікава річ, як угорсько-руський люд змінює мадярські вирази на свій лад. Розповсюднені суцники на ів (ов, ув), котрі від-
 одвічають суцникам мадярским на о пр. горд о в genit. горд о ва
 = мад. hordó (бочка); бер о в (бир'ув, бир'ов, бір'ов) genit. бер о ва
 = мад. biró (судья, вїйт); чік о в genit. чік о ва = мад. csikó (лоша,
 лошук); чіков'ик = лошучок: саб о в genit. саб о ва = мад. szabó
 (кравець); керек'я рт о в genit. керек'я ртова = мад. kerékgyárto (ко-
 лесар, колар, колодїй); кап о в genit. кап о ва = мад. koró (пес гончий,
 гончук, гончак); чум о в genit. чум о ва = мад. csomó (пакет, узлик);
 гінт о в genit. гінт о ва = мад. hintó (повозка). Подібно змінюють ся
 також вирази мадярські закінчені на о пр. ешерн'о вка, ешер-
 н'оўка = мад. esernyő (віддожджник); наперн'о вка = мад. nap-
 ernyő (відсонічник). Однакож мад. bendő = жолудок, потрух)
 перетворюють в рускім на бенд'ю г.

Українсько-руський нарід взагалї позбавлений тепер трохи не
 зовсім висших верств; на Угорщині тепер по руски говорить лише
 сама прбщава. Коли нарід наш втерав самостійність і наслідком
 сумних подій історичних і суспільних що раз більше тратив висші
 верстви, котрі винародовлялись і покидали язке рідний, коли що
 раз більше підтинали ся житє народне в ширшій змислі того слова,
 то ті смутні відносини мусїли відбити ся також і в українско-
 рускім язиці: для вираження понятій і відносин житя публичного
 і державного що раз більше позичано у сусїдів. А також чуже-
 земні назви на різні здобутки і устроєня культури українско-
 руский нарід посередно переймав з язиків тих народів, з котрими
 его спрягла доля і які успїли жити ширшим житєм народним та
 розвинути ширше і многостороннійше питоменну суспільність.
 Подібне бачимо і на Угорщині. Тож зве ся пр. аптика (польск.
 apteka по українско-руски властиво: ліковня) в угорско-рускім
 патіка мад. patika; каварня (польск. kawiarnia) в угорско-рускім
 кавейг'аз мад. kávéház; барбір (бритвар, голяр польск. golarz,
 balwierz) в угорско-рускім барбіль мад. borbély; квартира в угор-
 ско-рускім квартіль мад. kvártely; бесїда в угорско-рускім
 касин'ов genit. касин'ова мад. kaszinó. лазарет, лічня в угорско-
 руск. кург'аз мад. kórház і пр. Тож названя ремісників і орудій
 ремісничих в самій більшій части мадярські або нїмецкі.

В місцевостях, де Руснаки живуть спорадично межи Мадярами,
 язик перших, иноді переповнений мадярськими виразами, представляє
 невідрадну сумішку язикову, в котрій нераз лише накінчики в скло-
 нєнях і спряганнях рускі, самі же слова мадярські. В тих то око-
 лях „ізслиз'ають Руснаки мєжи Мадярами“, як замічає сам люд

угорсько-руський. Руснаки, що живуть межи Словаками, багато слів а иноді і форм переняли з словацького. На послідку словня угорсько-руського люду містить в собі також вирази взяті з румунського, посередно також з латинського, французького і других языків. Все-ж таки язык ядра руского населеня в Угорщині в основі українсько-руський, а хоть тут і там оказує примішки посторонних впливів — передовсім мадярського і словацького — предєї має в своїх говорах багато цінного материялу як для дослідника руского языка, так і загалом для фільольога.

Угорсько-руський писатель Евмен Сабів (гл. Христоматія церковно-славянських и угро-руських литературныхъ памятникѡвъ. Составилъ Евменій Сабовъ. Въ Унгварѣ, 1893.) ділить угорсько-руські говори головно на: 1) нарѣчіє Лишакѡвъ 2) нарѣчіє Лемаковъ 3) нарѣчіє Верховинцевъ 4) нарѣчіє Земплинскихъ и Шарішскихъ русскихъ 5) нарѣчіє Бачванскихъ русскихъ і 6) нарѣчіє Земплинскихъ словяковъ.

Я основуючись на зібраних мною знадобах угорсько-руських говорів (збирав я лише в декотрих околицях, де по Е. Сабову говорять наріччями 1. 2. 3. 4. — наріччя бачванських Руснаків і „земплинських Слѡвѡвѡвъ“, котрих радше випадає назвати Руснаками з языком сильно зміненим впливом словаччини, я не мав нагоди слідити на місці) ділю взагалі угорсько-руські говори, яко приналежні до червоно-руського наріччя українсько-руського языка на говори 1) билаків і говори 2) булаків. Говори билаків сусідних галицько-руским Лемкам визначають ся тим, що у них, так як у галицьких Лемків, нема движимого наголосу: акцент паде подібно, як у польським, все на передпослідний склад в виразах дву- або більше складних пр. гѡра, молѡко, ѡрел лѣтѣт. Бесѣда тих угорських Русинів єсть властиво лише одміною говора лемківського (як се доказують знадоби зібрані мною в Шарішській столиці). То властиві Лемакы. Однакож руский люд на Угорщині в околицях, де уживають лише, лиш, прозиває „Лемаками“ і других, Руснаків, що дальше на схід висунені, безпосередно з Лишаками сусіднують і уживають в своїй бесіді частиці лем. Бесѣда тих то „Лемаків“, котрі і від Лемаків властивих, сусідних галицьким Лемкам, відріжняють ся, окрім иньших приміт, движимим акцентом, стоїть подальше від говора властивих Лемаків а далеко більше близить ся до говора Лишаків, від которого єї годі відділити лише на підставі уживаного слівця лем. Приклад оповідань „Лемаків“ з Страбичева, Малого Лугу, Горонді, Зарічя, Греблі, Нового Давидкова, Дунковиці і оповідань „Лишаків“ н. пр. з Ільниці, Влѡгова,

Вишного Шарду показують, що різкої границі межи тими говорами нема. Не можна при тім заперечити, що угорско-руський люд взагалі тільки ріжнить: „Лишаки“ і „Лемаки“. Та до „Лишаків“ зачислити-б і Верховинців, котрі уживають слова „лиш“, „лише“, про того і тих угорських Руснаків, що граничать з Бойками і Гуцулами. Оттак бачимо, що людова термінологія тут досить хитка і недокладна (те, правда, можна би також сказати, що до поіменования людowego „билаки“ „булаки“). Та таки задержуємо ті назви, бо вони уживані в устах люду а по части ввійшли вже і у книжки. Що до говора „Верховинців“ треба тут буде по моїй думці розрізнити дві одміни: одну, котра становить перехід до говора бойківського і взагалі єсть лишень місцевою одміною говора Бойків — і другу на пограничю угорських Русинів з Гуцулами, котра становить одміну говора гуцульського; звідти пр. форми: челедінський, пánський, дес-коліс, сес, сесá, судá, хóде, нóсе, ві́брати і пр. розуміє ся, се лише кажу що до язика, бо на Угорщині назви „Бойки“ і „Гуцули“ зовсім не уживають ся для поіменования тамошних Руснаків.

Що до перезвуку первісного о в у, ö, і а первісного е в ю, ѱ, і — то, по моїй думці, не випадає брати тих прояв яко головних признак для відріжнювання говорів тому, що иноді в тім самім селі стрічають ся форми з у і ö або і пр. пúдлый або пöдлый чи підлый; розбúйник побіч розбöйник або розбі́йник, а навіть пудкóвка, Пузнякóвці місто сподіваних форм: пудкúвка, Пузнякúвці; то само форми з ю, ѱ або і: тúтка побіч тítка або тýtка; пішóў з ўдеи або з вúдеи, вöдеи і пр. Однакож мимо такої міні в перезвукованю згаданих голосівок таки певні роди (стадії) перезвуку виступають в певних околицях частійше і загальнійше. І так пр. в Ясеню, Окні, Рагові, Квасах, Розсішках (по части) і, як мене запевнювано, також в Трибушанах, Кобилецкій Полянї, Косівекій Полянї й ин. говорять: віл, піп, стіл, кіл, тýtка, приньіс. — Кöнь, пöп, стöл, мöст, Бöг, тítка, приньіс говорять на захід від Густа дальше на Угочску столицю, в части Марамарощини в напрямі до Білки на Боршові, в полудневій части Бережскої столиці до Мукачева [В самім Густі я чув: кунь, стул, пуд; в Розсішках по части і (від, під) по части у (гуд)]. В иньших частинах Марамарощини, Бережскої і Унгварскої (Ужгородскої) столиці говорять: кунь, пуп, тютка, принюс. Точнійше означене — о скільки се можливе — областних границь певних родів (стадій) перезвученя голосівок о і е потребує ще докладнішого намічення.

Прояв перезвукованя первісного *о* і *е* в *і* відбував ся поволі у голосівки *о* через *у*, *уі* в *і*, у голосівки *е* через *ю*, *юі*, в *і* у всіх наріччях українсько-руського язика. Аналогію бачимо в перезвукованю голосівки *о* в *й* в чеськім язичі. По спостереженням Др-а I. Gebauer-а в староческих пам'ятниках до $\frac{1}{4}$ століття XIV. виключно подібують ся форми з довгим *о* пр. *boh, dol*; пізнійше виступають форми з *по* як *buoh, duol* а на їх місце на останку що раз частійше проявляють ся форми в новочешині тепер уживані: *bûh, dûl*. Отож з *bôh, booh* поветали по черзі *buoh, bûh*. Подібно мала ся річ з перезвуком *о* в *і* в язичі українсько-руским. В староруских пам'ятниках вже від XIV. століття стрічають ся форми як: *рѣкъ, вѣспа, грѣмъ, кѣнь, покѣль, кожьюмъ, нюмъ, юй, сьуй* і пр. Отож з форми *стѣл* = *стоол* поветали *стуол* (*стуел, стуіл*) *студ, стѣл, стіл*; з форми *лед* (*льод*), *люод, люд, люід* (*лѣд*), *лѣд*. Оттак форми в котрих первісне *о* стісняє ся в *у*, *уі*, а *е* в *ю*, *й* стрічані в говорах угорсько-руських являють ся слідами перетворби голосівок *о* та *е* на *і*, яка в минувших періодах розвитку нашого язика загально відбувала ся, а в декотрих місцевостях нашої отчини не дійшла до *і*, тільки спинила ся у голосівки *о* на *у*, *ѣ*, у голосівки *е* на *ю*, *й*. Як згадано, не лишень в Угорщині, але також в Полісью і Радомисчині стрічав я подібні. прояви переходів перезвукових первісного *о* і *е*. Примітимо ще до того, що декотрі форми стіснення з голосівкою *у* або *ю* подібують ся тут і там поодинокі і в східній Галичині пр. *збуй, пюрце* — трохи численнійше межі Лемками пр. *вувця, куната, (кузната), пуѣтора, тютка, мюд, люд, грюб, пюк, люг, тюк, мюѣ* а навіть (*льокально*) *змюрз* місто змерз і пр.

Що до форм *бѣти, я бѣѣ, бѣла, бѣло* запримічу, що по крайній мірі ті селяни, з котрими я стикав ся, понайбільше говорили *ѣ*. По переважній частині угорські Русини належать до білаків. Верховинці — то переважно *булаки*. Иноді оповідач міняв форми *бѣѣ* і *буѣ, бѣѣ*, що я і одмітив кладучи одну із тих форм в скобках побіч другої. Також і вираз що навіть у того самого селянина звучав иноді також що або навіть *шо*.

Понеже місцева різнородність руских говорів на Угорщині превелика, а все-ж таки ще нема матеріялів язикових з різних околиць в достаточній кількості, на разі ближше не розділяєм говорів. На тепер обмежаємо ся лише на поданю декотрих важніших язикових приміт угорських Руснаків і приведеню прикладів бесіди угорсько-руського люду з різних околиць.

Подані тут мною знадоби обнимають записки, які починив я при кінці липня і в серпні 1897. р. досліджуючи по часті говори Верховинців, Лемаків східних і декотрих Лишаків, про тото говори з наголосом дивжимим. Понайбільше подорожував я пішки від села до села, по часті також до місцевостей віддаленійших відбував путь желізницею або возом. Я навістив слідуючі місцевости в такім порядку, як ту прописано: 1. Ясене вижне 2. Ясене нижне 3. Кваси 4. Окно-Рагів 5. Бочко-Рагів 6. Малий Луг 7. Бичків 8. Росушки 9. Густ 10. Великий Сивлюш 11. Луково 12. Горонда 13. Клачаново 14. Страбичів 15. Лучки великі 16. Новое Давидково 17. Пузняківці 18. Дунковиця 19. Кивяждь 20. Зарічя 21. Лагово 22. Великий Раковець 23. Імстичево 24. Білка 25. Ільниця 26. Иршава 27. Дубрówka 28. Гребля 29. Вишний Шард 30. Копаня велика. Окрім того записав я також принагідно декотрі прояви язикові з иньших околиць.

Досліди язикові роблені мною р. 1897. в Шаршській столиці себ то в країні властивих Лемаків, у котрих бесіда немає дивжимого акценту, так як у наших Лемків, і єсть лише одміною говора лемківського, подам пізнійше.

Ві Львові 10. вересня 1898.

Обяснене скороченій: Бі. = Білка (Bilke). — Бч. = Бичків (Nagy-Bocskó). — Вл. або Лаг. = Влагово або Лагово (Ölyvös). — ВР. = Великий Раковець (Nagy-Rákóczi). — ВС. = Великий Сивлюш (Nagy-Szöllös). — ВШ. = Вишний Шард (Felső-Sárad). — Г. = Густ (Huszt). — Гр. = Гребля (Felső-Karaszlő). — Г. = Горонда (Gorond). — Ду. = Дубрówka (Cserhalom). — Д. = Дунковиця (Nyires falva). — З. = Зарічя (Alsó-Karaszlő). — І. = Ільниця (Ilonca). — Ім. = Імстичево (Misticze). — Ир. = Иршава (Posva). — К. = Кивяждь (Кивяжда, Kövesd) — Кв. = Квасі (Borkut). — Кл. = Клачаново (Klacsanó). — Коп. Копаня велика (Veresmart). — Л. = Луково (Lukova). — Лаг. або Вл. = Лагово або Влагово. — Лв. = Лучки великі (Nagy-Lucska). — МЛ. = Малий Луг (Kis Louka). — НД. = Новое Давидково (Uj-Davidháza). — О. = Окно-Рагів (Akna-Rahó). — Пу. = Пузнякувці (Puznyakfalva). — Р. = Бочко-Рагів (Bocskó-Rahó). — Рос. = Росушки (Розсішки, Roszuska). — Стр. = Страбичів (Страбичево, Sztrabicsó). — Я. = Ясене вижне (Felső-Körösmező). — Ян. = Ясене нижне (Alsó-Körösmező).

Бер. = Бережска столиця — Земп. = Земплиньска стол. — Мар. = Марамарошска столиця. — к. Сиг. = коло Сигота.

По рішенню фільологічної секції в тій праці задержано граматичну термінологію автора. *Пр. ред.*

Говори з наголосом движимим.

А. ГРАМАТИКА.

І. До звучні (*Lautlehre*).

Голосівочня (Vocalismus).

i.

i (з о, е або ъ).

Місто загально у нас в русчині уживаного і, що повстало з первісного о або е, чути понайбільше на Угорщині давніші форми, в котрих о стісняє ся на у або (в порівнянню новішні вже) форми, в яких у переходить на օ (звучить майже як уі або німецке ü); первісне е переходить в декотрих околицях на ю, в других на голосівку до օ зближену, котру тут хочем означити через օ̇. В місцевостях, що граничать з Бойками і Гуцулами, чути і пр.: гід, вівця і віця, кінь, дізріти, приньс, привіт, при ній. Спорадично проявляє ся иноді ы місто первісного о пр. вѣдти = відти. (Стіснене о в ы буває в декотрих місцевостях західних Лемаків). — Старословенському ꙗ одвічає понайбільше і так як і у відповідих говорах українсько-руського язика: дѣло, тѣснѣй, лѣто, мѣра, вѣра, співати.

α) Сигѹт МЛ. genit. Сигѹта, Sziget. — гасдѹвство МЛ. гасдѣвство, господарство. — буб МЛ. бѣб, faba. — ластувка Schwalbe, hirundo. — сук genit. соку, Saft, гал. сѣк et сок. — бѹжде-рево НД. = бѣждерево, Artemisia campestris. — покѹрний (коло Густа) покѣрний. — пѹдлий Г. пѣдлий. — хвуст МЛ. хвѣст. — вурь genit. ворѹ МЛ. Hengst psl. орѹ, ѣech. оѹ*). — збѹже МЛ. збѣже. — Угрув genit. plur. der Ungarn.

β) Бѹг ВС. genit. Бѹга. — вѹл ВС. — ластѹлка і ластѹвка ВС. — гѹд ВС. genit. года Jahr. — хвѹст Лв. — пѹд-

*) По Мікльошичу слова вурь, вѹрь, євѣр, ѹгѣр, вѹгѣр польск. ogier, булгарск. аѣгѣр, сербск. аѣгѣр належить віднести до турецького аѣгѣр.

скочить ВС. = підскочить. — глѡг genit. глѡга і глѡгу Weissdorn, crataegus. — вѡвця Л. ВР. Г. — тхѡрь Л. genit. тхоря. — дрѡзд Г. genit. дрозда. — кѡнь Г. ВР. НД. — рыболѡв Лв. Д. Seeschwalbe, Sterna. — домѡв Лв. nach Hause. — кѡстка Лв. кістка. — мышолѡв З. Buteo, Mäusebussard. — вѡрь genit. воря ВР. Ир. Hengst. — бѡлший.

γ) сіль Я. дійнице Я. дрівѡ Я. ніч Я. надібний Я. вірь genit. воря О. поліжкїне О. вікнѡ О. Я. плотівник Я. кїнь Я. бїлший Я. гїд Р. мїй (мѡй) Стр. кїнь (кѡнь) Стр.

α) люд, мюд місто лїд, мїд однакож в Стр. Г. мед, лед. печунка Г. Leber (часто в plur печункї). печень hepatic. — тютка (Велика Руна) = тета, тїтка psl. тѣта, тѣтѣка amita. — при нѡй; кáже юй; в нѡм.

В причасниках минувшого часу дїйного стану II, для мужеского рода I кл. глаголів (безнаросткові пнї) як: вѡў, мѡў, плѡў; нѡс, вѡз, грѡб; рѡк, тѡк, влѡк, пѡк; лѡг, бѡг.

β) веретїлиця Г. Blindschleiche, Anguis fragilis. — чїлка Бі. Schopf psl. чѣлка. — кїтка Г. Лв. м. тїтка amita. — допїк Лв. = допїк. — ўплїў собі кѡш Д. = виплїв собі кїш. — у нїм Лв. = у нїм. — сивїй Лв. = снїй.

γ) ястріб Я. лїд Я. мїд Я. бжелїд Я. тїтка ВР. у нїм Л. йїй О. принїс Я. привїз О. завїў (завїў Стр.) понїс (пѡнїс) Стр.

Стїсненє голосївкї е в складї ере з рѣ.

бѣрїг (берїр) НД. genit. берєга psl. бѣгѣг ripa. — на пѣрїд psl. на прѣдѣ.

о стїснє ся в у або ѡ.

бруст Г. genit. бросту = гал. брость, genit. брости і брост, genit. бросту junger Ausschlag der Bäume. — пѡсхнути Лв. посохнути; дѣрева пѡсхлї = посѡхлї (коло Львова однакож: усхлї, пісхлї). — прѡстрѣ Д. м. прѡстрѣ. — бѡжий К. = божий; бѡжа олѣнка Sonnenkäfer, Coccinella septempunctata. — свѡйсѣкый ВР. свойский. свѡйсѣкы вадѣ хыжнї зяяцї = Kaninchen. зяяць свѡйсѣкий Бі. Lepus cuniculus. — пѡзрїтї Д. позрїти psl. позрѣти spectare. — дѡзрїтї (дїзрїтї) Бі. дозрїти, psl. дѡзрѣти observare, contemplari. „ка́жеме: хоть дѡзрїти, хоть досмѡтрїти“. — вѡблїй Ир. облий. вѡблѣ дерево ukr. виблїй, walzenförmig. psl. свѣлк rotundus. прѡзвїще Ир. прозвище. — подорѡжнїк Я. Wegerich, Plantago. — крѡткый ВП. кроткий, ruhig, sanft, mild, bescheiden. psl. кротѣк mansuetus, lenis, modestus.

О не стісняє ся.

смѹтость Пу. Trauer. — неѹкость Лв. в значіню Unwissenheit. — мѹлость О. eigtl. Kleinheit. з мѹлости = seit Kindesjahren.

е не стісняє ся в ю (ѹ, і)

пѹленка НД. ЪБ. = горівка, Branntwein, у Лемк. галицк. палюнка; в Лв. говорено мені: „дѹгде кѹжуть: пальонка“, пѹленочька З. deminut. — понѹбля ВШ. Gaumen у Лемків: понѹбѹ = понѹбе, пѹднѹбе, пѹднебене.

Вторична творба (secundäre Bildung) голосівки у, причім в зникає, а ѹ остає в назвуці: уш ВС. psl. кѹшь — або в назвучне не відпадає: вуш plur. вуші Г. Лв., в Д. nom. sing. вош, nom. plur. вуші.

Вторична творба ѐ при чім л (= ѹ або в) зникає в середозвуці. пѹнѹк ВР. м. повнѹк, поѹняк Krug cf. huzul. пѹвниця Becher, Trinkgeschirr — cf. psl. пѹльнѹ πληρης, plenus, повний.

а або у місто і (= ѣ).

олѹй Г. Кл. genit. олѹю; олѹй genit. олѹю (коло Сигота) м. гал. ольѹй, укр. ольѹя, gr. ἔλαιον psl. ѹелѹй, ѹелѹй, олѹй.

а місто гал. і.

щѹть Лв. м. гал. щіть coll. Borsten.

є місто і (= ѣ).

нет Л. м. нѹт, nein.

і в назвуці удержує ся (дуже рідка приміта в южно-руських говорах і загалом в славянських бесідах).

іж Г. м. йіж, psl. ѹежь, Igel Erinaceus europaeus. „іж колячий є“. — іжѹн Лв. Männchen des Igels. — і по при йі в формах від глагола йісти. йім, іш, овѹн йість, онѹ ість, мы імѹ, вы істѹ, оні йідѹть Г. дай воѹм істи (або йісти) НД.

ѹ, и, і.

Грубе ѹ в переважній часті угорсько-руських говорів можна відрізнити виразно від середного и пр. бити (ВС. Л. Стр. і пр.) esse psl. бѹти, а бити percutere, psl. бити; забѹї піпу в хѹжі = забув люльку в хаті. — дѹня пsl. дѹнна репо. — мы нос etc. По гортанних стоїть ѹ, так як в старословенськѹ: сокѹра,

тяжкѣй, погѣнути, хѣжа, psl. сѣккырѣ, тажкый (зложена форма) погѣнѣти, хѣжа. В місцевостях пограничних з Гуцулами приіменник **вѣ** звучить як в Гуцульскім ві пр. вішітѣ Я. Ян. = вишите, вишивка. — віростут Ян. віскочут Ян. = віростуть, вискочать. — віторобити Ян. = вытеребити. — вірахувати Кв. вінкѣе з вікна О. = виглядає. — вітегнути О. вігнити О. Голосівку **ѣ** в других сполученях в тих місцевостях заступає середнє **и** пр. бик, диня, нінѣ. — Взагалі угорско-руське **ѣ** у переважної частини говорів, хоть тверде, грубе і представляє нинішій звук, нїж **и** — таки понайбільше не звучить так грімко і низько гортанно, як у Лемків галицьких. Грубе, гортанне **ѣ** (таке як у галицьких Лемків) стрічає ся лише місцево в Марамароші (Рус Поляна, Рус Кирва, Русково, Велика Руна), де **ѣ** витискає понайбільше **и** пр. Господы помылуй, косѣты, мѣслыты, бѣты, метѣты, настѣгнути, колѣдыця, кустѣмѣ, пісеныча, прѣймыч і пр.*). Подекуди зближає ся **ѣ** в виговорі до протяжного **ѣ**. пр. мѣло Стр. майже як мѣло Seife; бѣѣ Д. майже як боѣ. Мабуть відбуває ся у тих околицях на Угорщині повільна переміна **ѣ** в формах глагола **быти** на **у** через **ѣ**, а то нераз виговор бѣѣ, я забѣѣ майже звучить, як галицьке був, я забув або по крайній мірі дуже до него близить ся. Сполучник **и** = et, то само назвучне **и** в виразах найчастійше звучить як **і**, подекуди також як середнє **и**.

и в назвуді удержує ся :

іней Я. Ян. К. genit. інєю Reif. — ікра BC. Euter, gr. οἶθαρ; — іншакый НД. psl. инѣ, инакѣ alius.

и в назвуді одержує придиж **г**.

гѣкавий Bi. der stottert, stotternd; гѣкавец Stotterer, Stammler.

о місто старословенського **ѣ**.

вѣйну I. psl. вѣнѣ δεινυμένος, continuo; в ев. остромир. вѣнѣнѣ (властиво повстало з **кѣ** инѣ = воину, войну = ведно semper, continuo); в пісні: Хлопці вѣйну машерѣють, Машерѣють в день і в ночи.

*) Порівнай: Ueber die Mundart der Marmaroscher Ruthenen. Ein Beitrag zur ruthenischen Dialektologie. Von I. Werchratskij. Stanislaw. 1883. (Поданий там матеріал зібраний в одній лише місцевості).

и ослабляє ся на **ь**.

пóлеть Г. НД. imperativus (приказник, повельник) місто полеті; подь Стр. (з по-иди); пóдьме позирáти Стр. gehen wir, um zu schauen. — помóль ся = помоли ся. — моўч (моўчъ) = мовчи.

є місто **и**.

вовкé О. місто вовкі пом. plur. (місцево і рідко; вплив гуцульського говора) звичайно вóвцы (psl. влѣци).

е місто **и** (**i**).

фа мéлия Пу. м. фамилия, familia.

ө.

Старославянському ю одвічає **є**.

едéн, еднá, еднó Г. ВС. Лв. psl. єдинѣ. однакож в МЛ. Кв. один.

Мягке **є** місто звичайно в письмі уживаного **е**.

треба Кв. м. треба, потреба es ist nöthig, psl. трѣба єсть.

е (з **ь**) в genitiv-і удержує ся.

лэну Г. м. льну psl. лѣнѣ, много лэну viel Lein. — лэва Лв. м. льва psl. лѣвѣ (тому також лэвиця ВП. psl. лѣвица; лэвля ВП. psl. лѣвлѣ).

а місто у нас уживаного **е** або **и**.

лédва Пу. м. лédве, ледві kaum psl. єдва староруск. одва.

а місто **и**.

звúдта, звúттa (Урмезьово Urmezö в Мар.) м. звідти.

и місто **е** (звук посередний межі **е** а **и**: ^ие).

гусій, людій МЛ. м. укр. гусей, людей. — пинь м. пень, psl. пѣнѣ. — мѣтер МЛ. Meter. — косіць м. косець Mäher, Weberknecht, Phalangium parietinum. — яріць Лв. Gerste. хлóпиць. — отіць. — лінча м. ленча lens, Linse.

о місто **е**.

тутóшній Лаг. і тۇтошній в гал. тутешный. — жо бра́к Пу. місто і побіч же бра́к.

а місто е.

відчапіти Я. = відчепити. відчапіт кліюку. — часно́к МЛ. м. чесно́к; часни́к ВС. але чесно́к Г. Д. Кв. — коча́рьга НД. = кочерга, Feuerkrücke. — ласті́ти ся Г. м. лесті́ти ся, пєс ла́щить ся. — да́-што Г. Г. = дещо. — нѣ́гда (нїгда) niemals, nie; нѣ́гда (нїгда) не віды́ў ем тако́ї пті́цы З. — да́коли Г. Стр. а в Бі. дако́ли = гал. деколи, zuweilen, mitunter; однак в І. ВС; де́коли. — да́як Г. auf irgend eine Weise. — тра́ба Земпл. м. треба psl. трѣ́ка, трѣ́ка.

я місто є (наросток -иє).

лі́стя м. листє psl. листви́є folia. — ко́лбєя psl. класи́є. — пі́ря Gefieder. — во́лбєя. — ка́мїня Лв. — кру́мплєні́я Лв. = нати́на барабо́ль або кру́мплєв, Stengel sammt Blättern der Kartoffelpflanze. — зві́даня Лв. Frage, Nachfrage. — рѣ́зджя НД. psl. ро́зди́є в К. рі́ща. — ко́стя Вл. Knochen. — оды́нія ВП. Kleidung, psl. одѣ́ннє vestimentum. — па́здьі́ря ВП. Acheln, Abfälle des Hanfes oder Flachses psl. по́здєрі́є.

є (ослабляє ся на ѣ) і відпадає.

бу́лш Г. м. бу́лше = біль́ше, більш. — по́виж Ян. м. по-вы́же. — по́ниж м. пони́же psl. пони́же хѣтѣ́рѡ, inferius. по́ниж Вішови. — у́ж (у́жь) Пу. м. у́же, psl. оу́же.

о.

о удержує ся в назвуці.

од МЛ. = від psl. о́тъ. — одру́бати, одо́ймити (одняти), одда́ти = відрубати, відо́ймити (відняти), відда́ти. — овѣ́с genit. вувса́, вѡвса́, вівса́. — оре́л genit. вурла́, вѡрла́, вірла́, оре́ла. — одло́мїв ся руг во́лви Г. — онá іде Вє. оні́ говоря́ть ВС. — огѣ́нь Г. Feuer.

назвучне о одержує приди́х в.

во́ряк Г. genit. воряка́, = Hengst, вѡрь, genit. воря́. — во́сьмий ВР. psl. осмѣ́й octavus.

назвучне о одержує приди́х г.

го́рїх О. = орі́х, Nuss, psl. ора́хъ, орѣ́хъ.

о не стїсняє ся.

спозна́ти Г. = гал. спізнати: не спозна́емє Лв. wir erkennen nicht. — потѡ́м Г. гал. поті́м або по́тім (в Ні́жбірку на Поді́лю

галицкім однакож: потѣм). — подѣбный Стр. м. подібний, „подѣбный до яструба“ в Лв. подѣбный *similis*; але подѣбный *formosus, pulcher*. подѣбна челядіна = красна жінка. — пѣдошва З. = підошва, *Sohle* *psl.* подѣшьяк. — вѣйна Ду.... гал. вѣйна.

е місто загально-руського о.

червѣный Кв. Стр. м. червоний, *psl.* чръвънь et чръмьнь. — дробѣнькый Г. м. галицко-руського дрібѣнький і дрібненький. — дуплѣ Лв. м. дуплѣ, *Baumhöhle* *psl.* дошплине *caverna, foramen in arbore*. (форма „дуплѣ“ мабуть повстала з „дуплѣ“, що по тутешньому теперішньому говору звучало-б „дуплѣя“; — дуплѣ форма старинна з „дошплине“ наросток ине) — грѣзен З. *gen. masc. м.* грозно *psl.* грознь *βοφρός, uva*.

е місто загально-руського о, старословенського ѣ.

плетѣме, крѣкнеме, хѣчеме, вѣзиме, клѣпѣме, кѣжеме, берѣме, купѣме, хоснѣме, дамѣ чesкe і словацк. *pleteme* etc. старослов. плетѣмъ etc. чesк. *dáme* старослов. дамъ в загально-руск. плетѣмо і плетѣмѣ побіч плетѣм... дамѣ.

а місто о.

лапѣх Кл. м. лопух, *Klette, Lappa*. — жѣлудь Стр. м. жѣлудь або жолѣдъ *čech. žalud Eichel*. — кѣждый Д. Ду. м. кожний *psl.* кѣждо декуда в Гал. і на Укр. кожній *lit. kožnas*. „у кѣждѣ закутѣны, по єднѣ дытѣны“. — нагавѣцы Стр. м. і побіч нагавѣцы, *Nosen*. — рыбалѣв К. З. м. риболів, *Sterna, Seeschwalbe*. — манастирь Пу. м. монастир, *psl.* монастырь *μοναστήριον*.

ы місто о.

хѣитарь *genit.* хытаря Гр. границя, *Gebiet, Grenze* у Лемків хотар *psl.* хотарь cf. *ukr.* хутор. — вкытѣти Стр. укотѣти (в значеню: „убѣити“).

у місто о.

флѣуѣра Я. м. флюяра, *Hirtenflöte*. — куластра МЛ. курастра ВС. м. коластра, *colostrum*. — журвѣ МЛ. м. жорвѣ *Grünspecht*. — урѣх ВС. м. орѣх. — пасѣуля Г. м. фасоля, *Phaseolus*. — галѣпом НД. *im Galopp*. — фѣрма Д. форма. — лѣскаць батугѣм З. = лоскає батогом, *er knallt mit der Peitsche* (в З. *nom. sing.* батѣг). — рѣжа Д. м. рожа, *Rose* *psl.* рѣжа. — уженѣти Пу. м. оженити — уд ВШ. м. од. — упѣят ВР. ВШ. м. опѣят.

В місто о.

втелі́ти ся НД. м. отелі́ти ся. коли́ ся вте́лить коро́ва. — в же́ніти ся НД. м. оже́нити ся. — в п'я́т Д. Стр. = о́пять; зно́в. — ма́ленька вп'я́т ри́ба — то го́вбник Д. psl. о́пять retro. — в па́літи І. м. опа́літи (о в виговори́ переходить часто на у, а потім у на в) — в бо́лотіти ся Пу. м. обо́лотити ся, убо́лотити ся. — вбле́чений Гр. м. об́лечений. — в пі́снi: мене до́ма хло́пці вбсы́ли ВШ. = обсы́ли. — вди́ня ВШ. м. оды́ня. ож се́сє і вди́ня тво́є ВШ.

о́ після шиплячих і піднебного й удержує ся, се́бо уподо́бненє занедбує ся а м'я́гка суголо́ска не переходить на тверду — або рідше уподо́бненє до́конує ся се́бо о́ переходить на е, а суголо́ска м'я́гка замі́нює ся на тверду.

гайбо́ви, гайбо́м Вл. ко́вачьбо́ви, ко́вачьбо́м Вл. по до́жджьбо́ви ВР. — У ВР. форми одні і другі побі́ч: ко́ньбо́ви і ко́не́ви ВР. ко́вачьбо́ви і ко́ваче́ви ВР.

о́ сче́зає.

лу́ско́ріх Я. м. лу́скоо́ріх, Nussknacker, Nucifraga caryocatactes. — лу́скогрі́х Ир. Myoxus glis, Siebenschläfer; лу́скогрі́шок Ир. Haselmaus, Muscardinus avellanarius (повста́ло = з лу́скогори́х, лу́скогори́шок).

о́ в ви́звучі́ уде́ржує́ ся:

я́ко Лв. Стр. як, psl. я́ко. льі́та мо́йї мо́лоде́ньки, што́сьте по́шли по ма́рне́ньки, по́шли, по́шли я́ко во́да etc. — Та́кий мі́х грóший му́ обі́цяли, я́ко во́н сам. Стр. — чьóрний я́ко ка́вка Ир.

В спі́ванках о́ ви́звучне́ часо́м відпа́дає, коли́ того́ тре́бує́ скла́д ві́рша: Бі́лий гра́д, Бі́лий гра́д, во́йна на ні́м сто́їть,

То́ не в є́дног хо́па го́ловка за́бо́лить Лв.

а.

на́звучне́ а́ одержу́є при́дих й.

я́стряб ВШ. Ир... у Лемків га́лиць. ча́сто а́стряб, psl. я́стрябь. — я́фины́ Бі. Heidelbeeren, в Га́л. найча́стїйше: а́фины́.

я́ мі́сто а́.

шкату́ля ВС. gen. fem. м. шкату́ла, Schatulle (що́ иньшого́ шкату́ля gen. neutr. або шкату́ля́тко demin. поді́бно як пр. зба́ня, зба́ня́тко). — Ми́хаї́ля м. Ми́хаї́ла. спе́ред Ми́хаї́ля vor. St.

Michael BC. — ивóвля м. ивова Pirol, Pyrolus galbula. — поря-хувáти rechnen (в Малім Давидкові: поряхúйме, а в Великім Давидкові: порахúйме!) — дуплѣ НД. genitiv. від nom. sing. дуплѣ = в гал. дуплѣ, genit. від дупло. — алмúжня НД. алмужна. Almosen. няй Бóг прійме вашу алмúжню! (вадь мѣлостыню!) — няй НД. МЛ. най, нехай. — трѣпом НД. м. трапом im Trab. — шкúря Г. м. шкура, скіра (льокальне; звичайно кажуть: кóжа).

е місто а.

здéлеку Я. м. здалéка. — келѣх побіч калюх Magen; Darm namentl. Mastdarm. — чері́льниця Лв. Betrügerin, Hehe cf. чалувати magy. csal. cf. чарувати.

о місто а.

лóтатень Ян. місто лѣтатень, латач, Caltha palustris, Sumpfdotterblume. — торгáн Ян. м. тарган, Periplaneta orientalis. — колобáня Лв. м. гал. калабаня, Lache, Tümpel. — зозúля НД. м. частійше в Гал. уживаного зазúля, Kuckuck. — гóлузь, голúзка Стр. в Гал. часто галузь, галуза, галузка в О. також галúза. — горáзд ВШ. м. гал. гарáзд psł. гораздо.

у місто а.

дрúтар Я. місто тратар, Tragbalken.

а місто укр. я.

раст BC. м. рѣст die ersten Frühlingsblumen, womit die Natur Wald und Flur schmücket. (а правильнійше!).

я місто звичайно в Гал. уживаного а.

отвиряти Пу. Лв. м. отвирати, psł. отваряти et откварати. преїотоване а і також а перед зм'ягченими суголосками пере-звучає на е (в місцевостях пограничних Гуцулам).

пшені́це Я. — таблі́це О. — сиротѣ́тко Я. — небо-жѣ́тко Я. — селѣ́нский Я. — на конѣ́ Я. — мнѣ́кий Я. — кресáне Я. — свинѣ́ Ян. — медвѣ́дице Ян. — лóше Ян. — жѣ́ба Я. — поли́шеє се Я. — дек Кв. — шѣ́пка Кв. — оле-ни́це О. — счеру́вати О. — челедѣ́нский О. — свѣ́то О. — заклѣ́сті Р. — трѣ́сті Р. — йі́жѣ́к Р. — по́течий Рос. — дѣ́веть МЛ. — слобожѣ́ний МЛ.

У иньших місцевостях, що не границять з Гуцульщиною, а в зга-даних сполученнях удержує ся:

пшени́ця, коры́тята, хотя́ть, мя́со (мясо), пахня́чий, водяны́й і пр.

а місто старосл. **а** або **л**.

ды́ла Г. м. ды́ля, для psł. **дѣла** *děla*, propter (форма „ды́ла“ єсть genitiv. від „ды́ло“ і правильнѣйша від „ды́ля“). — **моба**, **твоба**, **своба** Земпл. = psł. **мом**, **твом**, **свом**. — **са м. ся** psł. **сѧ**.

а відповідає старословенському **ж**.

на́ракви́цы І. (nom. sing. на́ракви́ця) Pulswärmer psł. **наръквица**.

а відповідає загально-руск. **і** або **я**, польському **е**.

страпа́тый Г. gefranst; zerzaust. = гал. стріпати́й, стряпати́й, лемк. стрямбаты́й польск. strzępiasty.

е відповідає старословенському **л**.

вита́зь Пу. psł. **вѣтазь** heros magy. *vítěz*. — **клегі́ня** Рос. **кегі́ня** ВШ. = psł. **кнѧгы́ни**.

ом відповідає загально-руск. **о**, старосл. **о**.

со́мпель Я. genit. со́мпля м. со́пель, psł. **сопль**. со́мпель **леду** Eiszapfen.

ан відповідає старосл. **ж**.

пантлѣк О. Band, magy. *pantlika* cf. psł. **пѧто** compes et **пѧтлѧ** ansula.

ун відповідає старосл. **ж**.

ку́ндеря́вый Лв. = гал. кудрявий psł. **кѧдракъ** cf. magy. *kondor*.

ня, що повстало з старословенск. **л**.

мня́ккый Лв. psł. **мѧкъкый** (= менеккый, мѧанеккый, мѧѧаккый). — **запня́ти** ся НД. **запня́ли** ся **ко́ны** = **затя́ли** ся так, що не хочуть рушити дальше, psł. **запѧти**. — **розпня́ти** Ир. psł. **распѧти** *stachroŭn*, crucifigere; **розпня́ти** Гр. в значеню: Христос на хресті. psł. **распѧтиє** crucifixio. **купі́у** **розпня́ти**.

і місто загально-руск. **я** старословенск. **л**.

ты́гати ся НД. м. **тягати** ся psł. **тѧгати** сѧ.

у.

у починове удержує ся.

у с, у с а т ь й Я. — у ж Г. Бі. в гал. звичайно вуж Ringel-natter. — у с е́л н и ц я Л. Raupе. — у́дти по при вудти, вутті Г. = відти, одти. — у́хо Г. Ohr, dem. ушко. — уд Лв. по-при од psł. **отъ**. — удд́ати Д. = оддати, гал. віддати psł. **отъдати**. — у́д з и м о к З. „што спéред я́ря“ Nachwinter в гал. plurale tantum відзимки. — у́д м я к Ім. = одмяк Thauwetter. — у́дкы Бі. = відки у́дкы пришли? woher sind Sie gekommen?

назвучне у дістає придихове б.

буд́ити Стр. удити, räuchern. вон буд́ит св́инное мясо.

у в назвуці одержує придих в (= ʏ).

в́у́ста Г. м. уса, уси Schnurrbart, однакож у́ста Лв. НД. psł. жса dual. від жс́.

у в назвуці одержує придих г.

гусь́ілн и ц е О. Raupе гусе́лн и ц я Г. psł. жс́́н и ц а et гжс́́н и ц а польск. gasienica. — гу́ж о́вк а Стр. „снур плетёный з дубо́вого ф́ятлика“ psł. ж́ж е funiculus, σχοινίον. — гу́зк ы́й ВР. Пу. укр. узќий, гал. ву́зк и й psł. ж́зъ́къ (декуда в гал. з непра-вильно мягчить ся: ву́зк и й; подібно не п р а в и л ь н о: н и з ьк и й м. н и зк и й psł. н и зъ́къ; б л и з ьк и й м. б л и зк и й psł. б л и зъ́къ).

і (ö) місто у.

шр́іба Д. м. шруба, Schraube. — трі́ськ а Стр. м. труська, Kaninchen plur. трі́ськ ы́ (майже як трё́ськ ы́), — кóкóль Г. = ку-кіль, Kornraden, Agrostemma githago. мнóго кóкóлю. — кóх н я ВР. Ду. гал. ку́хн я, Küche. — кóз н я ВР. м. ку́зн я, Schmiede. іс ко́в ач ы́б о м пóшбóу у кóзню.

я місто загально-руського у.

я́с т р я́б НД. Ир. genit. я́с т р я́ба astur, Habicht. я́с т р я́б б ы́в а т ь у нас як у з і м і́, так у л ы́ті. psł. я́с т р а́ж ы́, genit. я́с т р а́ж и. в Гал. звичайно я́с т р у́б, рідко і місцево я́с т р е́б, я́с т р і́б, у Лемків: а́с т р я́б.

о місто у.

па́зори МЛ. м. пазу́рі, Krallen, nom. sing. па́зор.

у місто ю.

судá Я. сюди, сюда. — калѹже Я. в укр. калюжа. — медведѹх Г. м. медведѹх, Maulwurfsgrille, Gryllotalpa vulgaris. — знáу ВС. Л. Г. = знаю. — ма́у Лв. ВС. Л. Г. = маю. — ван-дрѹу Ду. = вандрѹю. — не довиджа́у НД = не довиджаю. — забавля́ут Г. — называ́ют Г. ВС. — одтинáут Л. — льі-та́ут Г. — імáут Г. — што да́уть Г. — комарі куса́уть Стр. Лв. — узира́уть Лв. = визирають. — блыхы куса́уть Лв. НД.

ю місто у.

жовтогрѹдка Лв. = жовтогрудка, Goldammer, Emberiza citrinella. — марѹнка НД. = марунка, Mutterkraut, Pyrethrum parthenium. — машерѹвáти І. машерувати, marschieren. — покы́ню ВП. м. покыну (в пісні: Ой вѹвчáрю, синетáрю, покы́нь вѹвцы пасті! Хоть покы́ню, не покы́ню: навчы́ ем ся кра́сти!).

в місто у.

в же по при уже́ Я. psl. оужѣ.

ъ.

старословенскому ъ відповідає о.

зовѣ́ Г. = сѡвинѣтъ. зовѣ́ ся яріч Г. der Igel rollt sich zusammen. — розокла́сти Ир. (пoвeтaлo ізpaзѣ + класти = *pасклас-ти). — надo мноѹ Ир. psl. = надъ мѡнож. — підѹшва Я. Sohle psl. подѡшьва. — совоку́пно О. zusammen cf. psl. сѡвѡкоупъ ἕνωσις unio; συναίρεσις coniunctio; ὁμόνοια concordia. *сѡвѡкоупно.

старословенскому ъ відповідає ѡ.

ізыйтѣ́ І. psl сѡити sive сѡинити descendere. .

накoнечнoмy старoслoвeнcкoмy ъ відпoвідaє o.

дѡідо Г. Бі. psl. дѡдъ πάππος, avus; φείος, senex.

ь місто ть.

тогíдь Я. місто тогíд (в старосл. було би *тѡгодъ) praeterito anno. — линь Г. м. лин Schleihe, Tinca chrysis. я імйѹ лinya, ich habe eine Schleihe gefangen. — хрінь НД. Пу. genit. хріню, хрѣню м. згр. хрін, genit. хрїну (декуда в Гал. також хрінь genit. хрѣню або хрін genit. хрону). што прѹснш за тот хрінь? Г. Пу. was

verlangst du für diesen Meerrettig? psl. **хр'кнѣ**. — біл'окленъ НД. *Acer campestre*, Weissebern. — чорн'окленъ НД. *Acer tataricum*, herzblättriger Ahorn. — кмінъ genit. кмѣню Я. Kümmel, кмин.

ѣ в середозвучїі випадає.

схнути psl. **сѣхнѣти**. дѣрева п'осхлї Лв.

ь.

і місто звичайно у нас уживаного **ь**.

кр'узы Л. побіч крузь = крізь psl. **сквозѣ**, **скрозѣ**, **скрозь**.

старосл. **ь** відповідає **е**.

червѣный Кв. Стр... psl. **чрѣвнѣ** в Гал. звичайно червоний, (гляди: голосівка **о**).

місто старословенського **ь** стрічаєм **о** (задля иньшого наростка місто: йез-йѣ — йез-йо).

йїж'о Д. К. З. psl. **їєжѣ**, Igel, erinaceus (прояв зовсїм льокальний; наголоє падѣ на **о**, а рїд середнїй: єдн'о **їїж'о**, єнно **йїж'о**; в К. однакож: маржнїй **йїж'о**, пѣсїй **йїж'о** gen. masc.).

старословенське **ь** випадає (не переходить на **е**).

пєик Ім. в Гал. пѣєик psl. **пѣсьць**, kleiner Hund.

ь відпадає в визвучїі.

оп'ят МЛ. м. оп'ять psl. **опѣть**.

старословенському **рѣ** відповідає **ер**, **ор** або **ьр**.

гѣрлиця Г. Лв. НД. З. Вл. гѣрличька має сїню масть die Turteltaube hat eine blaugraue Färbung. Turtur auritus, гѣрлиця Г. psl. **грѣлица** *трѣлов*, čech. hrdlička. — корч'ага Г. psl. **крѣчага** *керѣлов*. — гьрт'анка Г. Gurgel, Kehle, psl. **грѣтанѣ**, **крѣтанѣ**. — пок'їршити Г. zerbröckeln; zerbrechen; на к'їршити = накрїшити cf. psl. **крѣшити**, frangere.

старословенському **рѣ** відповідає **ры** або **рѣ**.

брыв'а nom. sing. єдн'о брыв'о Лв. psl. **брѣви**. — дрѣв'о Бі. Holzscheit cf. psl. **дрѣва** plur. ligna.

старословенському рѣ відповідає ре.

скренѣтка МЛ. стренадка, стернадка, Goldammer cf. psl. стрѣнь, stipula, Stoppelfeld. — греміти Лв. psl. грѣмѣти. греміть, tonat.

ере місто загальноруск. ер = старосл. рѣ (вторичне повноголосе).

черѣпати Бч. черпати. черѣпати воду psl. чрѣпати, haure. — мереконѣти I. schwach leuchten, aufglimmen (von glühenden Gegenständen cf. у Маркіяна Пашкевича: грѣнь меркотїла, cf. psl. мрѣкати. мрѣцати obscurari.

старословенському лѣ відповідає: лѣ.

блѣхѣ Я. Лв. plur. блѣхѣ psl. блѣхѣ. — ѣблѣко plur. ѣблѣка Г. psl. аблѣко, ѣблѣко.

старословенському лѣ відповідає ло як в українськѣм і в Брідщинѣ, або ле як в загальнорускѣм.

лѣжка Л. З. I. Löffel psl. лѣжка, лѣжницѣ. (однакож в Я. лижка) — блѣхѣ Г. — слѣзѣ Лв. слѣзѣ течѣ з вока psl. слѣзѣ.

повноголоснїсть (Volllaut).

Повноголоснї форми стрїчають ся скрізь в говорах угорсько-руських з акцентом подвижним, а лишень вїймково, як у піснях, чути побіч також форми схожі з старословеньськими або з словацькими і мабуть суть слїдами впливу церковщини а іменно словацьчини пр. глас, гласѣ, hlas. — влас, власѣ, vlas, — власочькѣ = гал. волосочки, волосечко. — стрѣна, страна, strana. — златѣ, златѣ, zlato. — златїти, златити = inaugurare. — млѣдѣй, млѣдѣй (злож. форма) mladý. — здравѣй, сѣдравѣй (зложена форма), zdravý. — гласнѣй, гласнѣй (зл. ф.), hlasný. — піщалѣчка гласна, klangvolle Pfeife.

приставка і всує голосївок.

(приставне и, і) прѣтїти Р. psl. крѣтити. pruth. крѣтити. з крѣтити повстало: крѣтити, рѣтити відтак для усторонення невигодної вимови прѣтити). — иржѣвїти Лв. rosten. заиржѣвїю ключ. — иржѣти Ир. Лв. кѣнь иржѣть; кѣнь заиржѣю Лв. кѣнь ирже вадѣ квїлїть. — ирвѣти НД. зыля, што ирвѣть бѣбы. — ирзонѣти Д. кѣнь ирзонѣть das Pferd wiehert. — Илѣвѣ ВР. = Львѣ, Lemberg. де живѣть? кѣло Илѣвѣ? — їмѣта Д. мѣта, мѣсть psl. мѣсть, čech. msta. з їмѣты aus Rache. — Имѣстичѣво = назва села. — иржѣ Ду. Rost. — иржѣвѣй Ду. rostig, rost-

farben. — ильну́ ВШ. (nominat. льон) = genit. льну. — івова ВШ. іво́вля, іво́вля Г. psl. влѣга, Oriolus, Piorol. — ізвати Д. psl. зѣвати, зѣати, „чапля ізвѣ ся“ Д. — ся приставка мабуть по-встала по фальшивій аналогії з огляду на форми: ізбудити, ізду-рити, ізольляти.

приіменник с, з = старосл. съ звучить майже завсїгди іс, із. іс теля́тьом, із б́уком; також в зложбі (композиції) з глаголами або іменами пр. іссѣпати, ісправный; ізробіти, ізру́чний.

(приставне о). окрѣп genit. окропу Г. м. кріп, Anethum graveolens, Dill, Gurkenkraut. окрѣпу дають до огорко́в. — ошко́ла, schola. — ошколя́ник = школяр, Schüler. — овѣн З. = він, овѣн прода́у девятѣро поросі́ць. овѣн віди́у ня. — о́ста́вчикы у пе́рсто́в Ир. ставчики пальці́в, Fingerglieder. — ожеле́дь Вл. psl. жлѣ́дица Glatteis; Regen mit Schnee. — о́крайі́на к. Сиг. крайі́на. по вшит́ких о́крайі́нах чи́сарьства.

(вставне е). огѣнь Лв. ВР. psl. о́гнь (в многих околицях Галичини: ого́нь, во́гонь). мы́шачий огѣнь І. Leuchtkäfer, Lampyris noctiluca. — со́мпель Я. psl. со́пль. — ве́перь Я. psl. ве́прь. — мы́сль Г. psl. мы́сль. не прѣ́йде му на мы́сль.

(вставне о) genit. plur. віко́н Я. — віто́р Земпл. psl. вѣ́тръ словацк. větor. — віхо́р НД. = áureos, ventus; psl. ви́хръ, turbo, věch vichr.

і в назвуці зникає.

Сус побі́ч Ісус Пу. Jesus. — гу́мен Пу. місто ігу́мен psl. игоу́мнѣ ѣ́гоумѣнос. — зрае́льський Марама́р. м. ізрае́льський. — ме́но Пу. м. імено. — мня́ м. імня́ psl. имѧ. — но Ир. м. іно́, nur. ні́тко не́ зна́у, но ты́ та́ я Ир. — шторі́я м. історі́я ital. storia; і (и) зникає також в формах по́ду, по́деш, по́де і пр. Пу. з по-иду = пойду, по́йду, по́ду.

і не приставляє ся.

шо́у. пошо́у. пушо́у Лв. psl. пошѧ́ль єсть (часто однакож і приставляє ся, подібно як в Галичині: ішо́у. пуйшо́у. — Тоє при-ставлюване голосівки і неправильне а стало ся, з огляду на форми іду, іти по фальшивій аналогії, бо до шѧ́ль, шо́у корінь шѧ́ а не ид).

ы випадує в середозвуці.

дѣста О. ВШ. Коп. Стр. м. досѣ́та, genug, psl. до́сыти et до́сытъ satis.

и назвучне відпадає.

дóхыж Пу. м. до хыжи.

ы відпадає в назвуці (лишень в пісню).

об м. обы. Варуй ся Янычку, об ты не забіли Лв. — б м. бы. як собаку-б вбіли НД. = як собаку бы вбіли.

відпад визвучного е.

зелёной лістя Земпл. м. зеленое листья. — чúdo небёсной — чúdo небесное. — ўшítкой поле = вшиткое поле. — двой дытій = двое дітей psl. двою дво́тий. (порів. стел. дво́й, дво́м, дво́ю, скл. як мо́й).

відпад назвучного о коли попереджає вираз закінчений голосівкою.

докола 'бгородили Земпл. — они 'бсудили мня. — всі са 'бра́дують тому. — на гни = на огни.

відпад голосівки а в назвуці.

марика́нка м. американка eine Kartoffelabart. — паті́ка ВП. Коп. magy. patika Apotheke. патика́рь Apotheke. — лармува́ти Пу. alarmieren. magy. láрма Alarm.

відпад голосівки а в визвуці.

до́кус Лв. ganz und gar м. до куса.

відпад наконечного у.

до́раз Лв. Стр. Пу. м. до́ разу, augenblicklich, gleich; — до́дом Стр. м. до́ дому = домів: — дома́к Ир. Ду. м. до ма́ку або до ма́ка ganz und gar, до крихти. — ще дома́к не пристігли дичкы́ die Waldäpfel sind noch nich ganz reif. ку́риця дома́к біла ganz weisse Henne.

стягане складів.

а дї! Я. = а дивн. — най ВС. няй Лв. = нехай укр. хай, гал. най, лемк. няй. — мож Л. МЛ. Лв. = можна. — сла-боу = сла-бу Лаг. = слава Богу. — бра Я. м. брате. гей бра! ході-ко суда! порівн. П. Гулака Артемовского: „Ти ванен, бра Рябко, що в ніч так розбрехав ся“. — подь МЛ. = пійди (psl. понди); подь-ко сюда́ бра́те! МЛ. = пійди но сюди бра́те! — подь ід мінь! МЛ. komm zu mir! = пой. пойте Лв. = psl. понди. понд́кте. — за́ганка Г. м. загаданка, Räthsel. — кстїти ся Им. м. крестити

ся; декуды стити, перестити ся. — сáлька ВШ. м. усалька Granne, arista cf. psl. жсѣ barba cf. magy. száłka.

уподобнене голосівок.

префэсор м. професор.

Наголосо.

Наголосо в угорско-руських говорах акцентованих себто у Лишаків і східних, з Лишаками сумежних Лемаків оказує свої приміти. В словах зложених з приіменниками наголосо паде понайбільше на приіменник пр. заперти. заперли Ду. подати ВШ. але подало́ Лв. понэсу́ Лв.; зúв'яло́ лістя́ Лв. = зів'яло́ листе. — за́тети. за́тели ся конї́ О. — по́ходиў ВР. — прэ́добрый. прэ́добра. прэ́добре́ Лв. sehr gut. до́стойний́ Г. — Те саме буває в зложених виразах присловникових пр. до́чиста́ Стр. ВР. ganz und gar. — на́курто́ Ир. = на коротко. — зб́споду (зісподу) МЛ. von unten. — на́солодко́ Лв. — на́-трояко́ Лв. auf dreifache Weise. — на́коротко́ НД. — Наголосо паде часто також на приіменник при 7 пад. пр. по́ полю Р. ВС. auf dem Felde. — на́ світі́ auf der Welt. — на́рід (на + родъ) genit. на́роду Стр. abl. на́родом. nom. plur. на́роды. — об́ід Стр. = в гал. обід (з обѣ + їдѣ). — однакож розу́м Г. ВС. Вл. (разъ + оумъ = разоумъ) genit. розу́ма et розума́. овѣн ма́е до́брый розу́м; не ма́е розу́ма; не чині́ (чині́) без розума́. — в НД. говорять: ро́зум genit. ро́зуму. — nom. plur. коза́ки genit. коза́ків в Гал. козаки́, козаки́в. — nom. plur. дзвоні́ ВШ. = гал. дзвоніи. — царь genit. ца́ря ВШ. м. ца́ря.

Nom. plur. зьві́зды́ ВС. блыхы́ Г. ВС. Лв. Д. блохы́ Г. верьбы́ ВС. від nom. sing. зьві́зда́, блыха́, блоха́, верьба́. — жебы́ Я. nom. plur. = жаба́.

Nom. sing. ло́ше. я́гне́ Яд. те́ле О. те́летко. ко́тя МЛ. nom. plur. ло́шета. я́гнета. теле́та. теле́тка. ко́тята МЛ. — Nom. plur. во́лы Лв. — на́роды. бога́ті на́роди Я.

ко́марь plur. ко́марі́ О. кома́р plur. кома́ры Стр. psl. ко́маръ et ко́марь. — пасты́рь Лв. НД. genit. пасты́ря. — са́миць Г. іміў е́дно́го са́мця. — птахы́ Г. nom. plur. — качу́р Лаг. Бі. genit. качу́ра в Гал. найча́стйше́ качу́р. — чо́вє́н Лв. чо́вна́, на чо́вны́ ukr. чо́вен в Гал. чо́вє́н. — ло́тач НД. в гал. декуди лата́ч Sumpfdotterblume. — мужчи́на Р. = мужчи́на.

ласи́ця Лв. НД. зви́чайно в угорско-руск. як і в Гал. в акцен-тованих говорах ла́сиця. — ве́рба Я. Г. Ир... але ве́рба́ Г.

верьба́ ВС. psl. **връба** пол. **wierzba**. — лускá Лв. = в Гал. лускá тут і там лúска. — родина́ Лв. = гал. родíна. — дичíна МЛ. = в гал. дичина́, Wild. — чéреда МЛ. гал. чередá (подібно в гал. в Дрогобиччині: сéреда побіч середá). — лóза НД. I. в гал. лозá. — пíщалка НД. в галицкім: пишáвка, пишáлка, пишéвка. — печерá З. гал. і укр. печéра. — коропáвка К. декуда в Галичині: корóпавка Bufo, Kröte. — ожелéдь Вл. в галицкім і в многих околицях угорско-руск. óжеледь. — жолу́дь Лаг. Ду. genit. жолу́ди в Галичині найчастійше жóлудь genit. жóлуди рідше жолу́дь.

Deminutiva (Вменшительні) на **ка** часто наголос мають на посліднім складі: травкá, сьідинкá, лозинкá, першинкá.

копитó Бч. = ко́пито. — го́лесá в гал. колéса nom. plur. die Räder.

великíй дiм Лв. grosses Haus. великíй чоловiк gross gewachsener Mensch. великá вадь грúба водá wörtl. grosses Wasser z. B. beim Anschwellen des Flusses, bei Überschwemmungen. — кóнь великíй НД. але в З. велíкий (в Галичині: велíкий, однакож в декотрых гірских околицях також велíкий, iмeннo в значеню: дуже великий). — кúртый Ир. = куртíй (коло Дрогобича в Гал.) kurz. — сáмый Лв. так як і в укр.; в гал. найчастійше самíй: до сáмого вечера Лв. пятéро Стр. девятéро Стр. десятéро Стр. так як в говорі бойківскім; в загально-руск. = пýтеро, девýтеро, десýтеро etc.

говóрю, говорíш, говорíть (говорíт); говорáть Г. З. чинíть (чинíт) будíт. будáт. — сто́ю, сто́иш, сто́ить, мы сто́íme, вы сто́ите, онí сто́ять Лв. Стр. він ловíть, они ловлáть в загально-руск. лóвить, лóблять, говóрить, говóрять доки́дали Я. в Гал. звичайно доки́дали і пр.

Суголосочня (Consonantismus).

Плавні л, р.

В угорско-руських говорах єсть м'яке (л₁ = ль) і середнє л (л₂) розпросторенє, грубе л (л₃) лише рідко і місцево. Послiдне переходить в причаснику минушого врем. стану дiй. II. в переливний звук ў або в. iмiйў, (iмiв), говорiйў, пишáў. В женьскім і середнім роді л втискає ся часто середнє мiсто твердого т. є. л₂ мiсто л₃: iмiла, говорила, писала, iмiло, говорило, писало. Взагалі середнє л перемагає тут, так як грубе л переважно в Галичині, де говорять звичайно ми говорил₂и, ходил₂и мiсто говорил₂и, ходил₂и — на Угорщині: говорил₂и, ходил₂и.

Старосл. **лъ**, коли після него слідує суголоска, переходить на **ў** (ов) або рідше на **лы**, (ло), **ле**.

воўк psl. вѣѣкъ. — жобўтый psl. жѣѣтъ. — блыхѣ psl. блѣха. блохѣ. — слезѣ psl. слѣза. гл. Голосівочня sub ѣ (лъ).

л₂ а не **л₁**.

свідѣтелство Земпл. psl. свѣѣтельство. — булше МЛ. = більше. — усѣлница Л. = в многих околицях Галичини усьѣлница. — майбѣлший Л. — ремесѣльник МЛ. ВП. ремісник, ремесельник, čech. řemeslník. pol. rzemieślnik.

ль місто **л**.

шкатулька Г. Стр. м. шкатулка, Schachtel, Schatulle. — більбѣк Г. genit. білѣка Eiweiss місто білѣк genit. білѣка. — поне-дѣльбѣк м. понедѣлок psl. понедѣльникъ. — вѣльми міцего місто вѣлми abl. plur. psl. вѣлѣми.

р місто **л**.

пѣдпѣрѣтка Лв. м. гал. підпѣлѣтка Wachtel, Coturnix communis (назва „підпѣлѣтка“ повстала з наслѣдованя клички самчика перепелиці словом: „підполѣть!“ imper. від підполоти = jäten, aus-jäten); — шереснѣтый Пу. місто і побѣч шелеснѣтый eigtl. rauschend, stark rauschend; üppig. шереснѣтоѣ або шелеснѣтоѣ лѣстя = што шерестить, шелестить dichtes Laub, welches, vom Winde bewegt, stark rauscht. — фѣярка НД. м. фѣялка, Veilchen, Viola. — курѣстра ВС. Ир. м. коластра, colostrum. — крѣхмарь Лв. крохмѣль, Kraftmehl, Stärke, в декотр. окол. Галичини: скрѣб. крѣхмарю дай Лв. — крохмѣрити плѣтя Лв. die Wäsche stärken, скрѣбити або крохмѣлити білѣ. — роскотѣти НД. лоскотати, kitzeln. вѣн роскѣче.

р місто **л** (з н).

рапорѣця Д. місто рапониця cf. рапѣнѣти. З „рапониця“ повстало перше: „раполиця“ а відтак через уподобненѣ „рапориця“. качька-рапориця.

н місто загально-руск. **л**.

дрѣмнѣх Г. але в Л. дрѣмлѣх, Ziegenmelker, Caprimulgus europaeus. — земнѣ Я. земля. — конѣпнѣи (коло Унгвару — звичайно plur. рідко sing. конѣпня) м. конѣплѣи. — — — тѣрнѣця

Г. м. гал. терлиця „што лѣмле конѡплы“ Hanfbreche. — скаву-
ныѣти Г. м. скавулыѣти winseln.

и місто ль.

кѡвбен (коўбен) побѣч говбен НД. м. ковбѣль genit. ковблѣ =
рыба малѣ, што ся спѡдом тыгаты. едѣн кѡвбен, два кѡвбени. Gründ-
ling, Gobio fluviatilis. — таныѣр Стр. м. талыѣр, Teller. — ке-
стемѣн Лв. Tüchel м. тестемѣль турецк. téstimél.

й місто ль.

прайник Стр. м. пральник, psł. пральникъ fullo.

змягчене р.

цѣрьков Я. psł. црѣкы. црѣкы. — четвѣрь Я. МЛ. Лв.
ВР. genit. четверьгѣ. тѡго четверьгѣ vorigen Donnnrstag. — psł.
четврѣтѣкѣ в остром. ев. четврѣтѣкѣ. — вепѣрь МЛ. genit.
вепрѣ psł. вѣпрѣ aper; пол. wierprz. — верьбѣ ВС. вѣрьба НД. =
вербѣ psł. врѣба пол. wierzba. — верьх psł. врѣхъ. врѣхъ. пол.
wierzch. — на верьхѡвиньѣ Г. у верьхѡвиньѣ О. im Hoch-
gebirge. верьхѡм З. верхи, верхом zu Pferde. — тепѣрь Кв.
тепѣрька Лв. Гр. — мѣрьва Стр. мѣрьвиця Стр. О. psł.
мрѣвица φυχίον, mica; пол. mierzwa. — пѣрьвыѣ ВС. psł. прѣкѣ;
в Євангелию остромировѣм: прѣкѣ. — ярьмѡ Кв. psł. ярьмѣ ζυγόν,
iugum, гуцульск. єрѣм. пол. jarzmo. — бѣрька НД. junges Schaf. —
лавѣрька ВП. Eichhorn, Sciurus vulgaris. — сѣрьця ВП. в ев.
остромировѣм срьдце. — зрю І. psł. зря βλέπω, ὀράω, specto. —
столѣрь Бі. пол. stolarz, čech stolař. — косѣрь О. вѡвчѣрь Г.
поклѣч минѣ тѡго вѡвчѣря Г. — склепѣрь Г. Ladenverkäufer;
Kaufmann, der im Gewölbe verkauft.

р тверде як і в других говорах українсько-руського язика :

рѣно, рѣвати, робѣти, романиця, руг (рѡг, ріг), ру-
бати, руськый, рѣба, рысь, рапорѣця, рѡджа, рѡк etc.

знеподобнене р—р в л—р або р—л.

гранѣрія Стр. granarium, Speicher, Kornboden. „де ссыпѣуть
зѣрно“. — прѡлуб Бі. м. проруб, Eiswuhne. — квѣртѣиль О. Ду...
квартира, magy. kvártely, Quartier. — барбіль Бер. м. барбір,
magy. borbély, Barbier. пѡшѡѣ барбіль брѣтвати.

друге **р в р—р** не знеподобняє ся.

переперіця Г. Бі. НД. переперіця ВС. і перепері-
ниця ВС. переперіця Г. Ду. К. ВІІІ. = гал. перепеліця psl.
прѣпелѣ декуда на Укр. перепел, перепілка пол. przepiórka Wachtel,
Coturnix communis. Корінь **пр** = volare psl. **прати**. **перж**, **перши**,
перетъ. оттак переперіця ein oft aufflatternder, oft auffliegender,
hinüberfliegender Vogel).

місто **р—р** виїмково і місцево **л—л**.

пелепеліця Бі. місто і побіч переперіця гал. перепелиця
порів. словенськ. prpelica, plpelica і старосл. плѣпелица.

Сичні с, з, ц.

с удержує ся (не переходить в виговорі на з).

сважати ся (с ким) Л. zanken. psl. сѣваждати calumniari. —
сва́да Л. Zank, Streit, Wortstreit, rixa psl. сѣва́да contentio,
calumnia.

с не мягчить ся перед суголоскою попереджающею **і** = ѣ, або
також безпосередно перед **і** = ѣ.

співати Я. в многих околицях Галичини: сьпівати. соловій
красно́ співать Г. — слы́пый. — слы́пак Я. д. Blindschleiche,
Anguis fragilis. — сусіда Д. psl. сѣсѣдѣ et сѣсѣдѣ. — сіяти
Я. НД. м. сы́яти. сіють лук-чеснок Ч psl. сѣ́яти.

с не мягчить ся рівно як в старословенск. (правильно).

писмо́ ВР. psl. писмо пол. pismo. В гал. укр. і в многих
ок. угорско-руск. уживає ся неправильно „писмо́“.

с неправильно мягчить ся.

стиськати МЛ. м. стискати. у́стиськає (устиськат) або
у́жмакає ря́нѣ МЛ. — пі́цькавка Вл. з піськавка м. піскавка,
Spitzmaus, Sorex cf. hal. пі́скучка et lemк. пі́скір Sorex; lemк, пис-
кати в иньших окол. Гал. пи́щати, пи́щѣти, пискоты́ти, писконь́ти).
— ку́ська Г. м. кустка Knochen; Knöchel; Stein im Obst в Гал.
кістка. — во́ўчысько. хлопчы́сько Г. місто вовчиско, хлоп-
чиско. — во́сьько Пу. в́усько Марам. м. в́ійско psl. войско. —
че́сьный Бер. м. чесний psl. чѣ́стьнѣ. — мі́сьто Мар. зам.
місто в значеню таким як старосл. мѣ́сто = locus, місце, Ort.

наростком ѣскъ утворені приложники і заіменники вимітують ѣ
а мягчать с.

рѹсьскыѣ м. русский. угорьскыѣ м. угорский.

В словах, де ѣ пня перед наростком переходить в оѣ, скупня звукова о в сѣ стягае ся в у сѣ (а то : о стѣснѣе ся в у, а в видрулюе ся).

дѣдѹськый (в многих околицях Марамороских) dem Greise, dem Bettler gehörig. дѣдѹ + ѣкъ = дѣдовъскѹ = дѣдовскѹ = дѣдѹскѹ = дѣдѹскѹ). — попѹськый = поповскій. — дякѹськый = дяковскій.

Сплив скупні звуків **сьс, жсь, шсь** в **с (сь)** — **чсь, тсь** і **дсь** в **ц (ць)**.

ру́ський (з роуськѣ + и = роусьский). — бо́ський з божьский. — до́ўство *Mar. Schulden*. шітко до́ўство *sämmtliche Schulden* (з доўжество cf. доўг *psl. длѣгъ debitum*). — на́ський з нашѣский. — бога́цькый з богаческий. — жо́брацькый з жобрачъский. — сиру́цькый. сиріцький з сиротъский. — двацѣть, з двадѣсьть — *psl. два десяти*. декуда двадцѣть і двацѣть. трицѣть і пр.

Ц місто є.

кúдый Ян. м. кусий. — куцúля Ян. коро́ва кусохвоста. —
сче Ян. місто ссе. уж сче корову die Natter saugt an den Zitzen
der Kuh (nach dem Aberglauben des Volkes). — у́сца ў Бч. м. уссав =
виссав. — цесь МЛ. сесь. — вудці МЛ. побіч вудсі, вудси =
відси. — ўмяцкати Г. в́мяекати herausdrücken. — процóн-
цві́т Г. Кл. НВ. Helianthus, Sonnenblume м. просóнцв́іт. — цв́іда
Лв. м. свид, Cornus sanguinea, rother Hartriegel. — коцмáлькы́
НД. м. космáльки nom. sing. космáлька Beeren von Ribes grossu-
laria, Stachelbeeren (die Früchte oft zottig (космáті, коцмáті var.
pubescens), daher der Name). — коцм́йн Ім. м. космин, Stachel-
beere). — цв́йны побіч св́йны К. — цвинáрь побіч свинáрь К. —
п́цкавка Ир. І. Вл. Д. і п́цькавка (ц змягчене неправильно)
м. п́скавка Бі. ВП. Spitzmaus, Sorex. — хля́цнути Лв. м.
хля́нути а то з хля́нути. cf. хля́тати, хлостáти. — ф́ра́цкати
ВР. м. праскати. ф́ра́цкать ко́нь das Pferd schlägt aus.

3 мiсто с.

пѣнзѣ Г. пенсія, Pension.

ш місто с.

шкі́ра Я. шку́ра МЛ. м. шкі́ра psl. ско́ра. — шерсть Я. Кв. м. серсть psl. сръсть. — шала́та Ян. м. салата. — шкре́-
ба́ти м. скребати. шкре́бле кро́мплы́ Лв. = скобліть бараболі. —
коштۇ́р З. м. костур „што по́дпіра́ть ся хро́мый“. — зашпінка́ти
ВШ. м. заспінкати, на спинку зачепнути, häfteln.

з здвоєє ся.

іззы́сти НД. (ззы́сти, ізззы́сти) psl. сѣсти ет сѣнѣсти =
з'ѣсти. тхорь у сусьды пять іззы́ў кұрат.

дз місто з.

дзвены́ти м. звены́ти. дзвені́т стру́на О. — дзе́рькало Я.
м. зеркало Spiegel. — дзьві́рь Лв. ВР. м. зьві́р. дзьві́рьова́тий
чолові́к Лв. = чолові́к дикий і лютий мов зьві́р. — дзьві́зда́ Лв.
ВР. ВШ. м. зьві́зда. — дзя́бка Ир. Buchfink, Fringilla coelebs м.
зя́бка cf. psl. zięba, галицкоруск. зяблик, зяблиця.

иц (ец)^и місто ець.

краві́ц м. кравець. хло́пиц м. хлопец (Я. місцево; зви-
чайно иць пр. хло́пиць).

ч місто ц.

чы́сарь Ду. м. ці́сарь. — чи́са́рський (чы́сарський) м.
ці́сарский. — чы́на́ Ду. м. ці́на pretium.

Піднебенні (понебні) й, ж, ч, ш.

ч, (ш) щ рідше ж вимавають ся мягко н. пр.

чю́ти Я. Лв. — ка́чька ВС. квóчька ВС. Лв. — со-
ро́чька ВС. — но́чюва́ти Стр. — но́жичькы НД. — бо-
ля́чька НД. — квочька квóче НД. — пі́сничька НД. Lied-
chen. — рога́чь Д. Lucanus cervus, Hirschkäfer. — ни́чь З. побі́ч
нич. — хо́чю З. = хочу. — та́чька Бі. Schiebkarren. — чьóр-
ны́й, чьóрная, чьóрное НД. К. — ящю́рка ВС. — щю́ка
ВС. І. Стр. Hecht, Esox lucius. — щі́паўка Д. — пу́щять. пу-
щя́ють Г. — ві́жю побі́ч ві́жу Гр. = виджу. — ла́жю побі́ч
ла́жу Вл. = ла́джу і пр.

з місто ж.

по́вороз Р. м. поворож, Marienkäfer, Coccinella septempunc-
tata. — зя́бра Г. Kiemen. зя́бра́ ВС. (nom. sing. зябро́); однакож
в ВШ. жа́брі. імі́ў ры́бу за єдну́ жа́бро́.

дз місто ж.

дзэбра Я. дзябра Лв. Kiemen, branchiae гал. зяви, зєви, зыви і дзьобра. — дзябрі Бі. (nom. sing. дзябрѣ. єдна дзябрѣ). рѣба дыхать дзябрѣми Ду.

дж місто ж.

джаворонка Г. (джяворонка) м. жаворонок psl. **сковранѣць** *χορυθαλός*, *alauda*; джаворонка ховпата Г. Haubenlerche, *Galerita cristata*. — баледжянік Д. м. балежаник *Mistkäfer*, (*baléga* = *Mist*, *Dreck*).

ж місто дж.

вѣжю Гр. м. виджу psl. **виждж.** — мѣжу Гр. м. мѣджу (*praes.* від медѣти = сытѣти горѣвку); межѣный м. медженый = медом підправляваний. — лажю, лажу Вл. м. ладжу. — сажѣный ВП. = саджений.

р місто ж.

небѣре Ян. Лв. м. небоже. — неборак Я. З. *čech. ubožak*.

ц місто ч.

ци Я. м. чи. — скѣцень Я. м. скѣчень, *Springlein*, *Linum usitatissimum* var. *crepitans*. — пец НД. м. печ, піч. тотѣ пец великѣ *dieser Ofen ist gross*. psl. **пешть**. pruth. **пещь**. — быцкѣ Бер. м. бички.

ш місто ч.

рушнік Я. м. ручник, *Handtuch*, *-Wischtuch*. — тушнѣй м. тучний. тушнѣе мясо ВС. *fettes Fleisch*. psl. **тоучьнѣ**, *πίων*, *pinguis*. — посѣяшник Лаг. м. посонячник, *Sonnenblume*, *Helianthus* cf. psl. **слѣньчѣникѣ** *locus apricus*, *ήλιος*.

щ місто ч.

щѣрка В. м. чирка *Anas querquedula*, *Knäckente*. — горщарь Бер. м. горчар, гончарь psl. **грѣньчарѣ**. — худѣщина Пу. в значеню майно; мале майно, *Vermögen*, *Habe*; *geringes Vermögen*. місто: худѣщина (худоба, худѣбка + ина). [худѣй значить *mager*; худѣбный *arm*; худѣба *Vieh* — а що худоба становить головне богатство селянина, розвинуло ся в дальшій наслідї понятє худоби в значеню: майно].

с місто загально у нас уживаного ш.

сѣршун ВС. м. ширшун *Hornisse*. сѣршуны великѣ psl. **срѣшѣнь** et **шрѣшѣнь**. — снурок НД. ВР. м. шнурок, *Schnur*. —

с а н о в а́ти Лв. м. шановати cf. psl. с а н ъ dignitas. — с п а р а́ І. м. гал. шпа́ра Spalte, Ritz. -- с а́бля Лв. м. гал. шабля psl. са́кля, magy. szablya = Säbel.

ч місто ш.

б л і́ще Я. (ближче, близче) = ближе. — м е́нчий Я. менший. за полови́нку м е́нчий um die Hälfte kleiner. — р а́нче Я. м. ранше. — чкóда Земпл. м. шкода, Schaden. -- Ч м у́льб. Ч м і́льб Мар. (мено жиду́ське) Шмұль.

щ місто ш.

п ы́щк о в а́ти Гр. м. пишковати. в же поті́юк п ы́щк у́е der junge Vogel bekommt schon Blutfedern (ко́лі о б р а́стать). в же сьме п ы́щк о́-вані у́брали воробкы́ wir haben schon mit Blutfedern bewachsene Sperlinge aus dem Neste gehoben.

ц місто щ.

в е́ц Земпл. м. вещь psl. в а́шть пра́҃ща, res. čech, věc. сло-вацк. вес.

щ місто ст.

х в о́щик ВР. І. м. хвостик. хвóщик у вóвці́. хвóщик то́не́н-кий у мы́ші.

шт місто щ.

б л о́шті́це О. Ян. м. блощиця. Wanze, Acanthia lectularia (форма старинна; в старослов. булоби *п л о́шті́ца з п л о́скъ + и́ца; pol. płoszczyca, pluskwa, čech. ploštice, але зр. лотишеске blakts). — ш то Л... м. що psl. чьтo (однакож в Бі. і деку́да инде також: що, шо).

Зубні т, д, н.

д місто т.

д р у́га́р Я. plur. другарі Tragbalken. — на́дь К. Ир. Вл. м. нать, нати́на. „на́дь на крú́мплях, а бомболюшкы́ (Kartoffelbeeren) на на́ди“. — ф е́рдел (в Марамарошчині́, в Крячу́нові) = ві́ко cf. Viertel. — т р у́д Ир. м. трут Drohne.

к місто т.

к у́тка І. Лв. (в Унгварі́: тю́тка) = ма́мнина сестра І. Tante. — кы́ло Лв. = ты́ло. — скы́рта сы́на Стр. = поді́льск. стирта, укр. скы́рда Neuschober, Feim. — кы́мя, кы́мня НД. м. т́мья. на т́ом кы́мню. — сы́кник Лаг. сы́тник. — кы́сто Лв. ВП. м. т́сто. — кы́шити ся Лв. = т́шити ся. — кинди́рця, кен-

дири́ця Лв. тенге́риця ВР. Mais, magy. tengeri. — крути́зна ВП. м. трутизна, отруя, отроя, утроя, отрова, Gift, venenum. — скренáтка МЛ. м. стренадка, стернáдка, стернѣк, стернѣок Goldammer, Emberiza citrinella pol. trznadel м. strznadel, čech. strnad cf. psl. стрѣнь stipula, Stoppelfeld. — кестемѣн Лв. Tüchel, Schnupftüchel м. тестемель cf. turc. téstimel.

Д легко смягчить ся.

д'ѣрево Лв. psl. дрѣво pol. drzewo, čech. dřevo. — д'верь. д'вері. Лв. у д'вѣрьох in den Thüren. psl. двѣрь. двѣри. двѣрьхъ. pol. drzwi, čech. dvěře. — д'несь Лв. psl. дньсь. кобы́ лем д'несь, а заўтра як Бог дасть (vom leichtsinnig und verschwenderisch Lebenden).

Г місто Д.

тенге́риця ВР. тендериця, Mais. — се́рег ВП. м. серед. се́рег селá mitten im Dorfe. — ваньг рува́ти Д. м. вандрувати. — шінгел Я. genit. шінгѣ в других околи́цах: шінгѣ genit. шінгѣ. Schindel magy. zindely. у Чехів: šindel.

Т місто Д.

туга́ Г. НД. Им. Бі. = дуга, Regenbogen psl. дѣга τέζος, arcus; iris. „туга́ во́ду пе“ НД.

Л місто Н.

гаголі́ця Д. м. гаґони́ця cf. гаґонѣти. — кле́гѣня Рос. м. княгиня psl. кѣнагѣни v. кнагѣни nsl. kneginja.

М місто Н.

па́семок (пасимок) Г. м. пасинок, Nachtrieb. зело́ пу́щать па́семки з ко́рива. — о́леня ро́гы с па́симками Им. І. м. з пасинками; не похóдитъ від „пасмо“, як се иноді виводить людова етимольогія; ко́ринь той самы́й, що у сынѣ scr. su parere. отта́к: па́синок das Nachgeborene, das Nachwachsende, der Nachtrieb cf. ukr. пасіння collect. Nachtriebe. відтак перенесено се слово також на розсохи ро́гів олені́х. — ма́лісник НД. м. налисник, налистник. ма́лісники печу́ть на Пе́тра з кинди́риці, з кру́мпльв і з му́кѣ. — воі́мський Мар. м. воі́ньський psl. войньскѣ militaris.

Нь місто Н.

му́рянькѣ Д. Ameisen м. му́рянкѣ. му́ряньо́к К. nom. sing. м. му́ряно́к gen. masc. у гал. Лемків му́рянка gen. fem.

й місто змягченого н перед я.

посѡйашник Лаг. м. посонячник, Sonnenblume (посойашник з посоньяшник).

знеподобненє нн у лн.

мізілник Я. малий палець, digitus minimus psl. мѣзинъ = minor. — з мѣзинъ + нкъ повстає мізиник; здвоєнє суголоски н неправильне: мізинник, з котрої форми через знеподобненє першого н повстає: мізілник). — гусѣлниця ВС. Raupе з усѣнниця, усїнниця psl. жѣкница. гжѣкница. (декуда в Гал. також гусениця, усїльниця, усїль, усїлка, гусень, вусень, вусельник).

знеподобненє нн у вн.

черевні зѣбы Г. черівні зуби ВР. м. черенні зуби dentes molares, Backenzähne (тоє знеподобненє відбуло ся мабуть під впливом старинної форми: чреновний, череновний psl. чрѣновънъ).

Гортанні к, г, г', х.

По гортанних стоїть — з висомом не многих околиць, іменно сумежних Гуцулам — **к**. кѣпень. кышкѣ. нѡгы. погыбнути. хыжа. хылити ся.

г' місто к (глухе к стає звучним г').

канѡга Я. м. канюка, Milan, Milvus. — грайцар І. по при грайцарь, грейцарь м. крайцар, Kreuzer. — шлеґ, шліґ Я. м. шлик eine Art spitzer Fellmütze cf. шолом, psl. шлѣмъ et шлемъ. — стариган Яд. м. старикан, alter Kerl. — кукуріґати О. м. кукурікати. — гѡвбень О. З. ВР. plur. гѡвбні (гѡўбні) м. ковбень, ковбель Gründling, Gobio fluviatilis; в НД.: гѡвбен, plur. гѡвбени. — муряніґи НД. plur. — nom. sing. муряно́к Ameise, formica. муряніґѡвы мішкѣ НД. Ameisenpuppen, sogenannte Ameiseneier. — гѡлесо Д. Ир. м. ко́лесо. — дѡґ побіч дѡк ВР. дѡк бы тя взяў! = чорт бы тя вхопив! — іді собі до дѡґа = іді до чѡрта. — папріґа ВП. Paprika, паприка, Capsicum annuum буюковинск. перціця, галицк. перціґа. — пістриґоватый Бі. ВР. м. пістриковатий mit Sommersprossen (cf. ukr. пістряк, hal. пістрик, пастрак psl. пѣстръ varius, ποικίλος. — гѡроліґця Ир. м. короліця Amanita caesarea, Kaiserling, Kaiserschwamm (Опонник яечник); гѡроліґця дурна́ Ир. Amanita muscaria (опонник маримух). — даґде Гр. = де-не́де, декуди cf. psl. кѣдѣ. — маслѣґ ВП. м. маслѣк, Samen von Cocculus suberosus, Fischkörner, Kokkelskörner. —

вели́гдень Ир. м. вели́кдень. — та́йже ВШ. побіч также. — паще́га Г. м. пащека.

г не переходить в ж.

логі́на НД. гал. гложі́на Weissdorn, Crataegus cf. psl. гложи́не.

з місто г.

зві́зд Я. м. гві́зд, гві́здь psl. гвѡзѡдь. — звѡзді́к Я. Dianthus caryophyllus, Gartennelke plur. звѡзді́ки м. гвоздик. (в Тернопільщині: звѡздик).

к місто загально в Галичині уживаного г або ж, через що повстає двойне к.

мняккы́й Лв. Бі. мягкий. мня́кко Лв. = мягко, мякко; гру́шка мнякка́ weiche Birne psl. ма́кѡкъ μαλακός, mollis, ukr. мя́кій, коло Дрогобича в Гал. мѣткій, мяткій.

х місто г в nominat. sing.

Бѡх Г. м. Бог genit. Бѡга. — корі́бух Г. м. корибуг genit. корі́бога et корибѡ́га, κορυβαλός, alauda, Lerche. — плух м. плуг також в формах глаголів: я мух = я муг psl. мо́гѡъ ѳѣсмѡъ. ты мух psl. мо́гѡъ ѳѣси. вун мух = мо́гѡъ ѳѣсть. але: она могла, оні мо́гли.

к місто звичайно уживаного х.

кохла́тый Г. haarig, buschig м. хохлатый, хихла́тый. кохла́тий хвѡст у лішки buschiger Schwanz beim Fuchse. cf. ukr. кошла́тий haarig, russ. хохлатый čech. chocholatý schorfig. cf. psl. кѡ́къъ χόρη. — квѡ́рый побіч хворый psl. хѡ́ръъ. — коро́гов (кѡрогѡ́) Лв. м. хоруггов. хоругва psl. хѡ́ръгы, хѡ́ръгѡ.

Губні п, б, в, м.

Межи губною суголоскою і прейотованою голосівкою стрічає ся л, котре повстало через переміну суголоски й на ль.

сы́плю. грѣ́блю. пла́влю. дрѣ́млю. сы́плять. грѣ́блять. пла́влять. дрѣ́млять. сы́пле. ка́пле. кле́пле. грѣ́бле. пла́вле. дрѣ́мле. ла́мле. лю́блю. пра́влю. лю́блений. пра́вленый і пр. З сыпн-о-м повстало сыпйом, сыплѡм, старосл. сыплѡж, руск. сиплю; — в польск. з сыпйом повст. (syрjѣ) syрjѣ. — подібно з любн-о-м повстало льобйом, любльом, старосл. любѡж руск. люблю; в польск. з любйом повстало (lubjѣ) lubjѣ. В декотрих говорах галицкоруских й не перешло на ль, тому го-

ворять: сїплю, люблю. Перехід суголоски й на ль лучає ся в наших галицких говорах і в иньших случаях. І так пр. м. мийниця — мильниця Waschbecken, місто йїнь Reif an Bäumen говорять льїнь, місто Юлька (у Лемків: Улька) Julia говорять декуди Люлька і пр.

здоровля Лв. psł. сѣдравинѣ et здравинѣ. (З „здоровийе“ повстало: здоровйе, здоровйе, здоровье = здоровле, льокальна форма здоровля (здороўля). — вѣрбля Ду. вербе, collect: Weiden psł. вѣркине salices. на вѣрблю, an Weiden. — стоўпля З. collect. стоўпы (ковары) з лїством. дѣрево має густѣ стоўпля. — к о с т р ў б л я К. collect. Zotten, дѣўге к о с т р ў б л я. — — і в ѳ в л я Ї. з і в ѳ в я = і в ѳ в я, Pirol, Oriolus galbula. — — Словляк plur. Словлякы НД. Вл. м. Словак, Словак. — с т у п л я й або крок, крочай НД. Tritt, Schritt. — — п о н ѣ б л я ВП. Gaumen, palatum. — — ж е р е б л я Ї. жеребя, psł. жрѣкѣ Fohlen. дай вѳвсѣ дѣла тѳго жеребляти (жеребляте); зайў клячу з жереблятьом у пѳли = заняв (займив) кобылу з лошатем в поли. ўгнаў жеребля с пѳля = вигнав лоша etc. — л ѳ в л я ВП. plur. л ѳ в л я т а ВП. junge Löwen. — ж а б л я ч и й Ї. Стр. жабячий, dem Erosche gehörig, Frosch-. — ж а б л я ч ь к а Стр. Froschlöffel, Alisma plantago. — д ы м л я н ы й Лв. Rauch-. дымляна лѣстѳвка Rauchschwalbe, — о л о в л я н ы й Стр. = оловяный.

к р о в genit. крѳвли Ї. З. abl. крѳвльѳў. помастити крѳвльѳў Ї. mit Blut bestreichen psł. крѣкѣ genit. крѣки; форма кровли єсть неорганїчна: abl. крѣкѣнж — кровїюм (у Лемків галицких: кырвїюм), кров'їюм, кровльѳм, кровльѳв (кровльѳў). — цѣрьковльѳў Лв. старосл. црѣкѣкѣнж. — л ю б ѳ в л ь ѳ ў ВР. старосл. л ю б ѣ к ѣ н ж (любѣкѣнж). — р е д ь к ѳ в л ь ѳ ў Лв. nom. sing. редьков. старосл. рѣдѣкѣ і рѣдѣкѣ genit. рѣдѣкѣкѣ і рѣдѣкѣкѣ (в Гал. звичайно редьква, редька, рїдше редьков). — к о р о г ѳ в л ь ѳ ў Лв. (корѳгѳвльѳв) nom. sing. корѳгѳв psł. хѳржгы genit. хѳржгѣкѣ vexillum et хѳржгѣ genit. хѳржгѣкѣ. — а також б р и т ѳ в л ь ѳ ў ВР. (брытѳвльѳв) nom. sing. бритѳв (в Гал. звичайно бритѳва рїдше бритѳв abl. завсїгди бритѳвою, бритѳвѳў (рїдко і мїсцево: бритѳвом, пїсля III. 1. старосл. бритѳва). — і к о н ѳ в л ь ѳ в = коновїю, кїнвїю.

п е р е д я (= старослов. ѱ або ѱ) й замїнює ся на нь.

з е м н я Ї. psł. зѣмля. загальноруск. земля. зѣмѣа = земнѣа, земльѣа. — і м н я. мнѣсо. мнѣкѣй = старосл. имѣ. мѣсо. мѣкѣкѣ. — — також солѳмнѣяный Д. гал. соломяний psł. сламѣнѣ. солѳмнѣянка Д. м. соломянка Strohblume, Immortelle, Helichrysum. — к а м н я н ы й Д. psł. камѣнѣ λίθινος, lapideus. зложена форма: камѣнѣны.

б місто п.

богáчь Стр. (богáч) м. погач dem. богáчик = палавiця, колач
psl. погача panis genus, magy. pogacsа russ. погачъ.

ф місто п.

чафúрка ВР. м. чапýрка die weichstachelige, vierklappige
Hülle der Buchnüsse; в угорско-руск. часто чапка місто шапкаcf. hal.
шапурка = Hut (bei Pilzen) pileus. — фóрскати Ир. м. пóрскати,
fauchen, schnauben. — фрáскати Мар. м. праскати klopfen, schla-
gen; krachen. вiфраскат го добрі = витрiпає cf. čech. praskati,
krachen.

п місто ф.

пасúля Г. Phaseolus фасоля. варена пасо́ля на дзюбачкi
НД. — пóгаш Я. magy. fogas = лижник.

Знеподобненє п—п на п—т.

потыргáч Лв. м. попыргач Fledermaus, vespertilio rad. пръх
пóрхати, пёрхати, пýрхнути volare; nsl. prhati salire. sprhnuti evo-
lare; oserb. pjerchać flattern. оттак потыргáч = лемк. пыргач =
Flutterthier, animal volans, chiropteron.

ш місто б.

потрiмний Бер. місто потрібний. не потрiмно = не потрібно
(всь то рiд недовершенного уподобненя). — хамнiк Г. м. хабнiк.
Gesträuch, Gestrüpp.

л місто в.

слóбiдно. слóбудно. слóбóдно Я. Г. Стр. і ин. м. сво-
бiдно. не слóбóдно es ist nicht erlaubt.

ш місто в.

гóмнó Мар. м. гiвно psl. гóвiно stercus, хóтрос.

у місто в.

усiлéкий Ян. м. вёiлякий. - у м. в psl. въ. у водi im
Wasser. — усé НД. = все immer. — ушýткый Д. побiч
вшýткый.

ф місто хв.

фiст Ян. фуст МЛ. = хвiст (genit. фостá).

в місто ш.

пóловiнь Пу. gen. fem. Flamme psl. пламiы genit. пламене
et пламень gen. masc. галицк. поломiнь gen. masc. genit. пóломiня et
пóломiнь gen. fem., genit. поломени (dialect. половiнь) ukr. пóлума

gen. neutr., genit. по́лума — et пла́мень (в письмі; у Шевченка: А слово пла́менем взяло́сь).

н місто м.

н ы́рськый Г. м. морський. н ы́рська ворона Г. н ы́рська кавка НД. Mandelkrähe, Coracias garrula. — жн ы́кати Б. м. жмякати zusammendrücken, zusammenpressen; zwischen den Händen reiben. жн ы́кати пла́та cf. psł. жати, жмж, жмашн, жмєть comprimere.

Уподобнене суголосок.

місто льн—нн.

пра́нник м. пральник, пралник psł. пралъникъ γαφεύς, fullo.

місто р—л буває л—л.

калалу́ща МЛ. м. каралу́ща, скаралу́ща Eischale. — теллі́ця ВШ. м. те́рлиця, Hanfbreche.

місто дн—нн.

чел ы́нник ВШ. челядник. — пол ы́нне (полудне)^н Лв. = полудне. — голо н ы́йці НД. м. голодні́ці, місце запале межи клубами у корови, у вола. — гол ы́нный НД. голодний. згол ы́нн ы́ти зголодні́ти. — ла́нный НД. м. ладний. все му не ла́нно = все му не в лад, все му недогода. — ч ы́нный Д. = чудний. ч ы́нно wunderlich. — паск ы́нный К. паскудний. — б ы́нный К. побіч бідний. — жа́нный побіч жадний. — лем енн ы́ порос ы́ К. nur ein Ferkel. лем енн ы́ йж ы́ Д. — молон ы́к Ир. молоді гони; молоді дерева; молоднік junge Triebe; junger Wuchs, junger Wald, junge Bäume; junge Thiere. — за́нн ы́ голес ы́ Вл. = задні колеса. — ря́нный Стр. рядний ordentlich, solid. — хол ы́нный Лв. м. холодний. — пар ы́нный Лв. м. парадний. — пар ы́нник м. парадник festlich gekleideter Mann, Stutzer. — го́нный Лв. місто і побіч го́дний — пер ы́нный м. і поб. передний. — у ы́нно побіч у ы́дно Лв. = разом, zusammen. — енн ы́ков ы́, енн ы́к ы́ м. еднаковий, еднакий. — унн ы́ МЛ. НД. побіч удн ы́ im Inneren psł. д ы́но pruth. д ы́но ποθμύν, fundus. із в ы́ д ы́ноу повстало в дну, удну, унн ы́. — до́нне = до дне, до дня. — пунн ы́ти = пудняти, підняти psł. под ы́ати. — унн ы́ти = удняти, відняти. — піннести = піднести — ун него = уд него, од него і пр.

в—г на в—в.

іво́ва Ім. ВС. ВШ. м. івога з івоўга; іволга psł. в ы́га χλωρίς, Oriolus galbula, Pirol.

Сюди належить також прояв уподобнювання невластивого, совершенного або і несовершенного в таких сполученнях як:

ж **ж**о**н**о́**ў** = з женою. — ш **ш**у́**с**т**р**о**м** = з шустром = з шевцем. — ш **ч**о**л**о**в**і**к**а = з чоловіка. — **в**ы́**ш**е = више. — н**а**т **с**то́**ў**п**о**м = над стовпом. — о**п**е́**т**а**т**и = обстати. — о**п**т**я**х = обтяг (обтягнути). — за**р**о́**п**к**у** = заробку і пр.

Здвоєне суголосок.

л**ь**л**я**ти psl. л**и**яти χεῖν, fundere. — ізо**л**ьл**я**ти psl. с**ъ**л**и**яти confundere. ізо**л**ьл**я**ў вод**ь** ВР. [Се лише здає ся здвоєнем а повстал воно так: з л**и**яти утворило ся л**ь**яти, л**ь**л**я**ти т. е. и ослабило ся на **ь** а **й** замінило ся (через уподобнене) на л**ь**. Оттак форма л**ь**л**я**ти єсть зовсім правильна так як лити psl. лити. Місцева гал. форма л**я**ти, повстала через зник голосівки и ослабленої на **ь**: л**и**яти, л**ь**яти, л**я**ти]. — зб**т**т**я**ти (Мараморощина) psl. с**ъ**т**а**ти abhauen; enthaupten. — із**ь**з**ь**і**с**ти. з**ь**з**ь**і**с**ти. з**ь**з**ь**і**с**ти psl. с**ъ**и**а**сти comedere, συφθεῖν, ἐσθίειν et с**ъ**и**к**сти. — [В одній мараморошкській співанці: Минуло ня цюлюва́ня тай об**о**й**м**а**н**н**ы**ч**к**о, Та лиш менé не минуло тяжкé зд**ы**х**а**н**н**ыч**к**о (тая пісня, здає ся перенята, від Бойків; помітно тут признаку наддністрянського говора: заміну **е** на **і**, об**о**й**м**анеч**к**о на об**о**й**м**ан**н**ыч**к**о — в угорсько-руск. було би: об**о**й**м**ан**я**ч**к**о або об**о**й**м**ан**я**ч**к**о)]. — у**ч**е**н**н**и**к **М**ар. in der Bedeutung: Gelehrter, vir doctus м. загально-руск. у**ч**е**н**и**к** = discipulus, Schüler. psl. о**у**ч**е**н**и**к**ъ** (уче**н**ь + и**к**ъ). — с**я**щ**е**н**и**к psl. с**в**а**ш**т**и**н**и**к**ъ** (с**в**ящен**ь** + и**к**ъ). — с**м**и**р**е**н**н**ы**й ВП. psl. с**ъ**к**м**и**р**е**н**ъ humilis.

Прибавка суголосок.

приставка з або с при назвуці суголосковім.

з**в**ы́**ш**ки ВР. вишк**и**, Boden. — з**м**е**р**з**к**ы́**й** Вл. з**м**е**р**з**л**ы**й** Р. мерзкий Widerwillen erregend, ekelhaft; schändlich psl. м**р**ъз**ъ**к**ъ** αἰσχρός, turpis. — — с**п**ро**к**л**я**ты́**й** **М**ар. м. проклятий.

всунене д.

з-д**р**я**ч**ка О. Л. НД. Бі. ВП. Pupille, Sehloch. — д**о**з**д**р**і**т**и** ВП. дозр**і**ти psl. доз**р**ѣ**т**и. — заз-д**р**ос**л**ы**в**ы**й** Лв. invidus, завистний, завидливий. — із-д**н**я**т**и Ир. = із**н**я**т**и, з**н**я**т**и. — із**д**о**й**м**і**т**и** Ир. cf. psl. и**з**ъ**и**е**м**ати et и**з**и**м**ати..

втручене т.

с**т**р**і**б**р**о **П**у. psl. с**р**е**б**ро čech. střbro. -- с**т**р**і**б**е**р**н**ы**й** побіч частійшого с**р**і**б**е**р**н**ы**й **П**у. psl. с**р**е**б**р**н**ъ. с**р**е**б**рѣ**н**ъ et с**р**е**б**р**а**нъ. —

стрéдок Пу. м. средок. на стрéдку in der Mitte cf. čech. střed, prostředek. — стрéдіна З. м. середина, середина. чюти гóлос в га́у по стрéдіны З. psł. срѣда et срѣдина.

всумене н.

лénгaрь Пу. м. лéгaрь, Faulenzer кор. лэг. — мильнѣйшій місто і побіч мильйшій. — познаёмный Мар. м. познаёмий. — за давнійстий Им. м. за давистий. — джанілівий Пу. м. жагливий. — проклятник Мар. verfluchter Mensch, Bösewicht [проклять(н)+неъ]. = окрімний Вл. окремий.

всумене й.

кола́йчнк Лв. м. колачик, малий колач psł. колачъ (круглий мов коло). — тутéйский Ян. в гуцульск. тутеский; тутешній. — гейлáта м. гелáта, гелльята = молоді гелы. — кавейгáз Мар. magy. kávéház, Kaffeehaus. — кавейгáзник Kaffeehausbesitzer.

лѣ місто всуненого й.

кавельгáз побіч кавейгаз Kaffeehaus.

почіплене й.

ту́й ВС. Р. ВП. тў́йка ВС. — ту, тут. де ты? wo bist du? я ту́й! ich bin da. — тáмой. тáмкай Марамор. psł. тамо illic. — вб́дтий Гр. = відти. — сейно́чьное м. всеночне. — нїгдай Лв. psł. никѣда nunquam.

нѣ місто почіпленого й.

хотя́нь Земпл. м. хотяй.

З а н и к с у г о л о с о к .

д назвучне зникає.

Мі́тер ВП. psł. Дми́трѣ et Дми́трий Demetrius, гал. Дмитро.

в в назвущі губить ся.

о з м и т и м. возмिति. то́бых озми́у Кв. = взяв cf. psł. вѣ́зати. взяти. о́зме Лв. м. возме, возме psł. вѣ́зѣмѣть. вѣ́зѣмѣть. вѣ́зѣмѣть. — ла́дыка Ду. місто і побіч владика Bischof, єпископ. — я́зати ВП. місто вязати. при́язати корову ід яслѣм = привязати корову до ясел psł. вѣ́зати ligare cf. жза vinculum. — сейно́чьное Мар. psł. вьсеношѣно сто́пникѣ. — шы́ткый Мар. побіч вшиткий. шитко до́уство alle Schulden. — шелѣ́йкый ВП. čech. všelijaký, всѣлякий.

II назвучне зникає.

струг Кв. місто і побіч петруг Forelle, Salmo fario. cf. psl. пьстръ ποικίλος, varius. — саўты́ря Мар. psl. псалтырь psalterium, псалтир.

Г назвучне зникає.

логина́ НД. = гал. гложина, Weissdorn, Crataegus oxyacantha psl. глогъ. — де м. где psl. кѣдѣ.

К назвучне губить ся.

стити ся Бер. м. ктити ся (кръстити ся), крестити ся. перестити ся.

Р випадує.

ктити Ім. psl. крѣтити pruth. крѣтити з чого повстало кретити, а далі через випад р: ктити. по́йме ктѣти дѣтѣну = пѣйдѣм крестити дитину. — кочьма́рь. качьма́рь Бер. м. корчмарь. — кочьма́рька psl. крѣчмарица сора. — фѣштер, фѣсьтер Förster. — — го́ньцьі nom. plur. від горне́ць genit. гоньця́.

Л (= ҃, в) зникає в середозвучі.

по́няк ВР. м. поўняк, повня́к Krug, збанок, λήκυθος, lecythus cf. huzul. по́вниця dem. по́вничька Becher, Trinkglas, Trinkgefäss. — ѝвога et ѝвга МЛ. з. ивоўга psl. вля́га Goldamsel, Pirol.

Т випадає.

гу́снути Я. із густнути. гу́сленка із густленка варене молоко квасне. — сла́сний ВС. м. сластний, schmackhaft; lecker. — ку́ська Г. м. кустка Knochen; Knöchel; Stein im Obst. — бо́внути З. м. бовтнути. бо́вне жа́ба у во́ду. — пропа́сник Пу. м. пропастник, Teufel.

Д випадає.

вну Л. im Inneren місто вдну, вѣ́дню. — бе́зно Мар. м. бездно, бездна psl. вѣздѣна. — фѣ́львер Пу. Feldgewehr. — ро́ство м. рѣ́ство пр. рѣ́ство Ісусово = ро́ждество І.

Г випадає.

проты́ло О. з. простыгло. простынути побіч простыгнути. cf. pol. stygnąć. — жа́лыва НД. з жаглива gad. жыг psl. жышти urere. оттак жалива = planta urens, urtica, Brennessel. Hierher wäre vielleicht auch жалó psl. жало pol. żądło zu ziehen (aus жагло) pol. d statt g (żądło). джигати, уджигну́ти = уколоти, упечи. джигай́ ножем = cultro pungebat. — уджигну́ў або упік буком = ударив сильно палицею.

к випадує.

пунт Пу. VIII. м. пункт, punctum. — контрат VIII. м. контракт, contractum. — фосну́ти Ир. фоскнути freq. фобскати fauchen.

в в середозвуці зникає.

вущя́ МЛ. м. вувця́, гал. вівця psl. о́вца. — жиду́ський Г. м. жидувський, жидівський. — дьиду́ський Г. м. дьидувський, дїдівський. — сятый Стр. Б. Гр... м. святий. сятый вечур, сятый вечір heiliger Abend. — сященник Geistlicher. — о́блаки і о́блаки НД. О. Wolken; Himmelfirmament cf. psl. о́клаштити induere, обволочи, umhüllen.

(в зложених глаголах від яти нема суголки н перед я.

при́яти Лв. правильно місто прийняти, що повстало з приати, приенти, прианти, прийняти. — за́йти Лв. зайті = заняти.)

випад суголки й.

бувол І. м. буйвол, буйвіл, bubalus, Büffel ps. бoйво́лъ et бѣво́лъ гал. байвіл psl. bawól. lit. bavalus, magy. bival. — свóський ВС. свійський, свійський. — свóськи голубы cf. pruth. сво́йскъ в значеню: proprius.

відпад суголки р в визвуці. ,

се́квест Лв. м. секвестр fr. séquestre. (засеквестовати Г. за-секвестровати).

відпад суголки т в визвуці.

коно́дрыс Г. м. конодрист Schneeglöcklein, Galanthus nivalis (в Гал. козодрист, козьодрист від коза і дрїстати cасаре, scheissen — кози і коні йдять того зїле та дістають від него гризь). — нóсe, хóдe, хoтe Я. місто носят (носять), ходят (ходять), хотят (хотять) — приміта взята з сусїдного говора гуцульського.

відпад суголки г в визвуці.

молибó МЛ. м. молибог Feldlerche, Alauda arvensis.

відпад суголки в у визвуці.

домó Ду. дому́ (к. Сигота) м. домів psl. до́мовъ óмаде, domum.

звучні суголки стають глухими.

Бух м. = Буг, genit. Бога. — я мух = муг. — плух = плуг. — опстати ся м. обетати ся. — брїткый = бридкий. — буть = будь. — одьшчина = одьжчина. — мош = мож і т. п.

місто кт, хт уживають тк.

тко Стр. Г. Д. м. (кто) хто psl. кѣто = місто кѣ + то —
тѣ + кѣ = тѣ + ко. — детко Стр. НД. = дехто. — нитко І.
нїхто. — ткось З. = хтось.

2. До пнетвору (Stammbildungslehre).

Декотрі замітніші наростки.

Суццники (Substantiva). а) мужеского рода.

-тѣ. бай Пу. genit. баю Zaubering; Zauberei; Zauberworte
cf. magy. báj.

-йтѣ. іж Г. Jgel, erinaceus.

-ѣйтѣ. ступляй НД. крѣчай НД. Schritt. хожай ВР. Gehweg.

-ейтѣ. білей МЛ. білий пес genit. білей.

(-унѣ + да + ей) скакундѣй Д. (скакундїй) genit. ска-
кундѣй Hase, Lepus timidus eigtl. der Springer.

-арѣ. мухяр Г. комар Г. Gelse.

-арйѣ. пчоларь Imker, Bienenzüchter, пчолар. — гусарь
З. пастырь, што сокѣтять гуси. Gänsehirt — лѣтарь Г. Sumpf-
dotterblume. — биндзарь Р. Viehbreme.

-урѣ. мацур Г. Kater. — дьдур. дьдѣра Стр.
(дѣдѣ + урѣ). — бугур Р. гугур О. Uhu. — цапур. цапѣра
ВШ. Bock.

-ырйѣ. міхяр О. genit. міхья.

-ель. кѣпел. копил ВШ. Bastard.

-улѣ. сернѣл Л. Rehbock.

-ѣлйѣ. крутѣля НД. gen. masc. великїй крутѣля.

-асѣ. баняс Бі. Bergmann, Hüttenarbeiter. — джѣгас Я.
Keilhaue mit zwei Hörnern (Spitzen).

-ашйѣ. косаш. — варташ. — кондаш. — дудаш ВШ.

-чйѣ. клѣпач Г. Hammer.

-ичйѣ. прїймич НД. — ярйч Л. Г. Jgel, erinaceus. —
рѣдич (рѣдичь) З. Verwandter.

-ошйѣ. мясарош Пу. — вербѣнкош Пу.

-ушйѣ. лахманюш Стр. lumpiger Kerl.

-телйѣ. губйтель. загубйтель Д. Vernichter. губй-
тель Бі. що гѣбитъ грѣши Verschwender, Vergeuder.

-тухѣ. (духѣ) льндѣх Бі. рак, што зльнїй ся,
Butterkrebs.

-тырйѣ. пастырь З. Д. Hirt, pastor.

-анъ. гелевѣн Пу. Dickwanst (cf. гелево Bauch. vielleicht mit ялито pol. jelito zusammen zu stellen).

-анйъ. псѣванъ Лв. чоловік, що кричить, що безчестить (псовати in der Bedeutung: schelten, лаяти).⁴

-инъ. циганйн, Пу. ВП. ВР. варошанйн Пу.

-унъ. іжунъ Лв. Männchen des Igels.

-ина. Русначйна Ир. Ruthene (armer Ruthene). Словачйна Ир. armer Slovake. — Мадярйна armer Magyare. — жидовйна Ир. Jud (verächtlich).

-акъ (якъ). йіжѣк Р. Igel. бомбѣк Г. Лв. Käfer. — пуляк Г. Truthahn.

-ѣкъ. воробѣк ВП. Sperling. — гѣлубѣк Г. Tauber. — барѣнок ВП. plur. барѣнки.

-ѣко. Андрійко Кв. — сѣловѣко З. (в піснях) соловейко Nachtigall.

-ѣка. дѣдурка Стр. „старый дѣд, кедь має сымдѣсять гѣдѣв“. (дѣдъ + урь + ѣка).

-икъ. дѣчик Кв. = гал. дячѣк. вос. дѣчику! „за тогѣдне дам вам дѣчику!“ Кв. — ѣбразик ВС. plur. ѣбразики = гал. ѣбразѣк plur. ѣбразкй. — чйненйк З. (чиненъ + икъ) Landstrasse, чинений путь. — ѣгняник МЛ. Eisenbahn (eigtl. Dampfmaschine, „Feuerross“). — псйк Им. (псѣъ + икъ). — вѣзйк Бі. plur. вѣзйки = гал. вѣзѣк plur. вѣзкй Wagen. — мѣтыльчик ВП. (мѣтыль + ыць + икъ) = мѣтылик. — вѣтрык І. в гал. вѣтрѣць, вѣтрѣць, Lüftchen, Windhauch. — бѣднѣрик Г. бѣднар, Fassbinder. — вѣсйлик І. = гал. вѣсйлькѣ, вѣсйльѣк, вѣсйльчик Ocimum basilicum, Basiliakraut. — кѣзйлик Вл. Ranunculus, Hahnenfuss. — бѣрѣжчик Д. Hüter (cf. бѣречй psl. бѣрѣшти; бѣрѣжець Hüter; побѣрѣжйк Негер). — кѣщйк (коло Унѣвару) Bischen; etwas. (кусъ + ыць + икъ).

-укъ (юкъ). Тим наростком, на угорскй Русй частййше стрічаным, виражає ся понайбйльше применшене понятя. слѣпѣук МЛ. Blindschleiche, Anguis fragilis (слѣпѣъ + укъ). — мйшчѣук Г. Д. kleines Säckchen (мѣхъ + ыкъ + юкъ). — лѣшѣук ВС. ВР. Бі. Ир. einjähriges Fohlen. (лоша + укъ). — вѣпрѣук З. малйй вѣпѣрь З. — мѣдвѣдѣук І. 1) kleiner, junger Bär 2) Werre, Maulwurfsgrille, Gryllotalpa vulgaris. — ястрѣбѣук Л. ВП. Finkenhabicht, Sperber, Nisus communis, яструб малйй. ѣвѣн імѣѣ ѣднѣго ястрѣбѣука er fieng einen Sperber. — цѣплѣук Л. малйй цѣп kleiner Bock. — порѣсѣук К. Ferkel. — лѣгйнчѣук Ир. (лѣгйнъ + ыць + юкъ) молодой парѣбѣак. — панчѣук ВП. малйй пан (панъ + ыкъ + юкъ або

пань+ць+юкѣ). — потюк Гр. kleiner, junger Vogel. порівнай гал. хлопчук kleiner Bursche; шевчук Schustergeselle; armseliger Schuster; кравчук Schneidergeselle; armseliger Schneider; дівчук gener. mascul. heranwachsendes Mädchen, „Backfisch“; ковальчук Schmiedegeselle; поетчук (вираз книжний) Poëtaſt; писарчук Skribler.; псук kleiner Hund etc.

-югъ. — юга. лопотюг. лопотюга Стр. Plauderer.

-ахъ. дѣтвах МЛ. grösseres Kind, дѣтвак. дѣтваха пле-
кати. — кұрах I. Huhnzwitter.

-у|хъ. канюх Лв. plur. канюхі Milvus, Gabelweihe в Гал.
звичайно канюк gen. masc. або канюка gen. fem.

-еба. шанталéба ВП. lumpiger Kerl; lumpige Person gen.
masc. et fem. Ей хотъ який шанталéба та все за дівкáми (в пісні).
змéрзла шанталéба = мерзкá шматлáвка (cf. hal. шанталавий =
шматлавий zerlumpt, lumpig).

б) женьского рода.

-ера. сивéра Бі. сива вівця, Namen eines grauen Schafes.

-ура. бабұра Стр. altes Weib (verächtlich).

-ль. рыль НД. Spaten. із рýльоу рýти зéмлю mit dem
Spaten in der Erde graben, den Boden aufwühlen.

-áля. чмоухáля Г. (чмоўхалé) eine Vorrichtung zum Käm-
men des Strähnes. — ткáля ВР. Spinnerin, Weberin, „што тче“.

-ўля. повітру́ля Бч. Г. Sturmwind. — куцұ́ля Г. vassa
cauda truncata cf. кусий. — шутұ́ля Пу. корова шута.

-еза. бугурéза МЛ. пугурéза Ян. Ohreule, Uhu.

-уза. папарұ́за Бч. Marienkäfer, Coccinella (septempunctata).

-ица. кұ́риця НД. Henne (куръ+иця або кура+иця). —
лáвиця В. лавка, лавчина Bank. (лава+иця). — кошұ́лиця Гр.
Hemd (кошуля+иця). — вісі́льниця Ду. Galgen (тут наростків
більше: -ло-ьнъ-иця, cf. вісити, завісити; вісило; в́сільнъ+иця) —
роді́ниця ВП. Familie. — ста́йниця Лв. Stall. — дівчи-
ні́ця Ир. Mädchen. — зазұ́лиця З. Kuckuck.

-еша, голубéша Бі. голуба вёвця Namen eines blaugrauen
Schafes. — синьóша З. корова сіня, сы́ра Namen einer blau-
grauen Kuh.

-ша. мёрша Г. Aas.

-та. моцотá Вл. Stärke (міць, pol. moc). — хворóта Г.
НД. Krankheit. — сухотá Лв. Dürre.

-сть. смұ́тость Пу. Trauer cf. psl. сѣмѣтѣ turbatio. —
неұ́кость Лв. Unwissenheit.

-аня. (-анйа). голубкѣня Г. самиця голубка в Гал. голубка, голубиця. — ключкѣня НД. корова з короткими, до середини закрученими рогами. — йіжѣня Лв. langborstiges Schwein, polnische Rase. „польска свиня має щать велику; за тотό клічеме: йіжѣня“. — бурѣня Лв. plur. бурѣні „сливки середущі, черлені, мѣленько подовгасті, што з них ўскочить кѣстка“. — буровѣня НД. одміна сливки. — білѣня Лв. біла сливка. — хрустѣня НД. *Fragaria collina*, *Hügelerdbeere*. — глухѣня НД. *Typhus*. — дякѣня Лаг. жена дяка, *Frau des Kirchensängers*. — вербовѣня Д. вадь вербівка *Balsamina hortensis*. — допуховѣня Д. *Althaea rosea*. *Pappelrose*, *Stockrose*. — босоркѣня Г. Г. *Hexe*; *Nachtfalter* cf. *magy. boszorkány*.

-ина. розколѣтина Г. розколина, щелина, *Spalte* (розколотъ+ина). — печенѣина МЛ. I *Braten* (печень+ина). — потѣчина НД. *kleiner Bach*. — церквинѣ І. *Kirchgut*. — кваснинѣ К. квасна жентиця (кваснь+ина). — гўсѣтина НД. *Gänsefleisch* (г҃ск+ѣт+ина). — кѣчѣтина Гр. НД. *Entenfleisch*. — пацѣтина НД. *Ferkelfleisch* (паця = *Ferkel*). — хыжчѣина Лв. (хыжа+ѣка+ина) *kleine Hütte*. — повалѣина Лв. *Zimmerdecke*, *Soffite*. — днѣина Ду. Таг. в білу днѣину *am hellen Tage*. — одыжчѣина НД. (о-дѣ-жѣ+ѣка+ина).

-ня. теплинѣ Вл. *Wärme*. великѣ теплынѣ *Hitze*. — бездыткѣня Мар. бездѣтница, *kinderlose Frau*. — рабкѣня Мар. *Dienerin*, *Sklavin*. цы я рабкѣня му? *bin ich seine Sklavin?* — поліжкѣне О. *Wöchnerin*. — нымкѣня Пу. *Deutsche*.

-ѣка. -ѣка. жѣдка ВР. *Jüdin*. — кѣрка Ир. *deminut v. кора Rinde*. Ящюр пѣд кѣркоў бѣвать *der Feuersalamander kommt unter der Baumrinde vor*. — дзвѣрка ВР. малый дзвѣрь, *animalculum*. — пѣленка *Branntwein* (палень+ѣка). — мѣмка Ім. *Mütterchen* (а дѣйка = *Amme*). — недѣлька Пу. = недѣля, *Sonntag*. — дѣнька І. *kleiner Kürbis*. — дѣлька К. *Schicksal*, доленька. — тѣрнушка Л. *Schlehenfrucht*, *Steinfrucht von Prunus spinosa* (тернь+уша+ѣка). — папарушка МЛ. *Marienkäfer*. — дѣвочка Ир. (дѣва, дѣвѣка+ѣка). — дѣвчинѣчка Ир. (дѣва, дѣвка, дѣвчина, дѣвчинця, дѣвчиничка) — зазѣличка Лв. *Kuckuck*.

-юга. допотѣюга Стр. *Plauderin*. — плянтѣюга Стр. *meretrix* cf. *psl. блядь*. — калѣюга Стр. *Koth*; *Lache*.

-аха. -яха. плѣха Ім. *Block*. — плѣха ВС. *Fleck* в галлицѣ. плѣма.

-ава (-ява) прѣщава МЛ. Pöbel (простъ-ява). — пѣчава НД. Стр. кѣлько наразъ ўпече хлѣба в печѣ. една пѣчава хлѣба.

-тва (тъва). селѣтва I. укр. селѣтьба Ansiedelung, menschliche Wohnungen. ласиця лѣбѣть бѣти пуд селѣтвоў, де худѣба I. das Wiesel kommt gerne in der Nähe menschlicher Wohnungen in Stallungen vor. psl. селитва habitatio. — женѣтва Пу. Heirat psl. женѣтва ѣмос, nuntiae čech. ženitba.

в) *середного рода.*

-я. (= старосл. нѣ). бурѣня collect. = бурѣны. много на полі бурѣня auf dem Felde giebt es viele Unkräuter. — шѣтя I. Kleider. дорогѣй шѣтя theuere Kleider. — струѣя мелѣю ВР. = Maiskolben (струк in der Bedeutung Kolben, spadix; струкѣ+нѣ; dagegen: лопѣтка горѣху Erbsenhülse, legumen pisi). — здорѣвля ВР. psl. сѣдравнѣ ѣвѣа. дай Бѣже здорѣвля! — скѣля ВР. Felsstücke; Felsen collect. — облѣча ВШ. Aussehen; Gesicht psl. облѣчнѣ. — помѣтинѣя ВШ. Kehrlicht (по-мет-е-нѣ+нѣ). — голѣзя ВШ. = голузи, галузи укр. гѣлля, голлякѣ; hal. гилѣ psl. голѣ. — копѣчѣвля Ир. Pflöcke; Reisisg.

-ѣо. ѣжѣ Д. К. Z. Igel. еднѣ ѣжѣ Д. gen. neutr. так як лѣже. в К. однакож gen. mascul. пѣсѣй ѣжѣ. — в старослов. було бн *ѣже.

-ло. глѣдѣло (коло Унѣвару) Spiegel. — дѣѣло I. Gemelke. — пухлѣ Л. Magen, Gedärme.

-улѣ+нѣ (уля). ломулѣ Л. gen. neutr. abgebrochene Zweige, Reisisg.

-ѣство. худѣбѣство ВС. Armut. — дѣѣство Мар. collect. Schulden; Schuldigkeit (длѣгѣ+ѣство). — гѣздѣбѣство ВШ. Wirtschaft.

-ят (ѣт). обрусѣ Л. kleines Tischtuch. — вѣвчѣ I. junges Schaf; Schäflein. вѣвчѣта = укр. овѣчѣта. — хлѣвчѣ НД. kleiner Schweinestall (хлѣвѣ+ѣчѣ+ѣт). — хлопчѣ Д. plur. хлопчѣта. — оленѣ О. plur. оленѣта junger Hirsch. — золотѣ ВШ. три золотѣта drei Gulden. — чоботѣ ВШ. Stiefel. plur чоботѣта. — паньчѣ ВШ. junger Herr; Herrchen; Herrnkind. — (ен-ят) рученѣ Лв. plur. рученѣта. — муденѣ Лв. plur. муденѣта = Hoden, testiculi. — медвеженѣ Я. plur. медвеженѣта. (-ина-ят). пульчинѣ. О. junges Truthuhn (пулька+ина+ят) (-ина-ѣка-ят). дитѣнѣча Стр. (дитина, дитинка+ят).

-но. пѣжанѣ ВШ. Peitschenstiel. — дѣржанѣ ВШ. Peitschenstiel; Handgriff (імовірно тут -но замѣсто -ло; оттак властиво: пужало, держало).

-тько. сиротѣтко Я. (сирота+ят+тько). — небожѣтко Я. (не-богъ+ят+тько). — товканѣтко Л. kleiner Topf, Töpfchen. — рѣбятко Л. Fischchen. plur. рѣбятка (рыба+ят+тько). — корѣ-
тѣтко жѣбляче Л. Ир. Anodonta; Teichmuschel; Unio, Fluss-
muschel. бленѣтко З. junger Hirsch. — мѣшчѣтко З. Säcklein,
Säckchen. (мѣхъ+тькъ+ят+тько). — шугайчѣтко Лв. — плѣ-
тѣчко Пу. Kleidung.

-иво. лѣзиво НД. Leiter.

Иньший рід декотрих слів нїж в загально-рускім.

женського рода:

паль Я. gen. fem. Pfahl. тотѣ паль. учїнимо двѣ пѣлы (два
стѣпн); diminut. пѣлька = в Гал. паль gen. masc. diminut.
пѣлик. — звѣрь genit. звѣря МЛ. пѣрша звѣрь diminut. звѣрька. —
тѣрня Бч. = терн, Schlehdorn. (в иньших околицях однакож: тоє
тѣрня). — мотѣзка І. = гал. мотузѣк. — слѣдѣ Стр. слѣд.
вѣдко єднѣ слѣдѣ. — мотѣлька НД. Schmetterling в Гал. мо-
тѣлик, мотильѣк. бѣла мотѣлька. — кѣрма ВП. = корм. дає кѣрму
кѣрѣвѣ. — сорокопѣда К. Lanius, Würger в Гал. сорокопѣд. —
титѣла ВС. = титул, titulus, Titel. — кѣзань З. кѣзань Лв.
gen. fem. Predigt = гал. кѣзанѣ gen. neutr.

мужеского рода:

стѣколѣс І. Bromus secalinus, Roggentrespe в загально-рус.
стѣколѣса gen. fem. дѣколи дуже мнѣго стѣколѣсу = часѣм дуже
богато стѣколѣси. — кульбѣбок Я. = в Гал. кульбаба, кульбабка
gen. fem. Kuhblume, Taraxacum officinale. — брѣст НД. gen. masc.
дѣрево пѣщать кѣсний брѣст, в Гал. найчѣстѣйше: брѣсть gen.
fem.; також дѣкуди і на Угорщѣнѣ пр. в І. брѣсть вѣліка на дѣ-
ревѣ. молодѣ брѣсть Вл. — червѣтѣк З. ВР. gen. masc. в Гал.
червѣтока gen. fem. Anobium, Klopfkäfer. — кашѣлко. кашѣѣко
Ян. кашелькѣ Р. Siebenschläfer в Гал. = кашѣвка, рідше: ка-
шѣвѣц. — —

путь Стр. gen. mascul. так як в укр. і в старослов. пѣть
пр. симь пѣтьмь. кудѣ сѣсь (сѣсь) путь ідѣ? Стр. (в східній Га-
личинѣ в гірских околицях путь женського рода пр. в божу
путь!). — печѣть genit. печѣти женського рода як в загально-
руск. — в старослов. же печѣть genit. печѣти мужеского рода:
угорско-руск. печѣтьѣ = старосл. печѣтьмь.

грѣзен НД. psl. грозѣ. грозѣ. грознѣ et грознѣ gen.
masc. грѣрус, ува. в Гал. грѣзно gen. neutr. однакож в ВР. грѣзен

gen. masc. і грéзно gen. neutr. — кол Ду. gen. masc. genit. кла
nom. plur. клы = гал. кло genit. кла nom. plur. кла Eckzahn.

моль Motte, tinea може мати, як в галицько-руськiм, рід жень-
ський або мужеский: моль поїла кожухъ Гр. моль
поїї Ль.

середнього рода:

омело Ї. ВС. Ль. gen. neutr. омелó Бі. Mistel = в Гал.
омелá gen. fem. — брýво Г. брýво Ль. plur. брýва. еднó брýво
= гал. однá бров. — — —

віла Я. gen. fem. тотá віла. де дыї вілу? Я. тим часом
в Гал. віла plur. tant. gen. neutr. або рідше вили plur. tant.

Зложені слова.

Зсуєка (Zusammenrückung).

пуў-дру́га Мар. пöў дру́га Ї. anderthalb. — чар-зы́ля.
царь-зы́ля Ім. — ба́бин-пес genit. ба́бин-пса ВІІІ. Bärenraupe. —
неу́кий. неу́кость Ль. — недóлуг Вл. — нетрі́бняк Вл.
Taugenichts. — не́жить Ир. Katarrh. — несерéньча Мар.
Unglück. — нелю́б І. хоты́ла мня ма́ти за нелю́ба да́ти. — недо-
ро́слий Ї. — бе́зпутъ. безпу́тя К. Unweg. — безхлы́бе Я.
eigtl. Brotlosigkeit; Hungersnoth. — прéдобры́й Ль. sehr gut. —
май сла́бый Я. май да́лший. май мо́цный Я.

Приіменники по (па), при, про виражають в зсувці умен-
шене, убавлене в значеню другого члена. — по́короткий Я.
ziemlich kurz; zu kurz. — по́широкий Г. ziemlich breit; verbreit-
tert. — по́гнилий Г. etwas faul. дере́во погнило́е Стр. — по́тоў-
стый Ль. etwas dick, dicklich. — по́довгий Мв. gestreckt, läng-
lich. — по́теплый НД. etwas warm, lau. вода́ по́тепла. — по-
се́стра Пу. Hausfreundin; Liebchen. — па́вечерок Стр. Jausen,
Vesperbrod.

прі́жоўтый Ї. gelblich, flavescens. прі́жоўго́е пі́ря. — прі́-
сивый НД. „лем ма́ло сивый“ graulich, canescens. — прі́чер-
лений Кл. Стр. rubescens, rōthlich, etwas roth, rōthlich gemischt.

прóчорный МЛ. „барні́стий“ не дуже чорний, nigricans. —
прóбілий МЛ. не дуже білий, albescens. — прóсивый Бі.
„мало сивий“ canescens. — прóжоўтый МЛ. трохи жовтий. —
прóголубый МЛ. мало голубий coerulescens. — прóзелений
МЛ. virescens, трохи зелений. — прóчерлений МЛ. трохи чер-
воний rubescens. прóчерлений цвіт. — прóря́бий Л. ein wenig
gescheckt, mit einigen Tüpfeln. — прóсы́дый З. мало сьідый. ко-
рпавка ги прóсы́да die Kröte (Bufo cinereus) ist graulich.

В зсувках, в котрих першим членом єсть повельник (imperativus), може и заступати ся голосівкою **о** пр. крутіголовак Д. крутіголовка Г. і крутоголо́вок. крутоголо́вка Ду. Wendehals рівно як і в галицкім: свербі́гуз і свербогу́з Hagebutte, па́дїлист і падо́лїст November, ко́синога́ і косоно́га Weberknecht, Afterspinne.

тогóд. позатогóд. Я. Кв. рік-тепе́рь Дв. — вóнка Я. hinaus; nach Aussen. — вну́ка im Inneren. — есе́ ВШ. psł. їєсє.

Зложенє (Composition).

Із так званих співрядових зложень (beiordnende Composition) згадати тут випадає вираз: пітоку́рник НД. Ду. Huhnzwitter (Pseudohermaphrodit), курій. cf. пі́тя = Küchlein; psł. пѣтль et пѣтель = питель, півень Hahn. — пі-ть+кура; пітокурник = мовби: когут і кура разом. — — — старода́вний І. старій і да́вний alt herkömmlich.

Зложня́ определѣна (determinative Composition): пр. лу́к-чесно́к О. зр. старосл. чєсконоуѣкъ нїм. Knoblauch. — водомѣ́я Коп. — біло́кленъ НД. Acer campestre. — чорно́кленъ НД. Acer tataricum. — само́крывка Стр. дївчина, що скопилила ся, покритка. — простово́ля пр. на простово́ли Ім. = на слободѣ im Freien. — біло́слива Я. — чорнокнѣ́жник Р. Schwarzkünstler.

Зложня́ зависимостна (Abhängigkeitscomposition). ко́ломасть Ир. Wagenschmiere. — полу́біч Я. — полу́вѣз НД.

Зложня́ привластна (possessive Composition). черлено́чиця ВС. К. Ду. Rothauge. — черленогру́д ВС. Rothkehlchen. — то́у́сто́пысок НД. Kernbeisser. — то́у́сто́но́с, то́у́стоно́с, то́у́стоно́с et то́у́стоно́с ВШ. Kernbeisser. — кривовѣ́з МЛ. Wendehals. — жо́у́тохвостый Д. mit gelbem Schwanze. — чорно́бкый ВШ. nigros oculos habens. — чорногрі́вый Гр. mit schwarzer Mähne. — білобо́кый ВШ. an den Seiten weiss.

Приложники (Adjectiva).

-ий. бо́жий К. ры́сый МЛ. во́вчий О. ка́чий Г. пѣ́сий Г. пѣсцы́й І. caninus. же́бий Я. коро́вий Я. коро́ва ба́лега Kuhmist.

-йть. марже́чий Яв. Vieh-. — му́ря́нчы́й Г. Ameisen-.

-а́ть. волоса́тый Г. гал. волохатий haarig. волоса́та гу-сѣ́лница Г.

-а́сть (-я́сть). дряпка́стый Бі. stark und fein verästelt. — розсыпча́стый Бі. item. корінь дряпка́стый або розсыпча́стый eine fein verästelte Wurzel.

- исть. доўговістый Л. oblongus, länglich. — цятканістый Л. gescheckt, getüpfelt. — капканістый Р. item. — бо-
чайістый О. mit anders gefärbten Seiten. — жарістый Бч. giftig.

- инъ. (до утворення приложників привластних, adjectiva possessiva). прощавинный МЛ. dem Pöbel gehörig; Pöbel- — прощавині дьти Pöbelkinder, Kinder aus dem Pöbel. — ма́мин І. ма́мин брат, ма́мина сестра́. — тю́тчин (Унгвар) der Tante gehörig. — ба́бин І. пр. ба́бин-пес Bärenraupe. ба́бино лы́то. — дь́идин ВС. дь́идино лы́то. = Weibersommer. — ца́ринный Лв. ца́ринный сын Königssohn.

- ынъ. хы́жный ВШ. Haus-. — хы́жні двѣ́ри Hausthür. — марж́ный К. Vieh-, dem Vieh gehörig (від ма́рга = Vieh). марж́ный йіж́о К.

- шнь. ра́нышный ВС. Morgen-. — ве́че́рішный ВС. Abend-. — ра́нышня зорні́ця Morgenröthe. ве́че́рішня зорні́ця.

- тькъ. валќый-пр. валќый сны́г Бі. grosser Schneefall. — щипќый І. prickelnd. щипќый сыр ein Käse vom prickelnden Geschmack. — ё́мкый ВШ. gewandt; schnell, hurtig. ды́ня ё́мко ро́сте der Kürbis wächst schnell.

- ьскъ. ды́тінський Р. ды́тінський па́лец. — ру́ський. язы́к ру́ський (ру́ський) Я. О. МЛ. Г. ВС. І. Лв. Вл. НД... ruthenische Sprache; ruthenische Nationalität. мы́ ру́ського язы́ка лю́ди. — на́ський І. бра́тський Ду. brüderlich; Bruder-. — сын́ський Ду. dem Sohne gehörig. бра́тську жо́ну клі́чеме „неві́стка“, та́кож жо́ну сын́ську. Ду. — му́рніцький Лв. dem Maurer gehörig. (му́рникъ+ьскъ). му́рніцький клепа́ч Mauerkelle, Mauerhammer.

- авъ. ли́павый ВС. klebrig, schmutzig. — смо́лавый Лв. item.

- овъ. му́рніко́в або му́рніцький клепа́ч (клепачъ) Mauerkelle. — па́но́в керт Лв. — дяко́в Лв. дя́кова хы́жа die Hütte des Kirchensängers. — цериќовниќов сын Лв. — о́лень в Д. dem Hirsch gehörig, Hirsch-. — о́лень в рі́р. о́леньови ро́ги Hirschgeweih. па́семки у ро́га о́леньового Verästelungen am Hirschgeweih.

- ливъ. пахлі́вый Г. Ір. wohlriechend, „до́брого за́паху“. — ушлі́вый ВС. mit Läusen behaftet, lausig, вша́вий, вшавий чеськ. všivý, všivácký. — се́ренчлі́вый Л. glücklich. — на́жаглі́вый Лв. auffahrend, jähzornig, aufbrausend. — бесы́длі́вый Лв. redselig. — за́здрослі́вый Лв. заздрі́сний, neidisch. — уро́длі́вый Ду. ergiebig. по́ле уро́длі́вое = што на нї́м до́брый уро́джай. — со́ромля́жливый Пу. = укр. соромляжий schamhaft. — смі́шли́-
вый ВШ. zum Lachen bewegend, lächerlich; lustig. смі́шли́ва ка́зка. смі́шли́вый хло́пец. — одві́тли́вый МЛ. verantwortlich.

Степенованє (Gradation).

Обі форми твореня comparativ-а бачимо уживаню: mascul. -ий, fem. -ьши, neutr. -ю і mascul. -ѣи, fem. -ѣиши, neutr. -ѣю. — Перший спосіб твореня на Угорщині стрічає ся частійше, ніж у Галичині.

Замітимо тут форми comparativi: доўжий Д. ВШ. = в Гал. довший, länger. доўжий хвѡст längerer Schwanz. доўжа (sic!) сорѡчка ВШ. längeres Hemd. доўжее дрѡво längeres Holzschait. — молоджый Лв. = молодший. — глѡджый НД. = гладший. бѣрест маѣ лист глѡджый, як полѡвяз. — вѣжый, вѣжа, вѣжее Им. höher. — нѣжый. нѣжа, нѣжее Им. niedriger. — дорѡжый, дорѡжа, дорѡжее. — тѡўщий НД. Ир. dicker. тѡўщий конїць dickeres Ende. —

Форми comparativi присловників: доўже Стр. ма́ленько доўже etwas länger. — глѡдже Вл. glätter. — дѡ́ле I. weiter. шѣ́ре I. вѣ́же. нѣ́же НД. — по́зже ВС. = пізнійше, später. — бо́ржі Бер. schneller. — швѣ́же НД. schneller, в гал. швидше. — блѣ́же НД. näher.

Замітне степенюванє в угорско-руських говорах за помічю частиці май. Степень другий (comparativus) в многих околицях творить ся також кладенєм слівця май перед першим степенем: слабый schwach, май слабый Я. schwächer. — мѡцный stark, май мѡцный Я. stärker. — лю́тый grimmig, май лю́тый О. grimmiger або лю́тїсший О. — — Кѡ́бым ма́ло май велѣ́кый, женѣти ся бѹду Ду. = ко́бим трохи (став) бѣ́льший, женѣти ся буду (співанка). — май вы́сокий Г. = висый. — май нѣ́зъкый Г. = низый. — май дурнѣ́й Д. = дурнѣ́йший. — май доро́гий або дорѡ́жий О.

У нас в другім степені уживаному накінчикови ійший одвічає часто в угорско-руських говорах ісый: черво́нїсый. лю́тїсый. бѣ́льсый = гал. бі́лїйший. — — солодо́йсый Ир. = в Гал. солодший. молодѣ́йсый Ир. = в Гал. молодший.

Comparat. від злый єсть злѣ́сый Г. пр. злѣ́ша гѡдина. На Україні уживають подекуда: „злї́йший“ пр. гл. Писаня І. П. Котляревского. Санктпетербург. 1862 р. ст. 177. „Скажі і рѹку на завдѡток, Котѡ́ра, бач, не трѹсѣть схвѡток І са́мих злї́йших нам врагѣв“. Форму сю стрічати також у Основяненка, Метлинського й иньших українських писателїв.

В многих околицях однакж уживають яко другого степеня до злий подібно як в Галичині і на Україні (гірший) переважно: гѹрший (гѡрший). —

Степень третій (superlativus) складає ся з другого степеня і предложеної перед ним частиці май пр. май льѣ́пший Я.

optimus. — май мѣнчий (май мѣнший) Я. minimus. у нас май мѣнша рѣба — то слигані і іоўбні = unsere kleinsten Fische sind Schmerlen und Gründlinge. май лютѣсший О. — май дорѣжый Р. = найдорержий.

Подібно творять ся superlativ-и присловників пр. май лѣпше Я. = найлѣпше. — май дѣле (коло Сигота) = найдальше. — май рѣнше (май рѣнче) О. = найранше. майрѣнше співає. — май тѣже Лв. = найтяжше. — май шѣре Лв. = найширше.

Примітне для угорско-руських говорів описане третєго (дуже високого) степеня також присловником твѣрдо кладеним пѣред відповідним приложником: твѣрдо худѣбный sehr arm; твѣрдо далѣкый sehr weit; твѣрдо дѣбрый sehr gut. твѣрдо побѣжый sehr fromm; декуди також дѣже побѣжый etc.

Рідко виражає ся superl. предростком (praeifix) пре- або пре-у-доставленим до positiv-a: пѣдобрый Лв. — премнѣго О. — преуслабый Рос.

З форми comp. інший утворює ся наросткам -акъ: угорско-руск. іншакый, іншака, іншакое Лв. Г. Стр. Ир. І. VIII... іншаки люде. — іншакый свѣт. — іншака земля. — іншакое пѣтя.

Глаголи (Verba).

Причасник тепѣрішника дѣйного стану склоняемый (так званий дѣеприложник) іноді принимає зовѣм значенє приложника пр. пахнѣчое зѣля aromatisches Kraut, ростѣчое дѣрево frischer Baum, кричѣчий хлѣпец = Schreihals, weinerlicher Knabe. а то кричѣчий хлѣпец: все ревѣ ВР. — Йідѣчий Я. має значенє страдне = їдомий, esculentus, edulis, essbar.

Причасник тепѣрішника дѣйного стану несклонний (так званий дѣеприсловник) в угорско-рускім частѣйше вживає ся: гадѣючи, пудскѣкуучи, співаєючи, сповідаючи, несучи і пр.

Причасник минувшика страдного стану на -тъ. ізѣблята водѣ ВР. zusammengegossenes Wasser. — зѣгната корѣва ВР. — зѣбрата вшѣтка тенѣріця ВР.

Причасник минувшика страдного стану на -нъ від неперехідного глагола: пыщѣвати Гр. Blutfedern bekommen (von Nestlingen). пыщѣванный ворѣбѣк Гр. ein mit Blutfedern bewachsener Sperling; — від заіменникового глагола: збісѣти ся Г. wüthend werden: збішлєный пєс ein wasserscheuer Hund (м. збішений).

Декотрі примітнѣйші пнѣ глагольні.

II. (ѣну-ти). ѣнут кѣяти = пічнуть кѣяти, возѣмуть кѣяти. — бѣгну-ти I. laufen. імѣѣ ем бѣгнути ich fieng an zu laufen.

III а. весельї-ти Лв. fröhlich werden. вон весельє. — поробсяньї-ти ся Г. schwitzen, ins Schwitzen kommen. поробсяньї ся кѡнь Г. = спотив ся кїнь; кѡнь поробсяньє ся.

III б. цорконьї-ти Г. klirren. — бульконьї-ти Г. plumpsen. вода бульконїть. — лопоньї-ти Стр. eigtl. poltern; plaudern; mit den Flügeln rauschen. вон лопонїть = пустѡє говорїть; лопаньї-ти Стр. кѡнь лопанять = лѡпкауть копїтами. — пысконьї-ти Стр. grob reden. чоловїк пысканить = одказує, пыскує. — ирзоньї-ти НД. wiehern, кѡнь ирзонїть. — рапоньї-ти Д. кáчка рапонїть die Ente quackt. — гагоньї-ти Д. schnattern. гуска гагонїть. гуси гагонять ВП. — дзеленконьї-ти Мар. klingeln. — деренконьї-ти І. гырлиця деренконїть або деренкоче die Turteltaube girrt. — мереконьї-ти І. schwach leuchten (beim Glimmen). онь мереконїть dort in der Ferne glimmt es. — чыринконьї-ти ВП. zwitschern. воробкы чыринконять die Sperlinge zwitschern. — скавуньї-ти Г. пес скавунить der Hund winselt. — корконьї-ти Ду. heiser krähen. пітокурник корконить. — ізсербеньї-ти Лв. aussickern, tropfenweise ausfließen. кров ізсербенить. — дубоньї-ти Лв. 3. poltern, stampfen, trampeln. — — — кымсьї-ти Вл. wimmeln, kriechen.

IV. гомзї-ти Ду. kriechen. — ісчарї-ти Мар. bezaubern, счаровати. чарами счарїти.

V. деренкотá-ти І. гырлиця деренкоче. — пукотá-ти Гр. пáличка пукоче. Наростком -ка утворені пнї глагольнї в угорско-рускім, як і загалом в українсько-рускім, дуже часті і знаменаютъ найчастїйше проголошенє звуків: гáвка-ти МЛ. bellen. — нýвка-ти або вáвка-ти МЛ. miauen. — рьóхка-ти МЛ. grunzen. — рéвка-ти ВС. brüllen. рéвкать медвѣдь. — лѡпка-ти Стр. poltern; ein Getöse verursachen. лѡпкауть кѡнь копїтами. — рáпка-ти Лв. (von der Stimme der Frösche oder der Enten) жáбь рáпкауть, кúкауть пак крячáть — — або выражають дїйство повтарюване: хáпка-ти ВР. хáпкали рúкы. — замóўчка-ти Лв. zum Schweigen bringen (adv. мѡвчкы schweigend). — дýмка-ти ВП. Rauch blasen. дýмкать іс ппы er blást den Rauch aus der Pfeife, er raucht. — обрїзка-ти НД. ein Wenig abschneiden. — налѣпка-ти ВП. in kleinen Parteen ankleben (пр. глину). — оды́я-ти Ду. одыяти ся = одыти ся. (psl. одѣти et одѣкати; оды́яло psl. одѣ́ило).

VI. одвїтува-ти Лв. antworten. — пообрїзкува-ти НД. mehrere Male ein Wenig abschneiden. — темувá-ти Я. (кємувáти) памятáти. не темúю = не памятаю. — хоснувá-ти І. benützen мы тотѡ зы́лья не хосну́еме wir benützen diese Pflanze nicht, wir

ziehen von der Pflanze keinen Nutzen. — умствова́ти ВШ. philosophari. — хóжува-ти З. öfters gehen, spazieren. — рóжува-ти З. Früchte tragen.

Деко́трі глаголи з иньшим значенём, як в загально-руськím.

іті́и Лв. Пу. Г. К... reisen. вун іде́ конём oder на коні́ er reist zu Pferde. — іду́ вóзом або на вóзі іду ich fahre mit dem Wagen. — іду́ огня́ником oder желы́зником ich fahre auf der Eisenbahn.

[Іщи далéко? — Не онь далéко! за́раз дый́деш Г. (коло Сигота: за́раз дой́хаш) = Не дуже далеко, зараз до́їдеш].

дýркнути НД. erdröhnen. дýркнуў мóст.

нй́кнути I. schauen, blicken. нй́кнуў на сóнце er blickte zur Sonne hinauf.

приця́пнути ВШ. причикнути, прикучнути, припасти до землі, sich niederducken. — приця́п er duckte sich nieder.

са́пнути Д. schnauben, aufbrausen, aufflackern. грань са́пнула поломени́ die glühenden Kohlen flackerten mit einer Flamme auf.

дóзрі́ти Лв. дóздрі́ти, дóзрі́ти ВШ. доглянути, добачити, помітити, дослі́дити. bemerken, beobachten; erforschen.

она́дýти Стр. (et она́дити) in sehr verschiedener Bedeutung gebraucht (so wie im Lemkischen) überhaupt: etwas verrichten.

пóзрі́ти Д. поглянути, подивити ся.

спобóяти ся Пу. fürchten, befürchten.

худобнýти Г. arm werden.

божýти ВС. божýти РС. за́присягати. я божýю. — не былі́ божéны = не були́ за́присяжені. — с ким побожýти ся Пу. = з ким вінчати ся, шлю́б брати mit Jmd getraut werden.

ганьбýти ся Пу. ВС. sich schämen, стидати ся (гáньба = стид, Scham, Schande); ганьбй́ ся = сти́дав ся.

догостýти ся Лв. гостину (угощенє), як слй́д, до кінця довести; гістьбу докінчити.

загубýти Стр. погубити, verrichten.

застáвити ся Пу. заложити ся, wettem. застáвме ся = заложім ся.

збáчити Вл. erblicken, побачити.

кложýти I. ausbrüten, aushecken. у́кложýти ся I. sich einnisten; ausgebrütet werden; sich vermehren (cf. *клочка* Gluckhenne).

ломýти ВР. in der Bedeutung: fluchen, schelten.

облапýти Лв. обняти, umarmen. об́лапй́ н́ня er umarmte den Vater. — об́лапй́ жонý і дýти собі́ er umarmte seine Frau und seine Kinder.

одговорі́ти ся од чого ВІІІ. вимовити ся від чого.

ознаймі́ти. узнаймі́ти Лв. обві́стити, verkünden.

просі́ти. просі́ти ся Пу. fordern, verlangen.

у́голосити ВС. оголосити verkünden, bekannt machen. —
уголо́шу то́то по́зже ich werde es später bekannt machen.

удобрі́ти чим Лв. jmd wodurch gewinnen. удобрі́ти ся
чим wodurch gewonnen werden.

го́йкати Лв. ізго́йкати Лв. закликати. ізго́йкаў на вoтця
собі er rief seinen Vater. — (уна́) зго́йкаць (praes. histor.) на се́стру
собі (sie) rief ihre Schwester.

догада́ти ся за ко́го Д. пригадати собі когось.

загна́ти Д. ВІІІ. заганя́ти Ду. senden, schicken. загна́ли
йому́ кни́жку. — заганя́ли бінным хлы́ба = поси́лали бідним хлы́ба.

зганя́ти Лв. буді́ти. поча́ў його́ зганяти er fieng an ihn
zu wecken.

зогна́ти Ду. Пу. збудити wecken, aufwecken. зо́жен хло́пця.

ігра́ти Лв. in der Bedeutung: tanzen. дру́жба з молодо́ў
ігра́ть der Brautführer tanzt mit der Braut.

кы́вати ВР. rühren verb. trans. кы́ваў пі́кницю er hat die
Bratwurst gerührt d. h. er hat die Bratwurst sich schmecken lassen.

клама́ти Д. schachern. уклама́ти, оклама́ти Д. verb.
trans. betrügen.

лу́пкати ВІІІ. verb. trans. бити, schlagen. лу́пали мене́.

ні́кати Стр. Лв. І... schauen, blicken, gucken.

обстава́ти ся. обста́ти (ся) Лв. НД. оставати ся, остати (ся).
обста́ла вдові́цьоў sie ward Witwe.

одбира́ти ся Пу. прощати ся, відходити. мі́лий ся одбира́ў.

пыта́ти. попыта́ти І. ВІІІ. probieren, suchen, пробувати,
глядати. пр. попыта́ў ко́ло се́бе. — а зві́дати ко́го або зві́дати ся
уд ко́го jmdn fragen, befragen, питати).

позира́ти ко́го ВІІІ. упозира́ти ся на ко́го ВІІІ. дивити
ся на ко́го.

поставáти. (постáти) І. ausreichen. не поста́ло (не по́-
ста́ло) es reichte nicht aus.

призира́ти ся Лв. придивляти ся.

псова́ти Лв. schelten. псова́ли його́.

пудпозира́ти і по́дпозира́ти Лв. підглядати. Obacht
geben, beobachten.

указа́ти НД. розказа́ти, erzählen. у́кажу ім ви́йтко ich werde
dem Herrn alles erzählen.

дораховáти ВІІІ. домі́рковати, досудити.

і станцювати Лв. den Tanz zu Ende führen, abtanzen.

коштувати ВІІІ. werth sein. то́то не мно́го коштує es ist nicht viel werth. овѣн пѣтнѣдцѣт ѣзерѣв коштує man schätzt sein Vermögen auf fünfzehn Tausend.

обідовати Пу. обідати das Mittagsmahl einnehmen.

обкороновати Пу. krönen, укороновати.

обночувати ся ВІІІ. заночувати.

одполудновати Лв. das Mittagsmahl einnehmen (und ausruhen).

упозорувати Стр. Л. ви́позорувати aussehen, виглядати, визирати.

шкодовати І. жалувати. шкодова́й його́ дуже.

Примітне для угорско-руських говорів — се приіменник у, що заступає в зложенях приіменник ви (вы; приміта ся стрічає ся і в бойківскім говорі, в місцевостях пограничних Угорщині).
 ұбити Лв. = вибити. — ұбулькнути Лв. вода ұбулькне = вибулькне, витрисне. — ұпрегає конє О. = вицягає коня. — ұбрати (убрати) МЛ. Гр. вибрати. — ұпрати МЛ. випрати. упері сорѣчку = випери сор. — ұтягни з дырѣ = витягни. — ұостри ко ми косу МЛ. = вностри но мені косу. — ұсцяти Бч. = виссати; ұсцаў = виссав. — ұлетьіти = вилетіти. ұлетят гѣлубы = вилетять. — ұняти Лв. = виняти, витягнути. ұняў са́блю. — ұмняцкати Г. = вимяскати. — уводити ся Г. виводити ся. як ся увѣдит = як ся вивѣдить. — вода ұмыє Г. = вода виміє das Wasser spült aus. — ұльіниў ся уж Г. = вилінив ся. — ұкоренити ВС. = викоринити. хотѣть ұкоренити нас Руснакув. — ұдаток Л. = видаток Ausgabe. — ұрости Л. = вирости. як велика ұросте wenn sie gross wird. -- ұшукауть Л. = вишукають, виглядають sie werden aussuchen. — ұспати ся Г. = виспати ся. — ұстигнути Стр. вистигнути erkalten, kalt werden. ұстыў чир = вистиг, вистив. — ұсповідати Пу. = висповідати. — ұграти Пу. = виграти. — ұдуплавіти Стр. видуплавіти, hohl werden. — ұдуплавів пень Лв. = видуплавів der Baumstamm wurde hohl. — ұверже Лв. = виверже, викине (inf. ұверечи = виверечи psl. изврѣшти). -- ұладити Лв. = виладити. ұладила орати. — ұвчити Лв. = вивчити, научити. — удұти ся НД. видұти ся. корова удұє ся. — ұсцяти Лв. = вищати. ұсцяти ся brunzen. — ұпити Г. випити. ұпе твёрдо = випе дуже. — ұладкати Лв. = виладкати, пісни весільні виспівати. — ұзбирати ВІІІ. = визбирати. В зложенях з у (= вы) наголос понайбільше паде на приіменник.

Здвоєне приіменника по означає повторяє дієства пр. попо-
зира́ти Я. nachschauen, zu wiederholten Malen blicken. — попо-
гляды́ти Я. item. попозира́йте або попогляды́т. — попо́ні-
кати І. item.

Присловники (*Adverbia*).

З присловників іменного походження згадають ся: genitiv.:
обри́дка Ім. (вѣд обри́дкий = досить рідкий). пацка́н обри́дка нахо́-
дить ся по хлы́вах die Wanderratte kommt in Stallungen ziemlich
selten vor. — зго́дя Вл. später, nach einer Weile. — nominat. го́разд
ВС. = в гал. гаразд = gut; sehr; accus. ма́ло Лв. ein wenig,
etwas; цы́ле Пу. wahrlich. — мно́го Лв. І. Д. З. ВП. Пу. Стр..
viel. — тве́рдо Лв. І. Стр. sehr. тве́рдо лю́бятъ. тве́рдо уби́ў =
дуже вибив; тве́рдо ся жу́рить er ist sehr besorgt. тве́рдо ся
ра́дуу ich freue mich sehr, ich bin sehr erfreut. ў́пе тве́рдо =
ви́пе ду́же. — го́разд тве́рдо Гр. = sehr viel. — тве́рдо то́ўста́
га́дина Д. sehr dicke Schlange (Kreuzotter, Pelias berus). — ізби́-
ратъ ду́же тве́рдо ВП. er sammelt sehr eifrig. — locat. до́бри І.
ві́рныі. кра́дцы МЛ. verstohlener Weise. ablat. плу́р. при́тьма
Я. plötzlich (форма дуальна). —

Примітний присловник: во́льй ВП. vielmehr, радше [форма
повельника (imperativ) від во́льїти]. во́льй пере́веду́ тя че́рез
во́ду lieber werde ich dich übers Wasser führen.

ви́даў (part. praet. act. II) ВП. в значеню: мабу́ть, wahr-
scheinlich. чу́ў есь ви́даў? wahrscheinlich hast du gehört? [в Гал.
в Тернопільщині: ви́даў — в Чортківщині же: ви́дай (форма повель-
ника присловниково уживана)].

Присловники зложені з приіменника і імен тут наводять ся:
зве́рхы МЛ. на́-силу Д. на́-скори́ О. — на-по́слѣд НД.
на-впе́реды́ ВП. — у-ѣ́дно ВП. разом, zusammen. — на-ко́-
лы́нкы ВП. knieend. — у-при́клячкы НД. halb knieend. —
з-у́палу́ Я. mit Überstürzung, hitzig, ungestüm. — з-де́леку́ Я.
vom Weiten. — іс-перв́у́ З. anfangs. — у-ма́ху́ Я. augenblicklich.
у ма́ху пі́знає er erkennt allsogleich. — во-кру́г Вл. rund herum. —
во-ко́л Стр. во-ко́ль um die Runde. — вну́, унну́ Лв. (старо-
руск. въ́дноу), вну́ка І. im Inneren. — у-до-в-ты́к О. = на втеки,
навті́кача. — снóчи Д. gestern Abends.

Деко́трі до пнів заіменникових почи́лені наростки.

-ды́ (да) і -дь. то́вды́ Стр. ВП. sodann, dann. — то́ды-к Пу.
dann. — всѣ́ды Стр. — та́ды І. — ке́ды ВС. НД... wenn, wann
(рідше ке́д). —

-нды. кудá Стр. куды Я. — нікúды Я. nirgendswohin. —
 ўдтòдь ВШ. von dannen psl. **отъ тѣдѣ**. — дòтòд ВШ. hierher.
 дòкòд ВШ. wohin. — удцòдь ВШ. von dannen, čech. odsud,
 odtud. удцòдь (удсúдь) ití.

-лѣ (ля). дòклѣ Пу. пòклѣ Пу.

3. До словотвору (Wortbildungslehre).

Склоненє суццників (Declination der Substantive).

Число єдиничне. (numerus singularis, єднота). Іменяк (nominativus): зуб. рідник (genitivus): зúба. дайник (dativus): зúбови (рідко: зúбу). переємник (accusativus): зуб. зовник (vocativus): зúбе. творник (ablativus): зúбом. містник (locativus): зúбі. Число многе (numerus pluralis, многота). іменяк: зуби. рідник: зубúв (зубòв, зубів). дайник: зúбум (зúбòм, зúбim). переємник: зúбы. зовник: зúбы. творник: зúбы (зубòма, зúбми, зубами). містник: зúбох (рідше зубах).

рік genit. рòка. за пòў рока Ім. (гл. низше). — бòк genit. бòка ВШ.

орел genit. вірлá Я. орел' genit. орел'á (л середнє) nom. plur. орел'ы І. Ду. genit. sing. вурлá Мар. — орьлá і орéла Бі. „Волòвое óко бýло ся зàложило з орéлом, што вýше пòдлетить, спрятáло ся пòд крилò орьлá“ etc.

кол genit. кла, nom. plur. клы І. Ду. єдén кол ein Eckzahn.

сыр genit. сýру З. (в Гал. genit. сýра — на Укр. найчестійше: сýру).

воўк nom. plur. вòвцы І. І. Ду. psl. влѣци. асс. plur. воўкы psl. влѣкы. воўкы стріляў І. — nom. plur. в ВР. вòўцы і воўкы (форма accusativi втискає ся що раз бильше мiсто форми nominativi).

лев genit. лéва Лв. ВР. такы хлопы ге лéвы.

лен genit. лéну І. йлну Лв. льон genit. льòну Д. льон genit. ильнý К. ВШ.

оцét genit. віцтý НД. пасòля (пасúля) з віцтòм НД. = фасоля з оцтом.

У декотрих суццників genit. sing. на а або на у: розúм, genit. розúма або розумá І. ВС. Вл. рòзум genit. рòзуму НД. — край genit. крáя s. крáю. — Дуна́й genit. Дуна́я s. Дуна́ю. — рòк genit. рòка і рòку. — дòм, дòму — але: дòма Лв. = domi.

У декотрих genit. sing. лишень на у: час Zeit genit. часу. не маю часу НД. — рòчòк genit. рòчòку (Не вёрну ся моя мамко сéго рòчòку зелéного С тóго крáю далéкого ВШ.). — бервiнок genit. бервiнку.

кмінь genit. кмéню Я. Kümmel.

хрінь genit. хрéню Пу. Meerrettig.

дятел genit. дятла nom. plur. дятлы genit. дятлѡв Стр.

циганін Стр. Г. ВР... не відкидає наростка инъ в єдиничнім числі; проте 2. циганіна, 3. циганінови (циганіну), 4. циганіна, 5. циганіне, 6. циганіном, 7. циганінні отожд так само як християнін, варошанін etc. тим часом в Гал. говорить ся в singul. 1. циган. 2. цигана, 3. циганови, 4. цигана, 5. цигане, 6. циганом, 7. в цигані. — в ч. многім в угорсько-руск. так як і в гал. ин одмітує ся: 1. цигáни, 2. цигáнѡв (цагáнув, цагáнів) або цигáн 3. циганум (цагáнѡм, цагáнім, — подекуды і циганам) 4. = 2. 5. = 1.; 6. цигáны, 7. цигáних (циганох, циганах). — —

горянін Bergbewohner plur. горяне genit. горян etc.

огéнь (огень) має в genit. огні Д. ВР. І. (старосл. огни; в Гал. найчастійше: вогню; на Укр. огня пр. у Шевченка: За щб я Вкраїну люблю, Чи варт во́на́ огня́ свято́го?) dativ. огні і огньови, abl. огньом locat. огні. (psl. огонь genit. etiam: огни et огню).

велі́кдень genit. велико́дня loc. по велі́цї-днї Бї.

dat. на у уживають ся рідко пр. б́рату, п́ану, ф́раїру etc.

abl. plur. на -ма (останки форм двойного числа). зубо́ма І. медві́д морконі́ть, ре́вкать і ку́сать зубо́ма І. товари́шбо́ма І. с по́бо́ма І. языко́бо́ма. пано́бо́ма. вояко́бо́ма. льі́со́бо́ма. прайні́ко́бо́ма. склепа́рьбо́ма побі́ч тих форм також форми на ами (взяті з III. скл. пні́в на а ры́ба-ми) так як в загально-руск. отже: льі́са́ми, товари́ша́ми, вівча́рями.

dat. plur. кінча́ть ся на ум, ѡм, ім. робѣ́тніко́м НД. ВР. psl. рабо́тніко-мъ). понесе́ робѣ́тніко́м водо́ ВР. робѣ́тникум Мар. — панѡм, п́анум dominis. — пѡ́м Ир. canibus. — во́ўко́м Д. lupis. — мурні́кім О. — жидѡ́м Им. iudaeis. — бы́ко́м ВР. — га́здо́м (газді́м) ВР. — побі́ч тих форм втискають ся накінчи́ки ам (пі́сля ры́ба-мъ) як в загально-руск.: воўка́м, му́рникам).

dat. plur. на йом (йім). чі́пкарьбо́м Д. чі́сарьбо́м. ко́ньїм ВР. (psl. конѣ́-мъ).

locat. plur. на ох. льі́сох. — кра́йох. (psl. краи-хъ). — грѡ́шох. — га́здох Г. НД. — мелáйох. по мелáйох Г. an Maispflanzen. — бы́кох. — чоло́вікох. — ко́ньох (psl. кси́и-хъ. — на Тѡ́утох говорять „чловек“ Г.

locat. plur. на іх. в сусѣ́дїх Ду. (psl. сѣ́сѣдѣ́хъ). — на пѡ́сих Ир. (psl. пѣ́сѣхъ). — в посто́льїх ВІІІ. (постоли звичайно

лише в багатьох числах). — у катунських ВЛ. і в 7 падежі багатьох чисел втискає ся що раз більше накінчик ах (після **рыба-хъ**).

вол (вѡл, вѡл) має в genit. **волѧ**, dativ. **волѡви** etc. nom. pl. **волѡ**, genit. **волѡв** (волѡв, волѡв) dat. **волѡм**, (волѡм Д. ВР., волѡм — psl. **волѡмъ**), abl. **волѡми** (волѡми, вѡми psl. **волѡми**), loc. **волѡх** (psl. **волѡхъ**); подібно **сын**, genit. **сына**, dat. **сыновѡ** etc. — voc. sing. **чоловіку**, ВП. так як **сыноу** м. чоловіче psl. **чоловѣче**. abl. plur. **на ми. кѡньми**, (кѡньми, кѡньми). — **с катунськими** mit den Soldaten. — **с пінязями** mit Geld.

Рідкий ablativus plur. **на ѡ** напр.: **з горшки** = з горшками mit den Töpfen. (форма старинна порівняй старосл. **съ раки**, **съ чловеки**. — **пришли жѡны с своїма хлѡпы**. — **з вишѣтками гѡзды** (частійше: **гѡздома**). — **трыма гѡды**; **трыма гѡды молоджый** = трома роками молодший.

дошь Стр. genit. **дожджѡ і дожджѡ** dat. **дожджѡви і дожджѡви** etc. loc. **по дожджѡ**. — loc. sing. **на Петру** Стр. (cf. psl. **сыноу**).

ноготь Fingernagel psl. **ногѡтъ** має nom. plur. **ногѡта** ВС. К. З. Л. в Мар. **нугѡта** (після II. склон.: **дѡла**) однаковж в Г. правильно: **ногѡты** psl. **ногѡти**. (в виговорі часто: **нохѡты**). — **перст** Finger, psl. **прѡстѡ** nom. plur. **пѡрѡта** Л. в інших місцевостях: **пѡрѡты** psl. **прѡсти**.

кѡнь (кѡнь, кѡнь) має в genit. plur. **кѡній** приміром: **багато кѡній**. — **грош** (грѡш, грѡш) **грѡший**. багато **грѡший** ВР. — abl. **грѡшми** (грѡшми, грѡшми) mit Geld, dagegen **грѡшѡми** mit Groschen. **уддаваѡ доѡство грѡшѡми** er zahlte seine Schulden mit Groschen (d. i. in ganz kleinen Raten) ab. —

У еущників II. кл. dat. sing. **на ѡви. пѡльѡви. мѡрьѡви. дѡйѡви. сѡнцѡви. хлѡпчѡи**. (форми dat. **пѡлю, мѡрю, дѡлу, сѡнцю, хлѡпчѡи** рідші) abl. **пѡльѡм. мѡрьѡм. сѡнцѡм. хлѡпчѡм** рідше: **пѡлем... хлѡпчѡм**. locat. часто має форму dativi: **по мѡрьѡви. на сѡновѡ Г. побѡ по мѡрю, на сѡны**. — — — **на яйцѡ Г.** — locat. plur. **на ѡх. пѡльѡх. мѡрьѡх. яйцѡх** побѡ полях etc.

locat. plur. **на ѡх. по прѡвѡх Г. у сѡлѡх О.**

ѡх після II. plur. **ѡха** („уши“ = pediculi, Läuse від уш, вуш, вош psl. **вѡшь**).

бровѡ О. Я. **бровѡ** ВР. Лв. nom. pl. від **бровѡ, бровѡ** gen. neutr. **сѡнѡ бровѡ** ВР. Лв. місто **бров, бровѡ** nom. plur. **бровѡ** (psl. **бровѡ, бровѡ**. nom. dual. **бровѡ**; в лемк. **обывр, обыврѡ**, plur. **обыврѡ** місцево також **обыврѡ** gen. fem., genit.. **обыврѡ** plur. **обыврѡ**).

мудо Я. testiculus. дві мѹдыі. обі мѹдыі (форма числа двойного). веперь зовѣ ся, що має відрізані мѹдыі Я. від plur. tant. ворота abl. вороты. пуд вороты ВР. = під воротами.

З суцників III склону заслугує на згадку голова. в пом. і accusat. sing. може бути гóлов Я. гóлов чорна. гóлов чорну. склонію гóлов. під голов = під голову. — подібно пѣчав Пу. м. пѣчава (пѣчава = скільки нараз ўпече хлѣба в печі).

abl. sing. на оў (ов — тоє ў звук посередний межи у а в — ближший до у). рѣбоў. водбоў. вѣрбоў Лв. пуд городіноў ВР. = під плóтом. — грѹшоў Стр. — ногоў. пятоў ВП. рѹбать сокѣроў; іс косбоў косить. genit. plur. баб ВР. пришлò мнòго баб. — корòв ВР. декуда корѹв. корòв. борòзд Гр. наімаў мнòго рыб Лв. голòв і голѹв Стр. —

иноді genit. plur. на òв (ув, ів) після сыновѣ, коловѣ. крупѹв Мар. крупòв ВР. — пять дзвѣздòв ВР. fünf Sterne. — genit. plur. від вòльха, вульха Erle єсть вòльох ВР. вѹльох.

locat. sing. без приіменника: зѣмі О. Я. від зимá Winter — так само льтѣі О. Я. від лыто Sommer. як зѣмі, так льтѣі sowohl zur Winters-, als auch zur Sommerzeit.

Як у других говорах українсько-руського язика, так і в угорсько-руськiм суцники четвертого склону творять поодинокі падежи після склону пнѣв на ѣ (а). І так має вул (вòл, віл) genit. волá, vocat. вòле (гл. выше); сын genit. сѣна vocat. сѣне (місто властивої, тепер також вживаної форми: сѣну!). locat. волѣі, сѣнѣі. — поодинокі форми IV. скл. ще задержались: dativ. сѣнови, волòви. пом. plur. сынòве, але вòлы. genit. plur. сынѹв сынòв, сынів), волѹв (волòв, волів), dat. pl. сѣнум (сыном, сынòм, сынiм psl. сынѣмѣ) вòлум, волом, волòм, волiм. — пом. plur. сынкòве (від сынòк). — loc. pl. сѣнох, вòлох.

З другої сторони і склон пнѣв на ѣ(у) вплинув на склонене пнѣв на ѣ(а) а навіть по часті на декотрі II, III і V. кл. І так приміром має лен lit. linas. genit. лѣну (порівн. выше), сыр. genit. сыру, оцѣт genit. вòцтѹ — etc. — dativi: сусѣдові, робѹтникові, язѣкові, крайові, ножові, плащові, дожджòви. — пом. plur. сусѣдòве, товаришòве, шатанòве Пу. няньòве Väter, склепарьòве Ladenverkäufer. царьòве. зятьòве. (зять тепер склоняєсь головнò після I, 3. sing. 1. зять. 2. зятя. 3. зятю частійше зятьòви. 5. зятю і зятє 4=2. 6. зятьом. 7. в зятю. plur. 1. зятьі або зятьòве, 2. зятьòв (зьятьів) 3. зятьiм. 4=2; 5=1; 6. зятьи або зятьòма. 6. в зятьòх. в старосл. же зать genit. зати після V.

скл.) — genit. plur. сусьїдув (сусьїдѡв, сусьїдїв, дуже рідко коли форма властива I. склону: сусьїд пр. без злых сусьїд.), тов́аришув (товаришѡв, товаришїв), няню́в, (няньѡв, няньїв), склепарі́ув, царі́ув etc. loc. сусьїдох (по при сусьїдїх і сусьїдах), тов́аришо́х, ня́ньо́х, склепарьѡ́х, ца́рьо́х (царях) etc. —

побраті́м Gefährte, Kamerad, Busenfreund має в vocat. побраті́му місто побраті́ме. (Іздоймі́ ня побраті́му! I.).

також у взовнику: коза́ку! во́яку! чо́ловіку! (гл. висше) м. коза́че, во́яче, чо́ловіче! [Іва́нку, во́яку, повідж ми на вдя́ку! Ду.].

о́зеро genit. о́зерув (озерѡв, озерїв), locat. о́зеро́х.

locat. plur. ру́жо́х (побіч ружах), ды́ньо́х (побіч дынях), ду́шо́х (побіч ду́шах), сві́ньо́х (побіч свинях).

Сущники, що в старосл. належать до V, 1., по части склоняються по I, 3. пр. sing. путь 2. путя́ і путі́ (psl. пѣти). 3. пúтьови і путі́ (psl. пѣти). 4. путь. 5. пúте і пúти (psl. пати) 6. пúтьом (psl. пѣтьмь) 7. путі́ (psl. пѣти). plur. 1. пúтьї 2. пúтії (psl. пѣтий) 3. пúтям 4. пúтьї 5. пúтьї 6. пúтями рідше пúтьмі (psl. пѣтьми) 7. пúтях і пúтьо́х (psl. пѣтьхъ). — гість genit. гѡстя, тєсть genit. тѣстя (в старосл. же: гость genit. гости, тѣсть genit. тѣсти). nom. plur. гѡсты і гѡство́ве тєстьї і тєстьѡ́ве. genit. гѡстії (psl. гостий), але тѣстю́в (тѣстьїв) dat. гѡстьом (psl. гостьмь) і гѡстям, тѣстьом і тѣстьям, loc. гѡстьо́х (psl. гостьхъ), гѡстях, тѣстьо́х, тѣстьях.

Я́стряб. го́луб і черв склоняються після I. 1. проте genit. я́стряба, го́луба, че́рва. dat. я́стрябови, го́лубови, че́рвови accus. = 2. — voc. я́стрябе, го́лубе, че́рве. abl. я́стрябом, го́лубом, че́рвом loc. я́стрябі, го́лубї, че́рві. plur. nom. я́стрябы, го́лубы, че́рвы genit. я́стрябув (ѡв, їв), го́лубув (ѡв, їв), че́рвув (ѡв, їв) dat. я́стрябум (ѡм, їм), го́лубум (ѡм, їм), че́рвум (ѡм, їм) по при я́стрябам etc. acc. = 2. voc. = 1. abl. я́стрябми (psl. я́стракъми) або я́стрябо́ма, я́стряба́ми, го́лубми (psl. го́лѡкъми), го́лубо́ма, го́луба́ми, че́рвми (psl. че́ръкъми), че́рво́ма, че́рва́ми. 7. я́стрябо́х, я́стряба́х, го́луба́х, че́рва́х.

V, 2. sing. 1. кусть (кѡсть, кість) 2. кѡсти. 3. кости. 4=1. 5. кѡсти. 6. ку́стьоў (кѡстьоў, кістьоў). 7. кости. plur. 1. кости. 2. костий. 3. ко́стям (кѡстьом), 4. і 5.=1. 6. ку́стьмі (кѡстмі, кістьми). 7. ко́стях. ко́стьо́х.

гу́сь Стр. abl. sing. гу́сьоў nom. pl. гу́си genit. гу́сїї etc. ры́сь Я. МЛ. gen. fem. genit. ры́си (лю́та ры́сь, лю́тої ры́си) після

кобѣть в старосл. **рысь**, genit. **рыси** gen. mascul. et fem. тому або після V, 1. або після V, 2.

Примір зовника (vocat.): Дунаю глѣбокий то тихенько плывѣш, Молодѣсти моя то марненько идѣш Гр. (пѣснь).

Декотрі сущники (substantiva), що в старосл. належать до V, 1., мають жєньск. рід і склонюють ся по V. 2. пр. жолѣдъ genit. жолѣди abl. жолѣдѣю (psl. **желѣдъ** **желѣди** **желѣдѣмъ**). печѣть genit. печѣти; гѣльинъ genit. гѣлени (звичайно: гѣльника genit. гѣльники); гѣртанъ genit. гѣртани (звичайно: гѣртѣнка genit. гѣртѣнки). — Старосл. **стѣнь** *сѣмѣ*, umbra звучить тѣинѣ ВР. genit. тѣинѣ = гал. тѣнь, тѣни. тоу тѣинѣю = psl. **тѣмъ** **стѣнѣмъ**. гал. тоу тѣинѣю або тою тѣиню.

Належить примітити форми: dat. дѣтьомъ abl. дѣтьмѣ loc. у дѣтьохъ МЛ. подібно дѣрьомъ, дѣрьмѣ, дѣрьохъ але очѣмъ, очѣмъ, очѣхъ (декуди: (ѣ)бчумъ, (ѣ)учми, (ѣ)очехъ). genit. дѣтѣй, дѣерѣй, очѣй.

двери найчастіше в plur., однакѣ такожъ sing. дверь genit. двери = Thürflügel. одна дверь psl. **дѣрь**. abl. plur. дѣерѣмѣ і дѣерѣми Пу.

VI. кл. (пнѣ суголосковѣ) 1. пнѣ на в.

1. церѣковъ 2. церѣкви. церѣкѣ psl. **цѣркѣ**. 3. церѣкви 4=1. 6. церѣковлѣю (psl. **цѣркѣнѣ**) 7. церѣкви. plur; 1. церѣкви 2. цѣркѣй (рідше церѣковъ) 3. церѣквамъ 6. церѣквами 7. церѣквахъ.

крѣвъ genit. крѣви, крѣви або крѣвли І. 3. abl. крѣвлѣю.

любѣвъ genit. любѣвѣ ВР. psl. **люкѣ** звичайно любѣи і любѣови, abl. любѣвлѣю psl. **любѣнѣ**.

редѣковъ (psl. **рѣдѣкѣ**), genit. рѣдѣкви) редѣкѣ psl. **рѣдѣкѣ** abl. рѣдѣкѣвлѣю.

корѣговъ (кіраговъ psl. **хѣрѣгѣ**) genit. корѣгѣи, abl. корѣговлѣю.

[також: бритѣвлѣю ВР.) і конѣвлѣю від бритѣвъ (psl. **брѣтѣ**) і коновъ рідко ужив. (psl. **конѣ**)].

2. пнѣ на н.

Masculina перейшли до склону пнѣ на ѣ(а) і тепер склонюють ся як кѣнь пр. кѣмѣнь, genit. кѣмѣни (камѣни), крѣмѣнь, крѣмѣни, перѣстѣнь, перѣстѣни, ѣльинѣ, ѣлѣни.

Рідко чути genitiv. кѣмѣне (psl. **камѣнѣ**).

пѣломѣнь Д. пѣловѣнь Пу. (psl. **плѣмѣ** et **плѣмѣнѣ** gen. masc.) жєньского рода: genit. пѣломѣни, пѣловѣни, abl. пѣломѣниу, пѣловѣниу. ѣсноу пѣломѣниу = psl. **плѣмѣнѣ** **плѣмѣнѣмъ**.

[Далѣ буде].

Miscellanea.

До історії „руського обряду“ в старій Польщі.

“ Подаю із збірки актів Дрогобицького старіства, зладженої 1568 р. (Московський архив міністерства справедливости, відділ Литовської Метрики IV В N. 22), цікаву грамоту кор. Жигмонта, де він у відповідь на петицію дрогобицьких міщан-католиків, що бояли ся, аби місцеві Русини не виставили собі церкви в місті, і запевняли, що там ніколи руської церкви не бувало, — постановляє, що Русинам не вільно буде ставити своєї церкви, коли перед тим ніколи там її не було.

Як ні цікавий сам по собі сей документ для історії „руського обряду“ в старій Польщі, можна пожалувати, що король не умотивовав при тім сю справу докладнійше. Діло в тім, що питання про будову нових православних церков в землях давньої Польщі не вияснено докладно до тепер. Звісна річ, як в. кн. литовський Олександр не згожувався поставити православну церкву для своєї жінки Олени, доньки Івана III московського, покликуючись на постанови „своїх предків, батька і свої власні“, що число „церков грецького закона“ не вільно помножати. Недавно отсе др. Папе опублікував уривок з листу якогось ксіондза з Перемищини з 90-х рр. XV в., де той, доносячи своєму єпископу про поставлення нової православної церкви, підносить, що православні се вчинили противзаконно: *illud statutum iuris terrestris, quod disponit nullam sinagogam de cetero in partibus Russie edificare, solum proximam casui aut ruine reformare, non attendendo* (Wiadomość o archiwach węgierskich — Archiwum komisji historycznej т. VIII с. 451). В своїй грамоті

Жигмонт, як бачимо, не припускає можливості заборонити Русинам ставити церкву, коли вона була вже коли небудь перед тим, а й свою заяву наче б то уважає спеціальною ласкою (*libertas*) для міщан-латинників.

Король Жигмонт обіцяє дрогобицьким католикам, що ніколи не дозволить збудувати в Дрогобичі руської церкви, 21 квітня 1540 р.

Ne sinagoga rutenica in oppido aedificetur.

Sigismundus, Dei gratia, rex Poloniae, magnus dux Lithwaniae, Russiae, Prussiae ac Masouiae etc. dominus et haeres.

Significamus tenore praesentium quibus expedit universis, quia oppidani nostri drohobicenses, metuentes, ne homines rittus rutenici, illud oppidum incolentes, sinagogam ibidem extruerent seu aedificarent, supplicarunt nobis, ne praefatis Rutenis aedificandi ipsam synagogam potestatem faceremus, allegando nunquam antehac eam ipsam illic in ipso fuisse oppido. Quorum supplicationibus ut iustis benigne annuentes, ita quidem, si praefata synagoga in eodem oppido Drohobycz nunquam antehac fuit, illos circa ipsam libertatem et usum conservauimus et conseruamus, nec eisdem Rutenis aedificandam synagogam praedictam admittimus, insuper quo praesentes litteras ex cancellaria nostra extradi illic mandauimus, quibus in testimonium sigillum nostrum praesentibus est subappensum. Datum Cracoviae feria quarta proxima post dominicam Iubilate anno Domini millesimo quingentesimo quadragesimo, regni vero nostri trigesimo quarto. Relatio Magnifici Pauli de Volia r. P. cancellarij, burgrabij crac. et capitanei gostinen. Paulus de Volia cancellarius scit.

М. Грушевський.

Причинки до історії Галичини в XVIII віці.

Кожному, хто займав ся історією нашого краю, а особливо історією селянства, відомо, як тяжко а нераз і зовсім неможливо роздобути подробиці місцевого громадського життя давніших літ. Судові, скарбові та політичні архіви у нас доси щільно замкнені і приступні хіба для осіб урядових; те, що доси опубліковано — едикти, закони та деякі розпорядження — звичайно стилізоване дуже загально і не може вважати ся першорядним історичним

материялом. Приватні акти і документи (нпр. селянські процесові акти, судові оречення, тестаменти і т. и.) не позбирані і не визискані і на наших очах нераз пропадають та нищать ся. Людова пам'ять про події з перед 1848 р. дуже непевна і хитка і може бути хиба помічною ілюстрацією для документального материялу. Тільки деєь колись припадком знаходжені в приватних руках акти і документи можуть кинути яснійше сьвітло на минувшину нашого краю.

Бажаючи зробити „Записки“ між иньшим архівом для таких материялів і друкуючи в них від самого початку причинки до нашої новійшої історії, ми бажали би звернути отсим увагу нашої громади на одну доси майже зовсім не визискану категорію жерел, а власне на тзв. Gestions-Protokolle або книги для вписування універсалів, едиктів і розпоряджень властей сьвітських і духовних, які давнійше обов'язані були провадити парохі і зверхности домінікальні. В тих книгах обік материялу звісного вже з відки инде (друкованих патентів, законів і куренд) вписувано також розпорядження місцевих властей, старостів циркулових, деканів і т. и., рисописи військових і иньших утікачів, звістки про розбої і розбійників, про засуди злочинців, про кари накладані на поодиноких дідичів за утискане підданих, про похвали і відзнаки для духовних за закладане і ведене шкіл, про різні місцеві народні звичаї, повірки, потреби і т. и. Одним словом, в тих записах ми маємо невизисканий доси багатий материял для нашої історії в широкім значіню сего слова. Бажаючи розпочати працю над визисканнем сего жерела ми публікуємо тут виписки з протоколів захованих у парохіяльній канцелярії в Довгополі пів. Косівського. Записи, заховані тут, обіймають три томи in folio і сягають від 4 мая 1778 до 1875 року. Ми обмежуємо ся на разі на тій частині першого тому, що належить до XVIII віку.

I.

Титул першого тому: *Xięga czyli wpisy u zapisy rozrządzeń monarchicznych, także najwyższego gubernium jakoteż i innych urzędów do publikowania wypadających, przy cerkwi Dolhopolskiej, zaczynająca się 4 may 1778 anno.* Книга розпочинає ся виписаним in continuo листом пастирським єпископа Льва Шептицького (по польськи), котрим він наказує парохам між иньшим:

1. Публікувати парохіянам по богослуженю в церкві всякі розпорядження властей і вияснювати їх „do zrozumienia własnym językiem“.

2. Не давати шлюбів воякам зі своїми парафіянками без писемного дозволу військової коменди.

3. Не виїжджати духовним за границю без дозволу.

6. Не переховувати військових дезертерів „jako zdrajców y krzywoprzysięzców pod żadnym pretekstem, nawet miłosierdzia, żeby nie byli śmiercią karani“, але доносити про них „sekretnie“ до громадської зверхности.

7. Zakazano pod karą 1000 czerw. zł., aby nikt dzieci żydowskich dla ochrzczenia przeciw woli ich rodziców y opiekunów chwytąć y chrzcić nie ważył się.

9. Aby nikt z duchownych, świeckich y zakonnych o wszelakich wyrokach y rozporządzeniach, z najwyższego rozkazu ogłoszonych, uszczypliwie mówić, krytykować y powadze ich jakokolwiek uwłaczać nie ważył się, ale jako wierny poddany każdy bez najmniejszego szemrania wiernie owym posłuszeństwa zachował.

12. Że wielu własny obrządek, w którym zrodzeni y wychowani, wzgardziwszy, do łacińskiego przychodzą, o tym Najjaśniejsza ck. A. Mość Pani nasza będąc uwiadomiona przez najwyższe Gallicyi gubernium swoje pod dat. 16 maja 1776 y 1 kwietnia 1777 roku łaskawie rozkazać raczyła dla zapobieżenia tym występkom, aby takowych, z jakich rodziców, z jakich przyczyn y od którego czasu odstąpili własnego obrządku y do innego przyszli, opisawszy do najw. guber. donosić. Więc WW. parochowie znając dobrze swoich parochianów, takowe opisanie rzetelne y dowodne uczynić y PP. dziekanom swoim podać, dziekani zaś zebrawszy y porządnie spisawszy do konsystorza dla podania nam oddać mają, żebyśmy sami o tem najw. gubernium zainformowali.

14. Kuny żelazne z dawnego zwyczaju przy drzwiach cerkiewnych czyli na innym mieyscu wiszące aby poodrywane y więcey używane nie były, iest zakazano.

Сей лист виданий був 17 падолиста 1777 р.

N. 2. Д. 17 січня 1778 р. видано у Львові друкований універсал пз. „Porządne privativum“ з підписом гр. Ауерсперга про скасоване вільної торгівлі тютюном і табакою і заведене на них державної монополії.

N. 3. Д. 12 лютого Л. Шептицький оповіщує смерть київського митрополіта Феліціяна Пилипа Володковича.

N. 4. Лист Щептицького з Варшави з д. 22 жовтня 1778 (друкований), котрим „surowo nakazano iest, aby we wszystkim stosować się do woli najw. rządów przez poddanie się nayzupełniejsze wszelkim najw. rozkazom, choć by się te nie tylko substancyi, ale y samym

особом przykre zdawały, a tym samym zgadzać się z wolą Boską, która się przez rządzących wykonywa.

N. 5. Друкованим універсалом з 27 мая 1779 адміністратори гр. к. львівської дієцезії Андрій Липницький, Петро Білянський і Михайло Радевич оповіщують про смерть еп. Льва Шептицького, що вмер 13 мая 1779 у Радомишлі.

N. 6. Д. 10 січня 1780 адміністратор дієц. А. Липницький наказує, „aby każdy paroch w każdą niedzielę у święto wielkiego postu lud swoy parochialny pacierzy z katechyzmem przykładnie nauczał у służbę Bożą nigdy nieopustnie miał.

N. 7. Номінат єпископ Білянський листом з 25 мая оголошує смерть Андрія Млодзевського еп. познанського і Яцка Огородзкого секретаря кор., за których dusze po jednej służbie Bożej за każdego z osobna у przez два miesiące po 3 pacierze z ludem odmawiać jest nakazano.

N. 8. Той сам еп. друков. листом з 18 липця оголошує смерть Йоанни Ястшембської стольничихи гал. і наказує парохам відправити за неї по одній службі Б. і 4 неділі відмовляти з народом молитви.

N. 9. Той сам листом з 19 жовтня оголошує смерть Вацлава Сераковського, лат. архієпископа львівського і наказує відправити за него 3 служби і молитви оден місяць.

N. 10. Той сам листом з 26 падол. оголошує смерть Матвія Борженцького підстолія вел. кор. і наказує, „aby nabożeństwo według ochoty у własney woli за tegoż duszę odprawiać“.

N. 11. Той сам друкованим універсалом з 8 грудня оголошує смерть цїсарєвої Марії Тереси, що вмерла 29 падол. 1779.

N. 12. Листом номіната-еп. Білянського з 16 лютого 1781 оголошено наказ, „aby parochowie, gdzie się ten szkodliwy zabobonny zwyczaj praktykuie, że z umarłych на jaką chorobę zaraźliwą, albo jeszcze chorujących ludzi zwykło pospolstwo dawać ubogim szmaty у odzieży, czasem dla większej zasługi przed Panem Bogiem, а czasem для интересу, mniemając, że за tą jałmużną poydzie choroba, usilnie starali się wykorzenić.

N. 13. Білянський друков. листом з 20 липця 1781 оголошує смерть Єви з Каньовських Потоцкої і наказує за її душу „memento przez miesiąc przy Mszach św. у pacierze z ludem odmawiać“.

N. 14. Універсалом о. Волкановича, канцлера галицького з 8 вересня 1781 наказано парохам навчати людей, „aby w powitaniu te najpierwsze mówili słowa: „Слава Іисусу Христу“, а odpowiadali „и во вѣки аминь“, który to chwalebny zwyczaj już dawno на Podolu, Po-bereżu у Ukrainie praktykowany aby і tu był wкорzeniony“.

N. 15. Білянський листом з 28 падол. 1781 доносить про своє посвячене і інсталяцію на львівського єпископа, dokonану митрополітом Яном Сморжевським д. 20 вересня 1781 р.

N. 16. Pod dat. we Lwowie 5 kwietnia a intymacyą 18 julii 1782 uniwersałem drukowanym Nayj. monarcha Józef II jarzmo niewolniczey niewoli z poddanych zrzuca, gdy 1-mo kunicznego biorąc żonę z obcego państwa, płacić nie każe; 2-do z pod jednego państwa pod drugie zapłaciwszy tylko długi y wziewszy testynionium z dworu na mieszkanie wolno przechodzić pozwala; 3-io poddany rzemiosł y kasztów [sic! зам. kunsztów = Künste] uczyć się zatem y bez listu uwalniającego gdzie chcieć iść mają wolność; 4-to służb sierocińskich odąd odbywać nie są obowiązani; 5-to sierota po rodzicach od dworu karmiony y utrzymywany dorosłszy 3 lata odsłużyć powinien; 6-to sistema urbarialne czyli uregulowanie powinności y opłat poddanych wyjść mające wkrótce deklaruie. Ten uniwersał 20 julii 1782 a. w cerkwi po nabożeństwie ludowi iest publikowany, na co świadkowie podpisują się.

N. 17. Листом єпископським з 15 червня 1782 оголошено „іж ојсѣм Jackowi Szymańskiemu y Dominikowi Wyszyńskiemu zakonu św. Dominika za kazania we Lwowie predykowane, dążące ku lekceważeniu Nayw. zwierzchnosci, od urzędu kaznodziejskiego y preeminencyi zakonney odsądzonym na zawsze in spiritualibus zabrania.

N. 18. Декрет губерніяльний з д. 21 грудня 1781, друкований „powtórnie o Bulli Unigenitus zalecenie czyni, aby iey ani utrzymywać, ani impugnować [sic! зам. impugnować, втовкмачувати], ani o niey mówić, traktować, dysputować, pisać nie tylko duchownym ale y świeckim osobom w kordonie cesarskim nie wolno było. Wyimuje jednak z tego prawa za granicą drukowane xiążky, któreby o tym pisali“.

N. 19. Pod dat. 22 junii a intymacyą 22 julii 1782 r. Na mocy dyspozycyi Nayw. gubernium dd. 5 lipca 1781 y 15 lutego br. JW. Pasterz uniwersałem swoim gorliwie napomina całe duchowieństwo in cura animarum będące, aby podczas kazań y katechizmow słów wątpliwych, podchwytliwych, dwojako się rozumieć mogących przeciw Nayw. rządóm nie używali, zkąd postanawia:

1-mo kaznodzieje zakonni kazania napisane superiorom swoim do przeczytania y podpisu zawsze podawać mają;

2-do superiorowie y rektorowie klasztorów na to baczność mieć będą, aby professorowie szkół y kaznodzieje zgodnie z prawami najwyższymi w postępowaniu swojego urzędu zgadzali się;

3-io świeccy też parochi curati gdy kazać chcieć będą, na piśmie to wprzód mieć powinni dla pokazania w czasie gdy by tego była potrzeba.

N. 20. Цк. камеральна канцелярія в Станіславові розпорядженем з д. 15 падол. 1782 р. публікує цісарський декрет з д. 8 падол. того р. „względem fur transportowania soli, które naybardziej Gallicyanom pozwalane być mają“. Цісар велить :

1-mo aby żydzi do tych nie zgola nie wchodzili i nie interesowali się ;

2-do aby podwodnikom cesarskiej monety pieniądźmi y bez żadnego pokrzywdzenia płacono ;

3-io płaca tym furom, które na banie wychodzą, aby zosobna była, to jest aż na tamto mieysce, gdzie się solne składy znaydują, powracając zaś nazad podwodnicy nie są w pierwszej zapłacie obowiązani iakich rzeczy wieść y nie powinni być karani cielesnie za jakowe przez nich poszkodzenie uczynione, tylko nadgrodzić powinni za to ;

4-to wszelka satysfakcyя tak dawniey jako y od tychczas przez kogokolwiek y jakimkolwiek sposobem pokrzywdzonym furmanom aby zupełna w urzędach cyrkularnych była nakazano, bo wszystko tak po cerkwiach jako y w kościołach dla nayprędzszego każdego uwiadomienia publikowano być powinno.

N. 21. Універсал Білянського з 10 марта 1783 оголошує скинене з уряду чотирьох черців з монастиря св. Трійці у Львові, Олександра і Кароля, Криштофа і Урбана, за порозумінє з заграничними монастирями, за затаєнє монастирських капіталів при фасії податковій, за висланє неоподаткованих сум за границу, за підписанє фальшивих фасій і за переписуванє та розповсюджуванє „niejakich pism, rozrządzenia Nayw. Mayestatu ciężko obrażających“.

N. 22. Листом Білянського з 1 цвітня 1783 заборонено духовним, особливо таким, що не мають сотрудників, „iako gdzieniektórzy zwykli po prażnikach y weselach włoczyć się y od swoiey parochij absentować się“.

N. 23. Лист Білянського з 2 цвітня 1783 повторяє приписи про цензуру проповідей, додаючи між иньшим : „Kaznodzieja w naukach swoich osobliwie do ludu prostego po wsiach y miasteczkach ma raczej głosu zwyczajney rozmowy, niżeli krasomowstwa używać“.

N. 24. Лист Білянського з 14 цвітня наказує купувати церковні книги Почаївські і иньші заграничні.

N. 25 Лист Білянського з 27 мая 1783 публікує цісарський декрет з 13 цвітня т. р., котрим засуджено о. Григорія, пріора конвенту Кармелітів Босих у Судовій Вишні „dla niegodziwego postępku z klerykiem Damazym Zbirczowskim w więzieniu zmarłym, kryminalną inkwizycyя przez sąd szczególnie na to delegowanym wyprowadzić,

kaznodzieja tegoż konwentu O. Chryzostoma, który z boiaźni przeciwko przełożonemu o dobro zmarłego w więzieniu kleryka postarać się zaniedbał, diecezjalnym więzieniem 6-niedzielnym ukarać, sam zas manaster ze wszystkim znieść y całą substancją ad fundum religionis odebrać, zakonników ztamtąd do inszych klasztorów dla żywności tegoż zgromadzenia podzielić, nakoniec samego o to prowincyała upomnieć rezolwował, że tenże konwent pomieniony bez należytey wizyty w tak podupadłej zostawił karności, a nie większego około tego mizernego kleryka dołożył starania“.

N. 26. Лист Білянського з 26 мая публікує гuberнiальне розпорядженє з 21 марта і 15 цвітня 1783: „Gdy z uczynionej po klasztorach oo. Kapucynów w Austrii indagacyi znalezione zostało już dawno zakazane więzienie, w których szaleni zakonnicy zamknieni byli, przeto mocą dekretu nadw. z 3-go nin. mies. dla uchilenia przełożonym wszelkiej przyczyny zakonnych braciey swoich pod pokrywko szaleństwa z iednego przesładowania powodu przez czas dłuższy w klasztorach swoich więzienia“ наказав цісар віддавати божевільних монахів до Боніфратрів.

N. 27. Циркулярний комісар зі Станіслава Ташевський розсилає розпорядженє (чиє?) з 2 мая 1783, „aby dziekani ritus graeci swoim w dekanacie parochom zakazali, aby ludzi zdolnych na żołnierzów do swoich cerkwi za spiewaków nie przyjmowali“.

N. 28. Економічна канцелярія кутська д. 25 вересня забороняє парохам в кутській маестности, „aby, iako się praktykowało, odtąd parochowie u swoich parochian za służby, krzsty, pogrzeby — konie, woły, krowy, owce brać poprzestali, aby od ubogich mało barzo, a zas z lepiej mającemi się po sumiennemu umawiali y to w przytomności attamana lub przysiężnego, y tych accydensow co miesiąca za czas od 1-go 7-bris report do kancellaryi kutskiej parochowie podawać powinni“.

N. 29. Економічна канцелярія кутська д. 25 вересня наказує, „aby żydów ubogich, ktorzy to szczególnie po wsiach handel prowadząc oszukaństwem żyją, attamani y przysiężni tych precz wypędzali, a zwłaszcza gdy gwałtem lub kryjomo chcieli by handel prowadzić, od takowych po zł. pol. 4 brać y te pieniądze do rejestru zapisać, ktore na pomoc gromady w suchej racie obrocone bydź powinny, co serio rozkazano“.

N. 30. Лист Білянського з 7 серпня 1783 велить молили ся за душу Станіслава кн. Любомірського, маршалка в. кор. польського, що вмер 11 липня в своїх добрах у Ланцуті.

Н. 31. Лист Білянського з 6 мая 1783 оповіщує про покаранє пріора Домініканів о. Яна Сегнярського за те, що 2000 монастирських грошей льокував не в публичній касі, але на приватних добрах; його за те на 3 роки відсуджено від усяких монаших урядів.

Н. 32. Так само покараний пріор перемиського домініканського монастиря о. Вінкентій Горальський за те, що 1782 р. визичив пані Ясеньській 4000 злп. монастирських грошей.

Н. 33. Надв. декретом з 19 грудня 1783 наказано, аби в часі хмар і громів не дзвонити.

Н. 34. Так само як під 31 покарано 26 марта 1784 о. Рафала Бонковского, гвардияна Францішканів на Кальварії за визиченє 3000 злп.

Н. 35. Так само покараний 14 червня о. Людвік Квятковский, пріор домініканський Борецький за самовільне виданє 700 злп. з монастирських фондів.

Н. 36. Надв. декретом з 30 мая 1784 наказано, aby grekokatolicy plebani swoich synów do łacińskich gimnazjów oddawali, po których skończonych mają mieć nadzieie, że zapewnie do generalnych seminariów przyjęte będą.

Н. 37. Найв. декретом з 30 вересня 1784 наказано, aby przy kaźdey parochyi y mieyscowey kapellanii ieszcze iedna osoba koniecznie y nieodbycie znaydowała się dla ćwiczenia dzieci przez nauczanie katechizmów y duchownych nauk iakoteż obyczajów doskonałości tak długo, dopuki ćwiczący się zupełnie doskonałemi nie będą y świadectwem na to przyozdobionemi nie zostaną“.

Н. 38. Універсалом з 9 вересня наказано, że gospodarze, którzyby żarna w domach swoich dla ręчного mlewa trzymali, zлp. 1 swoiey dworskiej zwierzchności płacić od tego powinni, a sąsiadów do swoich żarn przyjmować nie jest wolno, tylko dla siebie używać.

Н. 39. Друкований циркуляр з 9 грудня: котрий господар защепить 100 штук овочевих дерев, дістане срібний медаль.

Н. 40. Найwyżшему шкіл дозорcy x. kanonikowi Hofmanowi zlecenie dane plebanów w tutęjszych królestwach nauczyć, co się do katechizowania y dozoru nauk шкіл parafialnych wiedzieć będzie należało; przeto plebani dla nauczania się y pojęcia sposobu za uwia-domieniem stawić się będą obowiązani.

Н. 41. Цісар заборонює голосити проповіді над помершими, а також похвальні мови в часі іменин, в грудні 1785.

Н. 42. Ціс. декретом з 9 падол. 1785 увільнено дітей руських парохів від плачення шкільних такс. Се було доповненє до декрету ціс. з д. 9 жовтня 1785, котрим на просьбу галицьких станів знесено загальом шкільні оплати в Галичині.

N. 43. Найв. декрет 31 жовтня 1785: 1) хто переховує волоцюг, має бути караний „nieodpuszczenie na worku lub na ciełe“; 2) tak zwani Cyganie nawet za użyciem potrzebnych przynagających do osiadanania przymuszań sprzeciwiający się po za kraj wysłani bydź mają, y to nazwisko Cygani za zniesione uznaje się. We Lwowie 17 listop. 1785 r. До того додав губернатор Бріїдо розпоряджене з 24 падол. т. р., котрим на кожду зверхність, що передержувала б Циган, наложив кару 1 червінця від голови.

N. 44. Обіжник економічної канцелярії в Кутах з д. 4 падолиста 1786 стверджує, що „wychodzący stąd poddani za kordon z solą ze wszystką chodobą nazad nie powracają“ i уставляє формальности, яким має підлягати селянська торгівля сілю.

N. 45. Губ. наказ з 6 жовтня 1786 р. оповіщує, що цісар надав 60 ринських річної пенсії вдові по війті з Лібочкова в Мисленицькім окруаї, Саломеї Паліциній, котрої муж був застрілений дезертиром.

N. 46. Декан Онуфрій Чарнецкий потверджує, що 8 цвітня 1787 р. був у Довгополі на оглядинах і переглядав також сей протокол.

N. 47. Декад присилає пастирський лист єпископа, котрого зміст о. парох передає, ось якими словами: „Jw. Pasterz z szczególniey pobożności y troskliwości o dobro doczesne y wieczne powierzzonego pastwie swojej ludu instynktem z nieba wzbudzony zbawienne uczynił zalecenie, aby każdy paroch każdej niedzieli y święta zaleciwszy ludziom parochialnym, aby na nieszpory schodzili się, w czasie nieszpórów przykłадnie nabożeństwo odprawiał błagając Boga o oddalenie nieurodzaju y głodu y prawie wszędzie grasujących chorób, ma zaś nabożeństwo prócz nieszpórów odprawiać się takowe: **акадїїстѣ ѿлїи Іїсѣ ѿлїи Бїѣи ѿлїи свїятителю Нїколаю, по молїтвѣхъ 5 разїи ѿче нашѣ, 5 разїи Бїѣ Дѣо и єдино вѣрѣю, по семѣ спасїи людїи твоїи Гдїи.** Ani wątpić, że się parochianie na takowe nieszporne nabożeństwo zgromadzać się będą, gdy się im w dokładnych terminach potrzeba takowego nabożeństwa dla ich że samych pożytku przełoży. A choć by najmniey zgromadziło się ludzi, y tedy WW. XX. parochowie przepisane tego nabożeństwa opuszczać nie powinni pod wielką karą y doniesieniem Jw. Pasterzowi, a to puty kontynuować, puki miłosierdzie Boskie wyż wzmiankowanych kar od nas nie oddali, to iest puki inne rozrządzenie w tym nie nastąpi.

Надіючи ся генеральної візити єпископа по селах декан упоминає сьвященників, „abyście nayprzod po cerkiewnych ścianach malowane lub przybite obrazy wtoreho przyszewyia, piekła y czartów pozdzierali, one uprzatneli iako najmniey do religii prawdziwey stusujące się

у szczery fanatyzm uczonych obrażający a prostych gorszący". Дано в Коссові д. 14 мая 1787. Щоби гаразд зрозуміти сей наказ, нагадаємо, що образи страшного суду мальовані були звичайно на теми апокрифічного „Хождения Богородиці по муках“ і мали пераз сцени досить драстичні. Німець Краттер у своїй книжці про Галичину при кінці XVIII в. ось як описує один такий образ: „Unter anderen grimassirenden Gemälden wies mir der Pfarr das Bild der Hölle, wo alle Arten von Peinen sinnlich vorgestellt waren. Was mir unter anderen abentheuerlichen Vorstellungen besonders auffiel, und wovon man sich nicht leicht etwas schamloseres vorstellen kann, war eine Weibsperson, die mit auseinander gespreiteten Füßen rein nackt dastand und von dem Teufel mit einer glühenden Kolbe in die Scham gestochen wurde. Die Mütter, wie mir nachgehends der Verwalter erzählte, führen ihre Töchter zu diesem Erbauungsbilde, um sie gegen die Sünde des sechsten Gebots, in quo, juxta theologos, non datur parvitas materiae, und gegen die fürchterliche Kolbe des Teufels zu warnen. Dieses reichhaltige Gemäld ist meistens der Stoff, über den der Pfarr predigt. Spricht er vom Diebstahl, so weist er auf den Müller hin, dem ein Mühlstein am Halse hängt, weil er Mehl gestohlen; zieht er über die Unkeuschheit los, so zeigt er dem schamhaften Frauenvolk die nackte Weibsperson und die glühende Kolbe; hat er mit der Trunkenheit zu thun, so zeigt er auf einen Sauffer, der in der Hölle das wieder von sich speien muss, was er auf der Erde zu viel zu sich genommen hat“. (Briefe über den itzgen Zustand von Galizien. Leipzig 1786, Bd. II, 5—6).

N. 48. Цісарським декретом з 13 вересня 1786 основано генеральну консисторію руського обряду, для всіх дієцезій одну, при львівській катедрі.

N. 49. Декан повідомляє парохів д. 14 вересня 1787, що один духовний „publicznego przeciw kraiovy winowaycę dla tego utail, iż onego wydanie charakterowi kapłańskiemu rzeczą nieprzyzwoitą bydz sądžil“; із за сего цісар 1 мая т. р. розпорядив, що доносити на винуватих повинен кождий.

N. 50. Еп. Білянський наказує 18 вер. молити ся за душі померших Konstancyi z Bekerskich Rogalińskiey woiewodziny Inflactkiey у Teresy z Pocijów Humnickiey stolnikowey koronney“.

N. 51. Д. 9 жовтня декан наказує „niejakiego Mateusza Balińskiego, presbitera, diecezarza tuteyszego, z jawnym zgorszeniem y z niesławą duchownego stanu żyяcego, gdzie by się znajdował przytrzymać y do zwierzchności przystawić“.

N. 52. Д. 5 жовтня декан наказує „fanatyczne y zabobonne nabożeństwo, które prawdziwemu nabożeństwu y duchowi chrześcijańskiemu sprzeciwia się, z rąk pospulstwa uchylić, y iezeli by te w książkach duchownych było, używania takowych książek zabronić, do czego wielkiey przezorności paroch używać powinien.

N. 53. Декан уділяє парохам розпоряджене з 13 падолиста, „aby wzmiankowanie wszystkich takowych odpustów, których by skutek nawet do dusz w czyściu zostających rozciągać się miał, ze wszystkich kalendarzy, директорыów, książek do modlenia y katechizmowych wymazać, i wszystkich w tym parochów zainformować, iż odpusty, które się tu dla ludzi nadaia, do dusz czyscowych rozciągać się nie mogą.

N. 54. Консистория д. 13 падол. 1787 наслідком губ. розпорядження в справі приносів на парастас (іж в церкві podczas mszy św. столек przed wielkim ołtarzem wystawiają, na którym masło, ser y jayca, gorzałkę y tymi podobne rzeczy parochianie dla parochów składaia) i в справі бабинців (іж плєć żeńska в церкві podczas nabożeństwa pod churem ściśniona niby z przymusu stoi y bliży до оłтарза przystєpować nie ваży się) наказує: „Lubo zwyczaj до церкві носzenia chleба, масла, sera y tym podobных żywnости в обрząдку naszym dawny iest y до tych czas trwa nieprzerwanie y lubo niemалым był wsparciem dla naszego duchowieństwa, ktore potrzebną sustentacyą dostatecznie skąd inąd опатрzone nie iest; gdy iednak ten zwyczaj z okolicznостями наших czasów мнєй zgodzać się здає, zaradzaiąc z iedney strony wszelakєй в rzeczach świętyх przyzwойтоści y przystойноści, a z drugєй strony запобєгаіа, азебы przez zupełне tego звывчайу знесєніє sustentacya парохов тем bardziey nie змнєyszyla się, наступіаючым способом умиарковать го постановились, то iest WW. парохowie маіа оświadczyć swoim парафіаном, азебы то co добровольне з побожнеy интенци на парастас приносить y в церкві складаć звыкли были, оdtąd не до церкві, але до резиденци пароча носили, в церкві за́с сам tylko парастас звывчайным обрząдком маіа się одправляć.

„Звывчай нашего обрząдку, іж в церкві плєć niewieścia osobно од плєć (sic!) мє́skiej podczas nabożeństwa ставаć звыкла, iest рівне dawny iako y з siebie хвалебны, iednakже для уникнення в обрząдках церкєвnych wszelkiego прzymusu“ парохи маіють заявити народови, що й жінки можуть ставати близше вівтаря.

N. 55. Розпорядженем з д. 27 падол. 1787 „zakazuje się do metryk chrztu zapisywać imienia oycа nieprawołożnego dziecięcia, choć by ten parochom y komotrom naywiadomszy był, chiba sam добровольне на то зezwolił y записать się казаł.

N. 56. Консистория розпор. з д. 7 марта 1788 наказує парохам що неділі і свята говорити проповіді і забороняє в урочисті свята їздити до інших парафій на празники, а своїх парафіян лишати без служби Божої.

N. 57. Циркуляр з 4 марта 1788 поновлює наказ носити до церкви хліб, масло, сир і т. и.

N. 58. Циркуляр генер. консисторії з 15 падол. 1787 „oznaumujący nieukontętownie nauw.^a gub., iż tak pospulstwo iako inne obywatele na pożytku, którzyby ich dzieci z pilnego do szkół chodzenia odnosić mogły, nie poznawaią się, a zatym większego przekonania i wspomnienia w tym potrzebuia, ściśle więc parochowie wszyscy obowiązują się, ażeby każdego roku przed zaczęciem szkół kazanie o pożytku nauk podług Nayw. przepisu miewali, y tam, gdzie żadnego katechety ustanowionego niema, ieszcze naukę religii podług przepisanych prawideł dwa razy na tydzień dawali, tudzież w owych mieyscach, gdzie się szkoły zayduia, każdego szkolnego dnia o godz. puł do ósmey lub iedynastey mszę studentską odprawiali, nadto każdy paroch w parafii swoiey konsygnacyą młodzieży do szkół normalnych sposobem „pleć męskiej“ tym końcem spisze y zwierzchności swoiey dworskiej poda, aby ci władzą iurydykcyi dworskiej do normalnych nauk napędzeni byli.

N. 59. Циркуляр з 26 вер. 1788 наказує священникам спонукувати селян, щоб посиляли дітей до шкіл і поновляє наказ з N. 58.

N. 60. Друкований пастирський лист з д. 3 падол. 1788 „o zniesieniu niektórych zabobonów“ — змісту його, що мав 15 точок, не подано.

N. 61. Старанем генер. консисторії губернії розпорядженням з дня 11 червня 1788 звільнила руське духовенство від давання форшпанів (підвод).

N. 62. Циркуляр від ставіславівського окр. уряду з 5 липця 1788 повідомляє, що о. Іловицький, грк. парох в Бережанськім окр. за те, що не давав свого парубка взяти в рекрути і побив при тім сільського присяжного, львів. консисторією засуджений крім грошевої кари на 3-місячній реколекції з дводневним постом на хлібі і воді що тижня.

N. 63. Надв. декрет з 1 вер. 1788 наказує, що хто би відмовляв парубка здатного до війська або подавав йому спосіб до втеки, сам в разі здатности буде взятий до війська замість него, а коли ні, то буде прилюдно покараний на тілі.

N. 64. Розпор. з д. 21 жовтня консистория забороняє руським духовним хрестити дітей латинників крім випадків крайньої потреби.

N. 65. Розпор. консисторії з д. 5 жовтня 1789 констатує, що деякі християне служачи у Жидів не тільки не вміють христ. молитов

і не знають артикулів своєї віри, але також своїх свят не обходять, в неділі і свята працюють, а натомість святакують разом з Жидами. Але є деякі християне, що навіть не служачи у Жидів святакують жидівські свята.

N. 66. Декан Онуфрій Чарнецький візитував парафію д. 10 падол. 1789 р.

N. 67. Ordynacye kongregacyi dyecezyjalney z 2 maja 1790 nakazують в точці 2, щоб декани винуватих де в чому священників не оскаржували перед циркулярними або иньшими урядами, але доносили до консисторії; в точці 5, „aby parochowie łagodnie, z miłością ku parochianom się mieli, wszelkich zaś przykrych wyrazów wśród ludu w każdej okoliczności się strzegli“.

N. 68. Візита декана О. Чарнецького з 14 жовтня 1790 р.

N. 69. Д. 14 грудня 1790. Doniesiono o wydrukowanem po rusku dziele Histori kościelney, każdemu do czytania bardzo potrzebny.

N. 70. Д. 28 грудня 1790 консистория висловлює похвалу о. Товарніцкому, деканови монастирському, і всему духовенству того деканату за вмілість і старанність в сповнюванню духовних обов'язків.

N. 71. Д. 30 січня 1791 обіжник станісл. циркулу до духовенства обох обрядів публікує комунікат губернії з д. 30 грудня 1790, iż z nauczycielami po wsiach, którzy dla mizernego swego stanu sparcia koniecznie potrzebuia, podług nayw. rozp. z d. 20 czerwca r. z. postępować należy, a w tych miejscach, w których same gromady szkoły mieć sobie życzą i to przez pilne onych do szkoły wysyłanie okażą, dla nauczyciela, jeżeli innych dochodów niema, 25 złr. skarb płacić rocznie będzie. Przez ten fawor chce Jego Ces. Mość nie tylko nauczycielów zachęcić, aby uczyli, ale też każdemu z osobna parochowi zaleca się, aby o podobney szkoły założenie iak nayusilniejszego starania przykładal. Przed dekretem to furtive odprowadzający mają się z attestatami od gromady, parocha tudzież od dziekana o odebranie 25 ryńs. do dyrekcji stanisławowskiey szkolney normalney stawić. Andreas Zeizel, caes. reg. director.

N. 72. Д. 1 цвітня 1791 консистория наказує, щоб парохі не відчитували в церкві універсалів світської власти, бо се належить до мандаторів; далі, щоб священник візваний на неділю або свята до суду не ставив ся і не опускав богослуження; далі, щоб мандатори не сміли судити священників; далі, щоб дідичі не викидували з ґрунтів і хат вдів з дітьми здатними до школи аві дяків, „którzy pożytecznymi kapłanom okazali się a przytem i ludowi, ucząc młodzież“.

N. 73. Д. 14 червня 1791 консистория оголошує цісарський наказ парохам, „aby młodzież każdego stanu i kondycyi do uczenia się w szko-

łach tak parafialnych iako i normalnych przyprowadzali, podczas nauk działwę do chodzenia do szkoły nakłaniali, alfabetu onych uczyli, o nauczycielów doskonałych starali się, którzy i z normalnych szkół pochodzili.

N. 74. Д. 20 жовтня декан о. Чарнецький візитував парафію.

N. 75. Д. 8 мая 1792 консистория констатує, że nie tylko parochianie, ale i sami po niektórych mieyscach parochowie dzieci swoich w artykułach wiary nie ćwiczą.

N. 76. Д. 26 цвітня 1792 губ. наказує, aby dziekani i parochowie iak najusilniey o założenie szkólek, utrzymanie onychże starali się, dając nauki, osobliwie na początku, gdy się zaczyna szkoła, o pożytku, który таż przynieść może.

N. 77. В р. 1793 цісар надав Білянському титул ексцеленції і гідність дійсного тайного надв. совітника.

N. 78. Консистория повідомляє д. 1 січня 1794 про цісарське вдоволене за те, що складок на французьку війну зібрано в Галичині 5936 злр.

N. 79. Д. 1 січня 1794. Dekret pochwalny dostał proboszcz łaciński w Bóbrce, że sam swoim kosztem szkołę заłożył i nauczyciela do utrzymania oney nauczył, dla zachęcenia, aby i my o podobne dekreta przez. usilne szkół założenie starali się.

N. 80. Ян Август де Коренда д. 11 жовтня 1794 поновлює наказ з N. 58.

N. 81. Білянський забороняє д. 24 грудня 1793 парохам кривдити парохіян за треби.

N. 82. Д. 4 мая 1794. W czasie kongregacyi dziekańskiej we Lwowie rozporządzono (між иньшим): aby parochowie na schadzkach prywatnych lub iakowych bądź dyskursach między sobo o terazniejszych różnych rewolucyach mowy nie mieli, aby przez takowe rozmowy mniej ostrożne do zley o sobie opinii nie dali przyczyny, iako доświadczenie nauczyło.

N. 83. Д. 7 вер. 1794 візита о. Чарнецького.

N. 84. Білянський на основі губ. розпор. з д. 10 падол. 1794 наказує парохам, aby każdy przynaymni raz w tydzień katechizm w szkole miał i żeby żaden diaków w szkołach normalnych uczonych bez zezwolenia gubernialnego nie odprawiał.

N. 85. Візита декана о. Чарнецького д. 7 жовтня 1796.

N. 86. Епископ Білянський пастирським листом д. 7 жовтня 1796 звиває духовенство до складок на війну з Французами і аргументує так: „Mili w Chrystusie bracia, przypomniycie sobie obfite monarchiczne łaski, których królestwo Galicyjskie, a mianowicie obrządek nasz do-

znaie, iako to : utrzymywanie nauczycielow, zafundowanie generalnego seminaryum, powiększenie funduszów parochialnych, uwolnienie od rocznych opłat itp.“.

N. 87. Мик. Скородинський, номінат епископ доносить циркуляром з д. 1 вер. 1798, що „z ogólnego doniesienia uczynionego Nayiasn. Monarsze od kraj. apelacyi sądow z kryminalnych inkwizycyi zakończonych w r. 1797 pokazało się w przeciągu iednego roku popełnionych 62 zaboystw, 4 samoboystw, 54 dziecioboystw, 8 podrzucenia dzieci, 3 stracenia płodu, 306 złodzieyow, 81 rozboynikow, 34 podpalaczów, 29 złodziejów bydła, 64 oszustów osądzonych“.

Посмертні згадки.

(А. Скальковський, Е. Кунік, В. Ястребов).

Українсько-руська наука понесла останніми місяцями знову кілька значних страт.

В Одесі в кінці грудня вмер на 91-ім році життя найстарший з українських істориків сучасних і минулих — Аполлон Скальковський; Волинець родом, правник по освіті, він служив в канцелярії губернатора Одеси, і там дістав з уряду поручення зайняти ся історією й археографією краю. Розбираючи місцеві архиви, зібрав він цікавий архивний материял з останніх двох століть і використав в численних працях по історії Новоросії й козачини XVIII в.; з них важнішими були: „Хронологическое обозрѣніе історіи Новороссійскаго края“, 1836—8, „Первое тридцатилѣтіе г. Одессы“, 1837, „Исторія Новой Сѣчи или послѣдняго Коша запорожскаго“, 1841, друге (у двоє побільшене) вид. 1844, 3 вид. 1885; „Наѣзды гайдамакъ на Зап. Украину“, 1845; найважнішим, досі цінним утвором лишила ся його Історія Нової Січи, завдяки використаним в ній недрукованим досі архивним материялам. Найбільш інтензивна діяльність небіжчика в сфері історії припадає на 30—40-і рр.; пізніше він став директором новоросійського статистичного бюро й віддав ся статистиці — результатом сих занять був „Опытъ статистическаго описанія Новороссійскаго края“, 1850 р. і далі. В 80-х і 90-х рр. він містить знову ряд дрібніших розвідок і материялів по історії XVIII в., головнo в Київській Старині

(1882—1891), й інших виданнях: Ф. Орликъ и Запорожцы, Какъ судили и рядили въ Сѣчѣ Запорожской, Секретная переписка Коша Запорожскаго і т. п.

В Петербурзі помер в січні на 85 р. життя член петербурської академії Ернст (Аріст) Кунік; родом із Шлеска, 1839 р. переніс ся він до Росії, й діставши місце в Академії, віддав ся студиям з давньої Руської історії; спеціальністю його було варязьке питання, і по смерті Полюдіна був він нестором і головою Норманістів. Головною його працею була й лишила ся його стара *Berufung der schwedischen Rodsen*, I—II, 1844, що зістала ся й досі найповнішим підручником норманської теорії. Його дальша наукова діяльність пішла головню на оборону й підпирання науковими аргументами сеї теорії; він неупомно шукав і студіював в сім напрямі давні літератури; цілий ряд його праць присвячено студіюванню з норманського становища пам'яток IX—X і дальших віків, що дотикали ся руської історії (Амастридська й Суровська легенда, Записка іотського топарха, листи папи Николая, звістки Ібрагима ібн-Якуба, аль-Бекри, жерела про каспійські походи Русі і т. и.). Взагалі він багато працював і публікував як в сій справі так і в деяких інших питаннях і галузях — руської хронології, нумізматики і т. и., й сі дуже численні його праці, публіковані головню в виданнях Петербурської академії, мають цінність завдяки значній ерудиції автора, хоч не визначають ся оригінальністю ідей і виводів, а прокрустове ложе норманської теорії, що до нього приладжував він свої виводи, не раз мстило ся на них. Взагалі він був дуже добрим ерудитом і неупомним робітником на ниві початкової історії Русі.

З Елісаветграду одержали ми звістку про особливо болючу, бо дуже передчасну втрату — В. Ястребова, учителя реальної школи в Елісаветграді. Небіжчик займав поважне місце на полі української археології, етнографії й фольклора, був діяльним співробітником російської археологічної комісії й наукових видавництв російської України — Київської Старини, видань одеського історичного і істор.-філологічного тов. й ин., був співробітником і наших Записок. На полі української археології заслужив ся особливо своїм „Опытомъ топографическаго обозрѣнія древностей Херсонской губ.“, 1894, на полі етнографії — Матеріалами по етнографії Новоросійскаго края, 1894; по українській етнології дав він кілька дрібних, але цінних статей, го-

ловно в К. Старині (про молодечі громади, короваї, писанки й и.). Перетяженне й нервове роздраження від кількох років уже перепиняло його наукову роботу й привело його нарешті до психіатричного шпиталю, де він і умер (в Херсоні), полишивши щирий жаль по передчасно страченім робітнику.

М. Грушевський.

Наукова хроніка.

Перегляд українсько-руських часописей за р. 1898.

Минув 1898-ий рік, багатий на ювілеї, як мало котрий иньший рік. Того року минало 250 літ від повстання Богдана Хмельницького і 100 літ від появи „Енеїди“ Котляревського; крім того Австрійські Українці згадували 1848-ий рік, такий важний в їх життю й австрійської держави; пригадували собі, як тому 50 літ надано конституцію і як між галицькими Русинами почало ся свідоме національне житє. Літ тому 50 появила ся в Галичині перша руська часопись, отже наша публіцистика могла святкувати 50-літній ювілей; 50 літ тому з'їхали ся перші руські „вчені“ — так годило ся і се згадати. Се були самі такі нагоди, при котрих годї було не сягати думкою в давню або й не дуже давню минувшину і котрі годило ся пригадати теперішнім людям. Тому то історичних споминів, наукових і популярних праць з нагоди ювілеїв принїс нам 1898-ий рік більше, як иньші роки перед ним. Окрім того 37-мі роковини смерти Шевченка спонукали декого наново приглянути ся працям Шевченка, з чого й вийшли то більше то менше поважні відчити і промови. Був ще й ювілей 25-літньої літературної діяльності д-ра Івана Франка, що, також викликав праці про нього. Одно слово, рік 1898-ий був один з найживіших у нашому народньому життю і принїс доволі багаті літературні жнива.

Маючи подати перегляд українсько-руських часописей з 1898-ого року, ми почнемо від „Літературно-наукового Вістника“. Се видавництво що повстало намісць „Зорі“, було торік одиноким нашим періодичним літературним видавництвом, і хоч переживало тільки свій перший важкий рік, то проте в його чотирох грубих томах (перший том сторін 384+202, другий 376+204, третій 358+156, четвертий 372+244) находимо

літературного і наукового матеріалу більше, ніж було в інших наших часописах, призначених для широкої публіки. Деякі з наукових статей заслугоують на більшу увагу і ми з них здаємо отсе справу.

У статті про обшир і людність російської України О. Я. Кониський пробував на підставі переписи населення Росії з 28 січня 1897 р. обчислити скільки українського народу. Обчислене вийшло не зовсім певне, бо і статистика переписи також не була певна; рубрика рідної мови в статистиці не всюди була виповнена по совісти. Тому Кониський подає звістки про обшир і людність України тільки з тих губерній, де українська маса панує майже суцільно, себто про Полтавщину, Поділля, Волинь, Київщину, Херсонщину, Харківщину, Чернігівщину, Катеринославщину, Таврію і Чорноморщину. В цих губерніях разом живе 25,482.231 душ. Порівнявши скільки населення України з 1851 р. і 1897 р., виходить, що людність тут зросла дуже значно, декуди, як у Херсонщині на 206%, Катеринославщині на 154% і т. д. Сей зріст навіть більший, як у корінних російських губерніях. Із згаданого числа 25 мільонів треба очевидно відчислити значну пайку на Росіян і інші народи, але коли взяти натомісць Українців з губерній з мішаним (отже й українським) населенням, яких Кониський не брав у рахубу, то все таки вийде, що Українців в Росії є з 25 мільонів, а разом з Русинами в Австро-Угорщині і Америці наш нарід має з 30 мільонів душ. Стаття О. Кониського тим користна, що дала хоч потроха певнішу основу думкам загалу про скільки нашого народу. Доси всіляко говорили: противники нашого народу числили його на 15 мільонів, приятелі на 20 до 25 мільонів; тепер коли не на 30 то на 25 мільонах можемо напевно стати, памятаючи, що врешті не скільки народу, а його якість має більше значіння.

Се приближене обчислене кількості українсько-руського народу прийшло в самі соті роковини відродження літератури і народу, і в 50 ті роковини відродження спеціально Галицької Руси, та мало також деяке значіння в тих обчисленнях наших різних здобутків, до яких спонукували торішні ювілеї. Літературно-науковий Вістник помістив з нагоди цих ювілеїв кілька статей. Ювілею т. зв. відродження Галицької Руси дотикає ся стаття О. Маковея про 50-літній ювілей руської публіцистики (в другім томі). Стаття не велика і не має метою подавати історію публіцистики — така історія мусіла би бути заразом і історією галицько-руської суспільности за останніх 50 літ — у ній автор пише тільки про часописи з 1848 року: Зорю галицьку і Дневник руский, та вказує на деякі важніші хвилі з історії нашої публіцистики і на теперішнє положення. Історію публіцистики автор ділить на три періоди: перший від 1848 до 1861 року, себто до виходу „Слова“

і першого по 48-ім році свідомого виступу руських націоналів; другий від 1861 до 1873 р., до голосного народного віча в Галичи, котре треба вважати початком втягнення галицького селянства до суспільної роботи; третій період сягав би від 1873 р. по наші часи. В першій періоді — каже автор — ми бачимо у нашій публіцистиці велику невпевність що-до мови, се час боротьби поміж російщиною і народньою мовою; в другій періоді ся боротьба в р. 1866-ім розбиває вже рішучо галицько-руську інтелігенцію на два ворожі національні табори; в третім народовці перемагають. Автор вказує також на деякі „вічні“ теми наших часописей, як на справу мови і правописи, відносини Русинів до правительства і Поляків, ліси і пасовища, поділ Галичини, обрядовщина і т. п. Згадує також про буковинські й угорсько-руські газети і теперішнє положення всієї публіцистики, котре очевидно є ліпше як 1848 р., але не добре в порівнянню з публіцистикою иньших народів.

Докладна історія Галицької Руси, отже й публіцистики в другій половині 19-го століття можлива тільки тоді, коли будуть зібрані потрібні материяли. А тих материялів ще багато бракує, хоч і прибуває їх з літами. І так наприклад до історії 1866-ого року в житю Галицької Руси багато цінних відомостей принесли листи Т. Лебединцева, друковані в „Київській Старині“ 1898 р. З них подав Літ. нуук. Вістник виривки (в III томі), що доторкають ся звісного явного виступу галицьких москвофілів з гаслом „одинъ языкъ, одинъ народъ“. Листи Лебединцева дають певні докази, що до такого рішучого виступу спонукали москвофілів не тільки їх пересвідчення, але й російська агітація, спомагана грішми. Були се часи пореселення великого числа галицько-руської інтелігенції в Росію, головню у Холмщину, і початки систематичного, завязаного поневір'яння всего, що українсько-руське. Листи Лебединцева дуже роз'яснили темні доси роки з історії москвофільства і вони з того боку мають велике значінє. До них сучасник Лебединцев О. К. додав свої інтересні спомини з 1866 р. (гляди в „Руслані“).

З нагоди ювілею „Енеїди“ Ів. Котляревського і свята у Львові Літ. наук. Вістник подав п'ять статей: Михайла Грушевського про літературне відродженє в історичнім розвою укр.-руського народу; другу статю його про перші видання Енеїди; статі Грицька Коваленка, д-ра Стефана Смаль-Стоцького і д-ра Олександра Колесси; крім того ще й опис святкування ювілею у Львові та відомости про такі святкування в иньших місцевостях України-Руси (все в IV томі).

Проф. М. Грушевський у своїй першій статі (промові на науковій академії дня 1 падолиста м. р.) подав короткий огляд головних моментів в історії нашого народу, моментів зросту і упадку, вкінці майже повного банкрутства народу, з котрого виратувало його „слово“. Історія

нашого літературного відродження — каже автор — є разом історією нашого відродження національного і культурного; не часто літературі випадало таке важке значінє в житю народа. Наше національне відродженє — каже далі — утворилось під впливом заінтересованя народом, його побутом, мовою, його минувшістю і сучасним житєм, суспільними й економічними потребами. Але головнo завдяки своєму слову Україна стала не об'єктом кабінетної цікавості та романтичних симпатій, а предметом горячої любови, посвященя і патріотичних змагань. Воно зробило патріотів з антикварів і етнографів. Воно звязало живим почутєм одности розділені частини народньої території далеко сильнійше, ніж могли би то робити аргументи етнографії чи історії. Тому й таке важке значінє має літературе відродженє в житю нашого народу.

В иньшій статейці з фототипією заголовної картки першого виданя Енеїди, проф. Мих. Грушевський подає деякі відомості про перші виданя сеї травестії від 1798 до 1862 р., себто до Кулішевого виданя, з котрого ведуть свій початок пізнійші передруки.

В статі Гр. Коваленка варті уваги передовсім два уступи. Він по-лемізує з знанням висказом Куліша в „Основі“, що Котляревський мало розумів становище й обовязки українського поета, бо виставив селян на глум панам. Д. Коваленко бере Котляревського в оборону, оправдуючи його глузуванє з селян українською жалібно-жартовливою вдачею, як знати не тільки в Енеїді, але і в народніх піснях і в „віршах“ 18-ого столітя. Далі Коваленко звертає увагу на необроблені ще у нас докладно часи управи генерал-губернатора князя М. Г. Репніна на Україні від 1816 до 1835 р., за котрого українофільство мало собі безпечний захист у Полтаві. Імя князя М. Г. Репніна звязане з іменами найкрасших українських діячів — і самого Шевченка, і Репнін певно діждеть ся колись докладної оцінки своєї діяльності.

Проф. Стоцький у своїм відчиті розбирає тему Енеїду. Він не вдаєть ся у справу, чи Котляревський ішов за Осиповим, чи Осипов за Котляревським, і не має гадки розбирати історичні та культурні події, з котрими Енеїда стоїть у більшій або меншій причинновій звязи; він показує, як треба читати і розуміти Енеїду. З того боку його відчит має безперечну вартість; з него виходить характеристика Котляревського така, що він в Енеїді вчить людяности і тому п'ятує всякі неморальні вчинки, а стає в обороні упродовження і покривдження; він боронить національних прав українського народу, його відрубности і самостійности в мові, звичаях, обичаях і т. и. Богато місць Енеїди дає зовсім певну підставу думати, що в ній представлені особливо злидні України з 18-ого столітя, як і взагалі відносини України до Москви, хоч з другого боку Котляревський виявляє щиро свій державний патріотизм і свою лояль-

ність. Він нарешті повстає против фальшивого смаку в літературі і вимагає, щоб у літературних творах виявляла ся народність. Сі провідні думки Енеїди доказує проф. Стоцький цитатами з неї.

Трудної задачі подати огляд українсько-руської літератури за час від 1798—1898 р. прийняв ся проф. О. Колесса і оскільки се було можливо в короткім відчиті, подав його, оцінюючи по черзі діяльність усіх визначніших письменників. Час до смерти Котляревського вважає він першим періодом нашої оновленої літератури, часом реакції против псевдокласицизму і від 30-их років числить романтичний період; від знесення кріпацтва 1861 р. третій період, оскільки в житті і в письменстві змінені обставини внесли нові проблеми. Роки 60-ті ділять також наше письменство в Австрії на два періоди під впливом України. Основними прикметами українсько-руської літератури проф. Колесса вважає реалізм, націоналізм, народність і демократизм. Укр.-руська література вже в самих починах 19-го століття показує великий нахил до реалізму. Романтичний напрям не дійшов у нас ніколи до такого розгару, як у західній Європі, хоч і виступав у нас довше, як деінде. Наша література наскрізь національна, повна любови до рідної країни і рідного народу; вона й народня і демократична — вона література будущини мимо утисків, які тепер її гнуть.

Крім того у Літ. наук. Віснику варті уваги літературно-критичні студії про наших письменників і чужих. Др. Іван Франко подав (у III томі) літературно-критичну студию про поезії Лесі Українки, при чім зазначив і своє становище, з якого оцінює взагалі поезію. „Все і всюди поезія — каже І. Франко — слуга житєвих потреб, слуга того висшого ідейного порядку, що веде людей до поступу, до поправи їх долі. І коли з разу вона служить інколи розривкою і забавою висших верстов, то до найвисшої сили і гідности доходить тільки тоді, коли робить ся виразом життя і боротьби найширших народніх мас і заравом боевим окликом за найвисші людські і громадські ідеали — свободу, рівність і братерство всіх людей“. І. Франко не признає штуки для штуки, хоч і не є за тенденційним писанєм; він розрізняє писання ідейні і тенденційні. Поетичний твір називає ідейним тоді, коли в його основі лежить якийсь живий образ, факт, вражінє, чутє автора. З того всего поет стараєть ся виключити все припадкове, а підносить те, що в нїм є типовє, ідейне, уживаючи до того відповідної поетичної техніки. Тенденційна-ж поезія виходить від якоїсь чи то соціальної чи політичної, чи загалом теоретичної тези і старає ся висловити її та розширити між людьми.

Тому І. Франко цїнить найвисше ідейні поезії Лесі Українки. Він не покриває хиб перших її проб, але для пізнійших творів має найпов-

нійше признанє і подив. Він каже: „Читаючи м'які та рознервовані або холодно резонерські писання сучасних молодих Українців мужчин і порівнюючи їх з тими бадьорими, сильними та сьмілими, а притім такими простими, такими щирими словами Лесі Українки (як напр. у „Мрії“), мимоволі думаєш, що ся хора, слабосила дівчина — трохи чи не одинокий мужчина на всю новочасну соборну Україну. Україна, на наш погляд, нині не має поета, щоб міг силою і ріжносторонністю свого таланту зрівняти ся з Лесею Українкою“. І. Франко розбирає передовсім збірник Л. Українки „На крилах пісень“ і її пізнійші поезії, підносячи в них передовсім ідейність, „службу для-житєвих потреб“, і чим раз красшу поетичну техніку, яка в поезиях з останніх літ є звичайно бездоганна.

О. Маковей подав у Вістнику студії про двох новіших галицьких письменників: Андрія Чайковського і Тимотея Бордуляка (Т. Ветлину). В обох студиях старав ся він передовсім поінформувати читачів, познайомити їх потроха з житєм авторів і подати їм суцільний огляд творів сих письменників. Такі огляди потрібні у нас найбільш з уваги на те, що нема книжкових видань творів деяких письменників. На приклад Т. Бордуляк написав звиш двацять оповідань, а з них тільки тепер, 1899 р., після статі О. Маковея складаєть ся книжка, яку видає „Діло“.

У Чайковського бачить Маковей передовсім великий дар спостерігання і оповідання, тільки — каже — шкодить йому в деяких творах тенденційність і погоня за фавулою. Кладе йому за заслугу повісти з життя дрібної шляхти, доси у нас незвісного. Ціла галерія постатей в оповіданнях Т. Бордуляка — се переважно бідні і нещасні селяне, до яких автор має сердечне почутє. О. Маковей підносить се у своїй статі, та вказує на те, яке вражінє взагалі роблять Бордулякові оповідання і чому. Ті оповідання не тенденційні, правдиві і оброблені артистично. Тільки круг обсервації Бордуляка не широкий.

Гнат Хоткевич подав (у III томі) докладний огляд життя і діяльності Якова Щоголева, що помер торік. Щоголів — каже автор — більше був поет обсерватор, ніж поет письменник; не завсїди він хотів писати, але багато поезій з його „Ворскла“ і „Слобожанщини“ мають велику вартість. Книжка „Ворскло“ молодша, горячійша і... красша; „Слобожанщина“ старша, обачнійша та проте слабша. В „Ворсклі“ більше малюєть ся чоловік, люди, мало думки про себе; в „Слобожанщині“ чоловік старіє ся; приходять і відповідні старечі думки. У статі Хоткевича житєпис Щоголева подає для істориків літератури багатого свіжого і зібраного до купи та обробленого матеріялу і в тім її найбільша вага.

У I томі вартє ще уваги статя І. Франка п. з. „Із секретів поетичної творчости“, де він говорить про задачу літературної критики, як її розуміють різні письменники і критики, і як її на думку Франка треба розуміти. „Літературна критика — каже він — мусить бути поперед усього естетичною, значить, вона входить в обсяг психології і мусить послуговувати ся тими методами наукового дослїду, якими послугуєть ся сучасна психологія“. Отже ц. Франко і каже дальше у своїй статї про психологічні основи в поетичній творчости: про роль свідомости, закони асоціяції ідей і про фантазію. В сїм томі подано тільки частину студії; вона має бути закінчена в 1899 р.

З иньших статей годить ся піднести (у IV томі) опис ювілею І. Франка, зложений головнo з промов різних бесїдників на ювілею, з яких кожний старав ся подати свій погляд на діяльність І. Франка. Опис ювілею українсько-руського національного відродження був друкований і в Записках (XXIV т.), тому про нього не говоримо. Інформаційне значінє має статя О. Маковей про сучасне становище нашої літератури. Статя писана з нагоди відзвівів часописей про Літ. наук. Вістник. Дехто думав, що всякому лиху нашої літератури винна передовсім недостача критики і жадав чогось „нового і поступового“, не називаючи, що воно таке має бути і від кого сего жадати. Позитивних думок та порад не подано майже ніяких — і тому О. Маковей показав на „Листах з Наддніпрянської України“ В. Вартового і на „Листах на Наддніпрянську Україну“ Драгоманова, що в справі положення нашої літератури говорило ся вже давнїйше з більшим розумінєм і совістністю.

В науковій частинї Літ. наук. Вістника друкували ся ще студії про заграничні літератури, як про Золю, Ібзена, Доде, Гауптмана, Гледстона, російських письменників і и.; крім того переклади наукових праць чужих авторів; з них студія Ш. Сеньобоса про „Сучасну Англію“ вийшли й окремою відбиткою. Не можна також хоч словом не згадати кільканайцятьох критик з огляду нашої літератури.

Взагалї програма Літ. наук. Вістника в порівнанню з „Зорею“ була значно розширена і в праці над сим виданєм взяло участь 44 наших писателїв і писательок, а надто тут подано перекладом твори 27 писателїв і писательок чужомовних.

Дїло (Дїло). З кількох святаочних промов про Шевченка друкованих в „Дїлі“ заслугоє на найбільшу увагу промова проф. д-ра Олександра Колесси, друкована в чч. 69—71 „Дїла“ і видана також окремою брошурою. Проф. Колесса старає ся змалювати по змозї вірну фізіономію Шевченка таку, як вона представляє ся в розвою своїх основних прикмет. Отже показує на поезиях Шевченка, як він дивив ся на полі-

тичні і соціальні справи, які були його релігійні погляди, як виглядають його твори в літературно-артистичного боку, і яке він має значіння для нинішніх поколінь.

До історії 1848 року „Діло“ надрукувало лист якогось Русина про бомбардування Львова (ч. 235) і сам опис бомбардування (ч. 236 і 239), в котрім передруковані інтересні німецькі метелики та часописні відзиви. Крім того до історії 1848 року подало „Діло“ матеріали: промову о. Йосифа Крушинського підчас зборів Русинів у Жовкві 26 мая 1848 і відозву о. Василя Блонського до священників жовківського деканата. І промова і відозва інтересні з боку авторів і мови (гл. ч. 249). У фейлетоні п. з. „З памяток із 1848 року (в ч. 258) поданий в перекладі з польського летучий листок якогось „Leona Rusina“, що порушує справу польсько-руської згоди.

З ювілейних статей найцінніша стаття Стефана Томашівського п. з. Облога Львова 1648 року, написана з нагоди 250-літніх роковин сеї облоги. Автор характеризує львівську Русь з перед часів облоги і потім оповідає яку роль грав Львів підчас Хмельнищини. Своє оповідання основує на листах і мемуарах Самуїла Казимира Кушевича (гл. Жерела до історії України-Руси т. IV), що описав тривогу Львова перед облогою і саму облогу. Польський історик В. Лозінський, описуючи облогу Львова, підозріває тодішніх львівських Русинів, що вони були у змові з Хмельницьким і факт, що Поляки не вивезли тоді Русинів за брами міста, де їх повитала би *szereg opryszków i złodzieji, zgraja łotrów* і т. и., вважає доказом великої толеранції і благородности Поляків. С. Томашівський не полемізує з сим висказом В. Лозінського довго, але каже, що ледви чи можна було підозрівати львівських Русинів в симпатіях до Хмельницького. Треба, каже, знати, що львівські Русини в самім місті (без передмість) були люде доволі заможні, отже міг їх відстрашувати селянський і маломіщанський соціальний характер повстання; притім інтереси самого козацтва були для них цілком чужі, запалювати ся до них вони не могли. Тому лише релігійні та невиразні національні мотиви могли впоювати в них певну симпатію для Хмельницького. Що найважніше, їх було дуже мало і самі собою вони ніякої сили не могли утворити, одначе якось обставини так були зложили ся, що вони були би певно прийняли Хмельницького так, як се зроблено в Києві. Додати тут треба, що підозріне, немов би сам львівський владика був у зносинах із Хмельницьким, дуже мало імовірно. На кождий випадок, каже С. Томашівський, хвалена Лозінським польська толеранція і благородність до Русинів, виглядає доволі дивно при описах страшної тривоги Поляків, які подає Кушевич. Русини менше бояли ся і справді могли надіятися більше ласки в „łotra“ Хмель-

ницького коли-б їх вигнано з міста, ніж думає Лозинський.

Василь Чернецький подав (у ч. 34-ім) коротеньку монографію села Жовтанців у Жовківській окрузі, зложеною з опису місцевости, деяких історичних дат, оснований на церковних документах. В 168 і 170 числі подав він подібну монографію містечка Мостів Великих в Жовківській окрузі. Се була давніша татарська осада Мостки, котру люблинський і белзький староста гр. Стан. з Тенчина Тенчинський на підставі грамоти короля Жигмонта Августа в 1549 р. перемінив на містечко, прозване спершу Августовом, а потім Мостоми Великими. Згаданий король надав містечку маґдебурське право і иньші привілеї, через що воно гарно розвивало ся. В 17-ім століттю воно підупало з причини неспокоїв у краю, морової зарази, пробіжи Шведів і пожару, і з того занепаду вже не піднесло ся ніколи, хоч тепер і виглядає з виду не зле. Історисю мостенських церков кінчить ся монографія.

З иньших статей „Діла“ треба піднести статі Ів. Труша з нагоди руської вистави штуки (в чч. 245, 246, 264 і 265, 286 і 288 — статя писана принагідно, але зачіпає по дорозі загальніші питання сучасного малярства); статю про з'їзд руських учених у Львові 1848 р. (чч. 221—227; тут переповіджена книжка Я. Головацького про засноване Галицько-руської Матиці); відчит Вол. Масляка на съв'язі І. Котляревського в Перемишлі (ч. 267 і 268), статю (відчит) Ілі Кокорудза про Котляревського (ч. 233).

Руслан. З фейлетонів „Руслана“ варті уваги спомини О. К. п. з. „Цікава сторінка з минулого“ (чч. 137—142). Автор переповідає листи Т. Лебединцева до історії 1866 р. на галицькій Русі і додає до них свої замітки, як очевидець побуту Лебединцева у Львові. Він каже, що в листах Л—а нема й сліду, щоб на думці у него були дійсно народно-національні інтереси. Навпаки бачимо, що навіть там, де Черкаський чи щиро чи силою обставин мусів сприяти народно-національним інтересам, там Лебединцев поза плечима Черкаського дбає про чисто урядові інтереси. Лебединцев у своїх листах, хоч вони писані й до брата, не все висловлював щиро. Причина сего — її вказує О. К. зі слів самого Лебединцева і Куліша — обережність, дипломатичність Лебединцева в справі церкви і школи в Холмщині. „Уживане в холмських народних школах народної мови убили ніхто більш, як українофіли Лебединцев, а переважно Куліш, і вони були задля холмських Українців найбільшими обрусителями“. Куліш казав, що треба положити яко мога ширшу межу між Українцями і Поляками, а то російську мову. Се, думав він, було високо політично. У Лебединцева інстинкти урядника і бажання прислужити ся властям взяли гору над природними інстинктами Українця. Він не оповів у своїх листах, як переманював учителів з Галичини

в Холмщину. О. К. бачив Л—я тоді, як він був у Львові, і говорив з ним та з Я. Головацьким. Отже він каже, що Головацький намовляв молодіж до еміграції в Холмщину, нарікав, що йому шкода уніятської релігії і народної мови, хоч поправді все було йому байдуже. Лебединцев уважав партію Головацького „народною“ і в Холмщині помагав москвофілам.

З інших статей треба піднести широку, докладну оцінку переспівів П. Граба п. з. „Доля“, написану В. Щуратом (чч. 39—41).

В „Буковині“ за 1898 з наукового боку важні два відчити проф. Стефана Смаля-Стоцького, перший п. з. „Котляревський і його Енеїда“ (чч. 139 і 140), той самий відчит, про котрий є мова в огляді Літ. наук. Вістника, і другий п. з. „Чим єсть для нас Котляревський?“ (чч. 141—143). Сей другий відчит, подібний до першого, читав проф. Стоцький на святі Котляревського в Чернівцях; він більше популярний і має метою вияснити широкий публіці положене українського народу перед появою Енеїди і в звязи з тим значіне Котляревського.

В чч. 131—134 подана стаття д-ра Івана Франка п. з. „Русько-українська література“, та сама, що появилася в *Slovansk-ih Přehled-ě* (I і II книжка) в чеській мові з нагоди ювілею укр.-руської літератури. Автор мав на увазі читачів чеського журналу і подав коротку характеристику цілого духового і культурного розвою України-Руси, а особливо його найновішої доби за остатніх століт. Автор вказує у староруській літературі на дві течії, два типи, значно відмінні одна від одного: південний і північний, що були попередниками з одного боку українсько-руського, з другого-ж великоруського письменства; зазначає потім залежність розвою обох письменств від дальшої долі північних і південних земель, після татарського погрому в XIII віці аж до втворення нової великоруської літератури в XVII віці, — і вкінці подає огляд нової української літератури за остатніх сто літ. Ріжниця між старим руським письменством і новим, на думку автора, така: Старе письменство і в дотатарських часі було переважно неоригінальне і імперсональне. Воно, так сказати, душилося під тиском церковної поваги. Тільки церковне слово мало тоді значіне; найліпшим писателем уважався той, хто знав найбільше текстів із сьвятого письма і з отців церкви і міг аргументувати ними про всякі справи, „не додаючи нічого від свого розуму“. Було багато фактів, що руський писатель, написавши щось власного, не сьмів пускати се в люде під своїм іменем, але виставляв у титулі імя якогось славного отця церковного, особливо Івана Златоустого. Полишаючи літопись і проби сьвітської поезії, головна маса духової праці в тій добі йшла на перекладане, компоноване, ексцерптоване греко-византийських церковних писателів. Навіть літопись руських подій не

обходила ся без таких ексцерптів, а життя руських сьвятих являють ся мов би механічними відбитками византийських житий пізнього, шабльонового стилю і тільки де-де проблискують у них золоті зерна живої руської дійсности серед сірого піску пустої риторики.

В середній українсько-руській літературі XVI—XVIII в. сей стан значно змінив ся. Виступає цілий ряд писателів з ярко зарисованою індивідуальністю, чути вже і в українсько-руським письменстві близькість Європи, хоч не тої оживленої гуманізмом і розбурханої реформацією, а давнійшої схоластичної. Література робить ся менше шабльонова, ближше підходить до народніх мас і в деякій мірі робить ся їх духовою власністю. Але проте вона все таки йде о пару сот літ позаду за європейським розвитком, вона і для тогочасного Європейця змістом і мовою і способом трактування річи могла-б мати інтерес хіба як куріоз, як культурний пережиток, вона не дає правдивої по тогочасному просьвіти, не вносить нічого свого в скарбницю людського поступу, а тільки кормить ся, так сказати, з відпадків, що давно-давно попадали зі стола, де бенкетували культурніші народи. Супроти давнійшої доби руського письменства вона представляє величезний крок наперед, але супроти тогочасного європейського письменства вона також наскрізь неоригінальна і передавлена.

Від часів Котляревського настає принципіальна зміна. І тут автор характеризує коротко новішу українсько-руську літературу, згадуючи про обставини її розвитку і називаючи головніших письменників, учених, та національних діячів на Україні і в Австрії. Статя кінчить ся увагою, що укр.-руська література саме з причин своїх обставин, котрі її зробили селянською, „плебейською“ літературою, може мати великий інтерес для інших народів, бо вона, як література маси народу, мусить бути проста, ясна, прозора і неприступна для реакційних напрямів. А сам укр.-руський нарід є з уваги на своє положенє в Європі натуральним посередником між сходом і заходом, між північю і полуднем.

Статя д-ра Франка, цювна інформацій і притім популярна, є безперечно одною з пайкрасших в ювілейній літературі з 1898 року.

Ще треба піднести статю Льва Турбацького про Івана Франка з нагоди його ювілею (чч. 123—125). Подавши коротку жителісь д-ра Франка, автор уважає його заслугою се, що він, познайомившись з європейськими літературами, вніс у нашу літературу новий спосіб писаня, опертий на суспільно-психологічній ґрунті, а в поезії виробив форму, чим і став письменником ближшим Європи. До того всего причинило ся і глибоке знанє мови у Франка, чого доказом його переклади. Далі д. Турбацький подає огляд творів Франка, характеризує всі коро-

тенько, крім наукових праць його. Ціла стаття д. Турбацького, як призначена для буковинських читачів політичної газети, досягає своєю мету вповні.

З інших статей в „Буковині“ годить ся піднести передовсім статі самого редактора Льва Турбацького про „Мій Ізмараїд“, Франка (ч. 45), про „Арґонавтів“ Гр. Цеглинського (чч. 97—100) і про Е. Золя (ч. 16); а з інших авторів: Юрія Кміта про Котляревського (чч. 74 і 75).

О. М.

БІБЛІОГРАФІЯ

—(рецензії й справоздання).

Věstník slovanských starožitností. — Indicateur des travaux relatifs à l'antiquité slave, vydává Dr. Lubor Niederle, kn. I, Прага, 1898, ст. 135.

Др. Любор Нідерле, проф. пражського університету і директор чеського етнографічного музею, автор поважного археологічного курсу, котрого нове видання обговорив я в попередній книжці Записок, і численних статей з круга словянських старинностей (особливо його інтересне О původu Slovanů, обговор. в Записках т. XX), взяв собі спасенну гадку: засновати періодичний огляд літератури словянських старинностей, чи як він каже в редакційнім проспекті: подавати огляд праць і результатів сучасних дослідів на полі словянської археології, етнології, історії, лінгвістики й т. и., скільки сї дослідни кидають світло на питання найдавнішого розвитку Словянства. Такий огляд д. Н. задумав подавати в формі річників: в сій першій книжці подано реферати з праць 1896—7 рр., другу заповіджено на літо 1899 р., і вона буде обіймати огляд літератури 1898 р.

Плян д-ра Нідерле можна повитати тільки з як найбільшою симпатією. При тих тісних зв'язках, які існують особливо для перших стадій історичної еволюції, між антропологією, археологією, етнологією, історією, лінгвістикою, існування такого перегляду, де б лучились результати студій з сих наук, дуже потрібне, а особливе для словянських старинностей, що розроблюють ся в сімох (чи й більше можна нарахувати) словянських літературах, не кажучи за несловянські, часто в локальних, мало розповсюджених і мало приступних виданнях. Д. Нідерле, як бачимо з сєї першої книжки, стараєть ся стягнути співробітників з різних

словянських народів, і з європейських наукових кругів; дуже добрий теж спосіб на те — ріжномовність видавництва; в сій книжці бачимо реферати окрім німецьких і французьких ще на мовах: російській, польській, чеській, словенській, і ми певні, що автор взагалі признав у своїм видавництві право горожанства всім словянським мовам: якийсь аристократизм, якісь виїмки були б тут дуже не на місці, а ставши вповні всесловянським виданням, *Věstník* справді міг би здобути собі й широкі симпатії й широкий круг співробітників у всіх словянських народів. Люде сушили собі й сушать де котрі й нині ще голову над вибором всесловянської мови, але жите, наукові й культурні взаємини ведуть по иншій дорозі: нині вже кождий, хто займається чи історією, чи етнографією, чи літературою Словянства, не положить книжки писаної тою чи иншою менш розповсюдженою словянською мовою й не скаже собі: *graeca sunt, non leguntur*; жите веде до присвоєння кождим культурним Словянином всіх словянських мов.

Розуміється, видання з таким широким пляном може виробитись і устатитись тільки з часом; перша книжка може служити скорше мірою замірів і плянів автора. Повноти матеріяла шукати нема що; значна частина рефератів взята з инших джерел, хоч є кілька довших й інтересних самостійних оцінок (нпр. Полівки про праці Ягіча й Стояновича, самого Нідерле про праці Піча, Филевича, Шішманова про праці Мілетича, Сізова й Харузіна про праці Кондакова і т. п.); чимало подано йно самих титулів, без всяких пояснень. Розуміється, в дальших книжках шан. автор зведе число таких титулових згадок *ad minimum*; уживання ж рефератів, перейнятих з инших джерел, розуміється може зістатись і на далі.

Можна б жадати і трохи більш раціонального поділу на далі: тепер автор поділив матеріял на такі категорії: праці антропологічні (с. 6—9), праці про найдавнішу історію й етнологію (с. 9—61), відомости про археологічні нахідки (с. 61—103), праці що дотикають ся різних сфер старословянської культури (с. 103—125). Шан. автор признає, що сей поділ не визначається ясностю й раціональністю, а окрім того й різні книжки поділені між сими розділами досить довільно; чому нпр. статі Піча про чеські археологічні находки опинились в II відділі? чому стаття Брікнера по литовській кольонізації й культурі стоїть тут, а Пазонена по фінській культурі в IV відділі? і т. и. Розуміється, се дрібниці, але при браку докладнішого показника (є тільки показник імен авторів), читач, щоб знайти, що йому треба, мусів би читати все від початку до кінця.

Думаю, що автор безпотрібно ставить собі хронологічні границі: що в II т., скажім, будуть обговорені видання з 1898 р.; в редактор-

ської практики можу сказати, що се дуже невигідно, що складаючи огляд літератури з якогось року три місяці по його закінченню, редактор мусить мати великі пропуски, значить робити додатки в пізніших оглядах і т. и. Далеко практичніше давати огляди взагалі, в міру зібрання матеріалу, розуміється — пильнуючи по можності, аби він не передавнював ся, а при тім добре б випускати сей огляд частіше ніж раз на рік, аби відомости були сьвіжіші, тим більше що й розміри оглядів мусять рости з часом, в міру як редактор буде все повніше опановувати матеріал і розпоряджати все численнішим кругом співробітників.

Тим кінчимо свої початкові уваги на се симпатичне і користне видавництво.
М. Грушевський.

Zur Frage über den Ursprung der Slaven. Ein Nachtrag zu meiner Schrift „O původu Slovanů“, von Dr. L. Niederle, Прага, 1899, ст. 15.

В сій маленькій брошурі автор дає відповіді на критики його голосної книжки про початок Словян (див. Записки XX), деякі поправки своєї теорії, нав'язані сими критиками і студіями самого автора, а заразом, як сам каже, хотів подати коротке резюме своїх поглядів, що в його чеській книзі не всім були добре зрозумілі. Нам інтересні тут зроблені автором поправки: автор признає, що хоч довгоголовий тип переважав в давнім Словянстві, воно одначе вже тоді не мало чистого типа, і поруч довгоголового й ясного від віків мало типи короткоголові й темні, чи то через чужу домішку, чи то через споконвічну не-одноцільність типа. Друга поправка: для пояснення, яким чином давній, переважно довгоголовий словянський тип мав замінитись на теперішній загально короткоголовий, автор замість теорії перетворення бере теорію вимирання довгоголового типу: під впливом мішання з короткоголовими расами і в боротьбі з словянським споконвічним короткоголовим типом, що маючи більшу житєву силу, витискав при всяких стрічах довгоголовий тип (гадка, підсунена д. Гормузакі). Розуміється, се все має чисто теоретичний інтерес, поки наші відомости в давній антропології східної Європи так спорадичні й бідні.
М. Г.

Études sur l'archéologie de l'Ukraine antérieure à notre ère, par le baron de Baye, Париж, 1895, ст. 36.

Ся маленька брошура є відбитка з L'Anthropologie, 1895 р. Барон де Бай, познайомившись з українськими колекціями московського історичного музею, оглянувши колекції київські й гр. Бобрінського, і взагалі

познайомившись з українською археологією на ґрунті під проводом проф. Антоновича і гр. Бобрінського, подав на сторонах сеї часописи реферати про кам'яний вік і про металічну культуру на Україні. В першій він коротко згадує про палеолітичні находки і ближше спинається коло неолітичної культури, говорить про печери, похорони, стації (стоянки); при кінці говорить про бронзу, приймаючи погляди своїх провідників про брак бронзової культури на Україні, й про перехідні типи (могили с. Гатного). Користуючи з праць і вказівок таких визначних археологів, автор подає вірні відомости, але не повні: вони майже виключно належать до Подніпров'я, і таким чином не відповідають своєму титулу (сам автор в нотці толкує, що термін *la Petite-Russie* обіймає території давніх Сіверян і Полян, збільшені коловізацією, себто губернії — Київську, Чернігівську, Полтавську, Харківську, Волинську й Подільську!). Крім того й бронзову культуру, розуміється, автор збув собі занадто легко.

В другій рефераті він говорить спеціально про т. зв. скитську культуру — особні розділи присвячені скитським могилам, зброї, зеркалам, посуді, невідгаданим предметам, кінським приборам, окрасам, зооморфічним орнаментам і грецьким похоронам. Хоч автор сам застерігається що до конвенціонального характеру скитської назви, але при тім доволіним сполученню різних типів під сею назвою, яке взагалі помічаємо в українській археології, він і сам громадить тут до купи і систематизує материял не зовсім відповідно, так що сей другий реферат може бути менше корисним для посторонніх читачів, ніж перший. Обидва ілюстровані значним числом добре зроблених рисунків. *М. Г.*

Goetz Leopold Karl — *Geschichte der Slavenapostel Konstantinus (Kyrillus) und Methodius, quellenmässig untersucht und dargestellt*. Гота, 1897, ст. VIII+272.

Про житє обох слов'янських апостолів написали досі учені з різних народностей і таборів так велике число розвідок, що зложила ся з сего доволі значна література. Проте з певного рода цікавостю прийшло ся читати сю нову розвідку, питаючи себе, що спонукало автора забрати ще раз в сій справі голос і що приносить він нам нового, тим більше, що в сій справі много ще зістало питань нерішених, много справ невисячених. Чи на се находимо у сій книжці відповідь і чи автор відповів своїй задачі — се постарасмо ся показати в тім нашій огляді.

По загально прийнятому звичаю розвідка починає ся розбором дотеперішньої літератури про сю справу. Вже тут находить читач таке, що зражує його до цілої праці. Автор признає отверто, що не уміючи ні

одної славянської бесіди, не хіснував ся славянською літературою — отже не знає вислідів до яких тут дійшли. Праці таких учених як: Бодянський, Срезневський, Рачкі і бог. ин. відомі йому лише з коротких рефератів в Archiv f. slav. Phil. Одначе се не перешкаджає йому одним замахом пера закинути їм всім сторонничість в осуді сеї справи. Так само легко збуває він сумлінну працю Lapotre-a, найновішого робітника на сім поли.

До студійованя свого предмету найшов автор дуже добру методу. Він виходить зі справедливої основи, що історію сих апостолів не можна писати поки не рішить ся питанє про вартість ріжних жерел. Після того ділить він свою працю на частину аналітичну, критику жерел і синтетичну, що опирає ся на роздобутих тим способом вислідах. Одначе перевести сю методу відповідно до научних вимог — сего автор не умів і ся метода зімстила ся на нїм та завела его на зовсім хибну дорогу.

Головним жерелом вважає д. Goetz Анастасія бібліотекаря і „translatio“ Гаудеріха. До недавна з писем Анастасія були відомі лише два кусники; доперва 1892 р. видав проф. Friedrich ново-найдений лист Анастасія до Гаудеріха з Велетрі. Він приймає за безперечну правду, що сей лист автентичний та написаний між 875—879 р. В сім листі оповідає ся про віднайденє мощий св. Клементя. Обговоренє відносин сего листу до „translatio s. Clementis“ Гаудеріха — се найлучше оброблена частина сеї розвідки. Автор доходить до висліду, що Гаудеріх написав се „translatio“ по пляну уложеному Анастасієм і на основі матеріялу який йому Анастасій подав. В питаню, котрі части „translatio“ первістні, а котрі треба вважати пізнійшим додатком, автор розходить ся з Фрідріхом і вважає первістними також і уступи, які говорять про молодість Константина і иньші доповнення.

Одначе по сім чисто річевім розсліді наступає несподіваний вивід. Автор каже, що для історії славянських апостолів сі два жерела є перворядної ваги а всі иньші мають лиш о стілько вартість, о скільки з ними згоджують ся. Се чудне хочби для того, що оба жерела згадують про Кирила і Методія дуже не много, принагідно і цілу вагу кладуть на один факт — перенесенє мощий св. Клементя. Чомуж мусимо відкидати иньші жерела, котрі сими особами займають ся спеціально, подають про них більше вістий, тому і до їх історії важнійші чим Анастасій і „translatio“!

По тім автор переходить до папських листів, Іоана VIII і Стефана V, про „детронізацію“ Методія і про зміни заведені ним у звичаях римської церкви. Ширше розводить ся про лист Стефана V до Сьвятополка з 885 р., котрий Гінзель і Дюмлер вважали фальзифікатом, а котрий справді показав ся автентичним. З другого боку автор вважає фальзифікатами два

листи, признані дотеперішніми ученими за вельми важні жерела до сеї справи. А яких вживає на се доказів? Про лист Гадрияна до Ростислава з 869 р. каже, що в нім много зворотів і слів, яких у папських листах не вживали. Позабув мабуть се, що лист сеї переховав ся лише в перекладі славянськім, у панонській легенді, а доперва Мікльосіч перевів его знова на латинську мову. Автор не знаючи славянської мови хіснував ся лише тим другим перекладом. Як після того, виглядає у такій науковій розвідці закид, що в тім листі приходить форма *Svjatopolk* — а так міг лиш Славянин писати!! До того автор не знає нічого про важну розвідку Рачкого, де той доказує автентичність сего листу. Другий лист, по думці автора, тому підроблений, що у фразеології й укладі дуже подібний до листу Стефана з 885 р. По нашій думці, автор не міг навести лучшого доказу на оборону його автентичности, як сей. Бо-ж з дипломатики відомо, що і папська, і цісарська канцелярія при укладі того рода листів і посланий тримала ся сталого формуляру, а що оба листи походять з того самого часу (меньш-більш) і тикають ся тої самої справи, то уклад їх мусів бути подібний.

До першорядних жерел зачисляє автор ще „*Conversio Bogoariorum*“, хоча кілька сторін дальше каже, що всі жерела з тенденційним напрямом зачисляє до другорядних. А вже-ж загально звісно, що „*Conversio*“ є твором на скрізь тенденційним в душі німецького духовенства против славянської літургії.

За те до другорядних жерел вчислені тут „*Vita Methodii*“ (панонська легенда“, і „*Vita Konstantini*“. На важні виводи Воронова, наукової поваги у сій справі, автор відповідає таким аргументом, що вони для необізнаного в старо-славянською мовою „unkontrollirbar“! Що до тенденції, яку обом сим жерелам автор підсуває, то її тут, крім автора, мабуть ніхто не найде.

Закінчення першої частини становить короткий огляд пізнійших легенд як „*Vita Klementis*“ (еп. болгарського † 916), „моравська легенда“ і ин.

На таких руштованю збудована друга частина, де вже зібрані всі „автентичні“ відомости про обох апостолів. Новий тут погляд на одну справу, — на справу заведення славянської літургії. Погляд сеї висказаний вже проф. Фрідріхом, наслідком хибних преміс, що листи папські з р. 869 і 880, котрі дозволяють, і навіть хвалять заведенне славянської мови до богослуження — се фальсифікати. Через се і поставив автор тезу, що впровадженне сеї мови у богослуженне було самовільним поступком Методія і що Рим ніколи на се не дав дозволу, противно вважав се єресією. До сеї тези довів мабуть автора ще й лист Стефана V з 885 р., де славянське богослуженне справді наказує ся, і через те сей лист стає в суперечности до 2-ох попередніх. Сеї прояви не старав ся він собі

об'яснити зміною впливів в Римі, та й політичної ситуації — лише рішив, що ті попередні листи мусять бути фальшифікатами. А які на се навів докази — ми бачили.

Збираючи свій осуд про книжку у купу скажемо: Розвідка зовсім схиблена, крім деяких ліпших уступів, і навіть не оригінальна, бо не приносить нових поглядів, лише розпроваджує далше погляди зазначені у праці проф. Фрідріха. Автор завинив, що не знаючи славянських мов, забрав ся писати про річ, до котрої є славянські жерела і велика славянська література. Се так само, колиб хто писав про яку спірну точку середньовічної німецької історії не знаючи ні латинської ні німецької мови.

Др. М. Кордуба.

Gustave Schlumberger — *L'épopée byzantine à la fin du dixième siècle*, 1896, Париж, ст. VI+799.

Під сим титулом французький академік видав дальшу частину своєї історії Византиї в X в., розпочату монографією про Никифора Фоку (*Un empereur byzantin au X siècle. Nicéphore Phocas*, 1890); нова книга обіймає двадцять літ — від смерти Никифора до шлюбу Володимира з царівною (969—988), себ то царювання Цимисхия і початок царювання Василя і Константина. Автор в передмові каже, що вложив у сю книгу семилітню працю, студуючи джерела письменні й археологічні до сього часу; окрім ріжнородних джерел він використав і досить значну літературу, виказану ним на с. 779—784. Книжка видана дуже розкішно, як і попередня. Д. Шлюмберже, спеціаліст в византийській штуці, подав тут звиш двіста гравюр, переважно предметів византийської штуки X і початку XI в.; правда, сі образки переважно не стоять ні в яким звязку з текстом і може з більшою користю могли б бути зібрані в спеціальній збірці, але у всякім разі інтересні й цінні — багато є тут матеріялу вперше опублікованого; для Руси автор подав небагато та й то переважно вже видане, відоме; при тім йому, очевидно, зістались невідомими мініятури до історії Скіїти, що ілюструють деякі з описаних ним подій (деякі з них подав Кондаков в своїй книзі „Русские клады“). З поданого ним археологічного матеріялу занотую печатку Василя і Константина (с. 708), інтересну для руських нумізматів своїми аналогіями з монетами Володимира.

В розвідці автора для нас мають безпосередній інтерес розділи присвячені Руси — війні Святослава з Цимисхием і відносинам Византиї до Володимира. Святославова війна росновіджена автором дуже широко: сам похід Цимисхия на Святослава зайняв близько сто сторін; описаний він гарно, легко і автор сам, очевидно, дуже пильнує гарної

форми. Він старанно використав досить значну російську літературу цієї війни і в передмові згадує про свої тяжкі детальні студії. Тим ці глави (I — III) я б поставив значно вище від історії русько-византийської війни в попередній праці автора. Однак і тепер, треба признати, він трохи поверховно перейшов усю справу, ідучи за византийськими оповіданнями і не дуже заглиблюючись в деякі темні питання, вже зазначені в літературі. Так він дуже легко збуває собі нпр. битву при Аркадіополі, приймаючи без дальших клопотів византийську звістку не заглиблюєть ся в дуже тяжке і важне хронологічне питання про рік походу Цимисхия (с. 138 і 172); там де він робить екскурси в руську історію, він попросту іде за літописю (умови Русі з Греками — с. 150 і далі); як завзятий норманіст, автор не вагаєть ся навести вивід (Черткова) слова *комментар* від німецького *коммен* (с. 138). Взагалі, не вважаючи на всю старанність і працю, вложену автором, його оповідання дуже небогато вносить в літературу свого предмета, навіть не знайомить читача докладно із зв'язаними з ним питаннями, хоч і далеко вище стоїть у всякім разі від иньшої монографії, що вийшла з ним разом — д-ра Сркуля.

В остатній главі автор говорить між иньшим про союз Візантії з Володимиром і його хрещення. І тут він совістно познайомив ся з літературою, що безпосередно належала до русько-византийських відносин, і йде за працями Васілевського, Розена, Успенського; але иньша література Володимирового хрещення зісталась йому невідомою, і автор нпр. спокійно наводить літописне оповідання про вибір віри Володимиром. Справу хрещення самого Володимира автор зовсім з'їгнував і побіжно тільки кладе її на 989 рік, не згадуючи про суперечки і труднощі, зв'язані з такою гадкою.

Зазначу його здогад (не новий), що літописне оповідання про посольство до Володимира могло виникнути з факта політичних посольств до Володимира (с. 708). Далі занотую його гадку, що Василь перейшов на агресивну війну з Вардою в перших тижнях 989 р. (с. 733) — по можву се за пізно.

Автор кінчить патетичними увагами про долю царівни Анни й порівнюючи її з долею її старшої сестри Теофано, як то кажуть, переборщив рішучо, порівнюючи тодішню Русь з сучасною Німеччиною: там *une nation de chevaliers, de bourgeois, d'artisans et de prêtres*, тут *populations sauvages, aux mœurs violentes, aux passions uniquement guerrières, groupées dans des agglomérations de huttes sordides pompeusement décorées du nom de villes. Elle allait chez ces barbares terribles, „les plus sales des hommes que Dieu a créés“, comme s'écrit Ibn-Fozlan qui les visita en l'an 922.* Можемо потішити шан. автора, що такої великої різниці між Німеччиною й Русію не було в Х в.,

а що до чистоти, то акурат те саме написав про сучасних Німців иньший Араб (у Казвіні), що про Русь Фадлан, котрий в додатку й не був на Русі.
М. Грушевський.

Summa Rerum Romaeorhensicarum (sic) — "Απαντα τὰ Ῥωμαiorrhensika — Греки и Русь, Спб., 1898, ст. 43.

Під сим троязичним титулом, без імені автора, вийшов, як значить ся на окладинці — проспект „приготованої до друку повної збірки історично-літературних і археологічних фактів для оцінки характеру русько-византийських відносин в хронологічному порядку від давніх часів до 1453 р.". Сей великий плян уложив собі д. Хрїзонт Лопарьов, петербурський археограф, що зробив собі імя кількома щасливими находками в старій руській і російській літературі, але в византийській науці досі нічим особливим себе не показав. Видана ним книжечка містить в хронологічному порядку ті звістки й факти, що мають увійти в задуманий ним корпус; автор при тім мав, як можна догадуватись з передмови, подвійну мету — дати „справочную брошюру“ і zarazом — доповнити свій запас фактів, звиваючи спеціалістів до доповнення його. Доповнити й поправляти тут, розуміється, прийдець ся не одно (от нпр. я не знайшов згадки Масуді про похід Руси на Візантію, оповідання ібн-Хардадбега чомусь стоїть під 856 р., хоч досліді де-Гуе пересунули час написання значно назад; не знати, по що звістка Табарі увійшла сюди, й ин.). Що до характеру підручника, то автору треба було давати більш детальні вказівки на джерела, тим часом у нього подаєть ся тільки імя автора, а часто навіть і зовсім не вказуєть ся на джерело. Він заявляє в передмові, що має замір повторити ще кілька разів видання сього проспекта; доки ми діждемось самого корпусу, сей проспект, перероблений справді в короткий підручник, з детальними цитатами і вказівками видань і літератури, міг би бути дуже корисним.

Що до самого корпусу, то автор каже, що хотів дати з початку тексти з перекладом і апаратом, але тепер постановив обмежитись виданням текстів з перекладами і реєстром археологічного матеріалу; він запевняє, що сей корпус ним вже приготований до друку. Се, розуміється, дуже добре; тільки може було б ліпше зістати ся при початковім — ширшім пляні, виконавши його колективно, коли не стає сил самого автора. В Росії останніми часами византийська наука розвинула ся досить значно, і того рода колективна праця легко могла б бути сповнена. Нпр. одна з книгарських фірм (Пантелеева) заповіла недавно „Історію Візантійської імперії“, написану д. Успенским разом із Васілевским й иньшими особами; відповідне видання задуманого д. Лопарьовим, зроблене теж ко-

лективно в разі потреби, було б дуже цінним набутком і для російської, й для нашої історії. Тільки археологічний матеріал ледви чи буде раціонально вводити в сей корпус і факти історії штуки розсаджувати між текстами — вони мусять бути зібрані осібно й оброблені зовсім иньшим методом.

М. Г.

A. Prochaska — Na soborze w Konstancyi, Краків, 1897, ст. 100 (відбитка з XXXV т. Rozpraw wydz. hist.-fil. краківської академії).

Від 1414—1418 р. відбувався в Констанції звісний в історії католицької церкви собор. В сьім соборі брали участь заступники всіх націй, що належали в той час до католицької церкви. Д. Прохаска обговорює в своїй праці спеціально діяльність репрезентантів Польщі на згаданім соборі.

Король Ягайло вислав до Констанції численне посольство. Найвизначнішим репрезентантом Польщі на соборі був ректор краківської академії Павел. Поляки розвинули широку діяльність на соборі і причинилися в великій мірі до усунення папської схизми і вибору Мартина V папою; та коли ся пекуча справа зійшла з дневного порядку нарад собору, задумали вони порушити на соборі і свою домашню справу: се було полагожденне спору з орденем Хрестоносців, а властиво цілковите його скасування.

Хрестоносці мали ширити католицьку віру, але в дійсности вони дбали в першій мірі про побільшене своїх територій і стали небезпечними сусідами Польщі. Крім того Польща і орден мали різні взаємні претенсії до себе по причині граничних спорів.

До посередництва в сій справі взяв ся вже давнійше римський король Жигмонт, та поступоване його в сій справі було не щире: супроти Польщі поступав він неприязно, а від ордену заходив ся видурити як найбільше грошей і для того проводівав справу та ятрив ненависть між обома сторонами. Щоб рішучо сю справу поладити, порушило її польське посольство на соборі. Поляки доказували, що лише вони успішно ширять християнство на сході Європи, і боронили унії, на котру також нападав ся орден. Для попертя своїх теоретичних виводів спровадили Поляки посольство новоохрещеної Жмуди з жалобою на орден і руського митрополіта Цамвлака, що мав просити у папи перевести унію на Руси, хоч сам д. Прохаска признає, що терен під унію не був іще цілком підготовлений. Се показує, що подорож Цамвлака на констанцький собор була лише політичним експериментом, але сі демонстрації проти Хрестоносців Полякам удали ся.

Тим часом довідалося польське посольство про сатиру, що її написав монах Фалькенберг з намови Хрестоносців проти Польщі. Спір заострівся. Поляки не вдоволили засудженням сатири, а домагалися, щоб її спалено, автора признано єретиком, а орден знесено. До сего, розуміється, не прийшло. Король Жигмонт піддражнював Поляків і доливав оливи до огня. Прийшло до конфлікту на повнім засіданні собору, а Поляки невдоволені рішенням внесли апеляцію до нового собору. Оглядне поступоване папи в сій справі звели Поляки на ніщо.

Король Ягайло віддав у друге сей спір Жигмонтові до рішення і дав йому необмежену повноміць. Та Поляки помилилися, бо Жигмонт видав у Вроцлаві рішення цілком некористне для Польщі. Тоді доперва звернулися Поляки по посередництво до папи. Папа продовжив перемире між Польщею і Хрестоносцями, та досягнув те, що Фалькенберг відкликав свій твір, задля котрого наробили Поляки тільки бучі на соборі.

Дрібнішими екскурсами кінчить д. П. свою працю. *П. Р.*

Описаніє документів архіва западно-руських уніатських митрополитів. 1470—1700. Том перший. Спб., стор. VIII+502+IV таблиці фотолітографічних знімків письма.

Архів уніятських митрополитів, по скасованню унії в Росії (евфемічно названий „возсоединенієм“) довгий час розрізнений, від 1843 прилучений до синодального архіва в Петербурзі, давно вже обернув на себе увагу учених істориків, головнo ж тих, що працювали над історією православної і уніятської церкви в Польщі і загалом над історією українського народу. Праці Кояловича, Чистовича, митрополіта Макарія, Голубєва і інших, що черпали документи і матеріяли з того архіва, говорили дуже виразно про важність і багатство нагромаджених у ньому жерел. На жаль, сей архів до остатніх літ не був упорядкований як слід. Ще в 1847 р. переглянено і описано маленьку його частину (коло 1000 нумерів); решта, в двадцятєро більша, до остатніх літ лежала повязана в пакн, в суміш, без жадного ладу, так як була забрана з первісних сховків. Тільки в 1891 р. оберпрокуратор синода Побєдоносцев велів окремій комісії зайняти ся переглядом і докладним описанєм цілого архіва. Здобутком сеї праці являєть ся отсеї перший том, зладжений членом комісії С. Г. Рункевичем. В ньому описано на 400 сторонах усього 1065 документів, що походять з різних часів від 1470 до 1700 р. Подано тут в хронологічній порядку літ. заголовки і коротку характеристику змісту кожного документу, його дату (коли є), зазначено, на якій мові він написаний або на яких мовах є різні його копії, чи він оригінал, чи копія і з якого часу, подано короткий опис зверхнього ви-

гляду документа, число давнішого архівного реєстру (коли в ньому був описаний сей документ), зазначено, чи і де був надрукований документ, хоча що до сеї точки вказівки дуже неповні, бо подані тільки для великих збірок „Акты Западной Россіи“ і „Акты Южной и Западной Россіи“, а не оглядають ся на додатки до монографій (крім Голубева „Петро Могила“), ані на иньші збірки документального материялу, от хоч би „Monumenta Stauropigiana“. В кінці при деяких, доси недрукованих документах подано раз ширше, раз коротше їх зміст з більшими або меншими виписками. Остатні стор. 409—522 заняті трьома покажчиками: імен власних, назв географічних і важніших предметів. В передмові, написаній невідомо ким, оповідано коротенько історію архіва і метод, якого держала ся комісія при його розборі та описуваню, але не сказано ані слова про плян видання. Можемо догадувати ся, що цілість архіва далеко не вичерпана отсим томом, але кілька таких томів обійме весь опис і для чого для першого тома вибрано власне ті а не иньші документи (6 із XV, 237 із XVI і 882 із XVII в.), для чого не подано нпр. разом насамперед усіх найдавніших, до-уніятських документів (чи може ті, що їх подано, є вже всі?) і т. д. — на такі і иньші питання не находимо в передмові ніякої відповіді.

Та про те наука мусить бути вдячна синоду і за отсю частину, хоча з другого боку треба сказати, що справді нового, незвісного доси вона дає дуже мало, а те, що є нове — дуже неповне і по-вириване. Видно, що наперекір запевненю автора передмови цілий архів і доси ще не розібраний і автор опису пер у перший том те, що попало під руки, що встиг розібрати, розкинувши той свій материял по рокам без жадного иньшого внутрішнього звязку. Справді важних находок крім тих, що були звісні давнійше, дуже мало; найбільше місця займають реєстри найменше важних і інтересних актів, таких як ненастанні „заїзди“ ріжних польських панів на монастирські добра, процеси за рабунки і напади на підданих, за порушенє меж, за неплаченє аренди і т. п., або суперечки між уніятськими митрополітами і православними за тіж добра, села, млини і т. п. В усій тій судовій сітці хіба де-де попадєть ся якесь вартійше зерно для історика; більшість тих актів, описаних та експертованих у першім томі не справджує слів передмови про велику історичну вартість сего архіва. Звісно, се вина не архіва, а опису, робленого несистематично, а на виривки. Але й серед січки ми знаходимо не раз деякі цінні, справді золоті зерна і ми хотіли б ось тут звернути увагу на дещо з того нового і важного, що подає отсей том.

На стор. 42—43 подано під ч. 89 заповіт Василя Степановича Рагози, надворного хорунжого великого князівства литовського, здаєть ся,

батька митрополіта Михайла Рагози. З сего заповіту довідуємося, що Михайло Рагоза був сином першої жінки Василювої, що в молодім віці, але вже по смерті матери, разом зі своїм молодшим братом Юриєм, був узятий до неволі Московою (значить, служив у війську?) і що на викуп синів із сеї неволі батько видав 200 грошей литовських.

Під ч. 155 (стор. 71) описано екземпляр памятної „мемрани“, тобто бланкету з підписами єпископів М. Хребтовича, К. Терлецького, А. Брилінського, Г. Болобана і Д. Збируйського, що д. 27 червня 1594 р. даний був Потіїви і Терлецькому перед їх поїздкою до Кракова задля переговорів з королем про унію. Ті бланкети були потім предметом горячого спору; деякі єпископи, як Болобан, що не приступив до унії, пізнійше твердили, що бланкет даний був зовсім не для уложення унії і що Потій з Терлецьким надужили довіря підписаних; натомість католицькі історики-унії якимсь нерадо згадували про ті бланкети або навіть сумнівалися, чи існували вони справді. Тепер їх існування не підлягає ніякому сумнівови. Протівно, з документу описаного під ч. 177 (стор. 81) бачимо, що такі бланкети давані були Потіїви і Терлецькому два рази: в 1590 р. в Белзі і 1594 р. в Сокалі. З опису під ч. 155 видно ще одну доси незвісну обставину, що на бланкеті 1594 р. підписаний перемиський єпископ Арсеній Брилінський, а не, як думалося доси і як в 1595 р. твердили Болобан і Збируйський (в док. ч. 177) Мих. Копистенський.

Під ч. 168 (стор. 76—77) надруковано (хоч не на відповідній місці) у перше інтересну „Інструкцію“ на берестейський церковний собор призначений на 24 червня 1594 р. Ся інструкція, підписана значним числом литовських панів і шляхти руського обряду, кидає ярке світло на порядки в тодішній православної церкві і на бажання світської православної інтелігенції. З неї довідуємося між иньшим, що правосл. єпископи виарендовували світським людям доходи з духовних судів, нпр. з роздкових справ; що правосл. єпископи для противдїлання ставропигійським братствам уже тоді закладали свої братства; що деякі правосл. єпископи ще перед унією вдавалися в церковних спорах до латинських капітул і до суду римської курії. Автори інструкції ждали між иньшим, аби митрополіт і кожний єпископ, архімандрит і ігумен віддавали десятку своїх доходів на школи і друкарні, аби уставлено певну норму для вибору духовних достойників і т. и.

Під ч. 176 (стор. 80—81) описано королівський наказ українським старостам, щоб не допускали ніяких післанців ані листів від православних патріархів до правосл. єпископів і взагалі ні до кого в границях польської держави. Сей наказ має дату 28 червця 1595; доси відомий був ідентичний (скільки можна судити) наказ тогож короля з 28 липця

1595 р. (див. Апокрізіс 415; Акты относящіеся къ ист. Зап. Россіи IV, 106; Monum. Staurop. I, 64); чи котрась із сих дат є помилкою, чи наказ був видаваний двічі?

Під числами 178, 182, 185, 188, 193, 201, 231, 234, 235 описано ряд (звісних уже) документів — памяток переслідуваня уніятськими єрархами нещасливого й енергічного Степана Зизанія, котрий остаточно прогнаний зі Львова і не можучи вдержати ся і в Вільні „пішов відти до якогось монастиря, а куди — віленські братчики не знають і не хочуть знати“. Із документа описаного під ч. 249 (стор. 111) довідуємо ся, що в р. 1601 при монастирі св. Трійці в Вільні був якийсь „русскій семинаріумъ“ — доси не звісний в історії руської просвіти.

Варто звернути увагу на ч. 262 — детальний опис (без початку) маєностей князів Острожських, зладжений 1603 р. Про ті маєности є монографійка А. Ролле, але в ній сей опис не використаний. З огляду на важну роль, яку відіграв кн. Острожський в нашій історії кінця XVI і початку XVII в., сей документ має свою важність.

Під ч. 176, 313, 315, 316, 412, 421, 428, 431, 432 описано ряд документів, що малюють нам карієру одного із горячих прихильників унії, Антона Грековича, котрий повинен би достойно зайняти місце обік молодшого крихту свого сучасника Йосафата Кунцевича. Документи, описані тут, звісні були доси тільки в малій частині і для того ми покористуємо ся нагодою і подамо коротенький обрис сего інтересного субєкта. Антоній Грекович у перше виступає на сцену в 1605 р. як дякон при віленській церкві св. Духа. В тім році два євьященники тої церкви, Осип Яцкович і Іван Семенович, подали на него жалобу до суду „о ексцесъ въ монастыри попеленный“. Грековича засуджено, але він удав ся з сею справою до митрополіта Потія, а сей не тільки оправдав його, але засудив обох євьященників на бавіцію за те, що буцім то несправедливо обвинуватили його. Здаєть ся, що при тій нагоді Потій уперве пізнав Грековича, котрий доси, як можна догадувати ся з документу під ч. 313, був православним. Від сеї пригоди він робить ся уніятим і правою рукою Потія. У-друге (док. ч. 313) ми стрічаємо його в Новгородку вже як „псланця“, ніби адлятуса Потієвого. Два монахи, „клирики константинопольского патріарха“, заносять протестацию до іродського суду в Новгородку „іменем усего православного духовенства в Польській державі“ на Потія за те, що він д. 15 червця 1609 р. „учинить чрезъ посланца своего Антонія Грековича, дьякона, збѣга брацтва виленского, одповѣдь и пофалку“, що всіх, хто не признає Потія митрополитом, буде бити, сажати до вязниці й виганяти з держави. В серпні того самого року Грекович напав на церков „Святої Пречистої“ в Городні і замкнув до тюрми протопопа Василя Вербовец-

кого і дякона Федора, що власне відправляли службу божу. В тім самім місяці він напав ще на церков „перенесеня светого Николы“ коло ринку (де?), а потім на церков Воскресення Христового в ринку (де?) і при тій нагоді обграбував дім сьвященника Бобриковського. Таких геройських подвигів над православними Грекович мусів доконати більше, бо Потій вже в січні 1610 р. „в надгороду за вірну службу“ в разу висьвятивши його на попа і швидко потім настановивши його своїм намісником, то б то київським протопопом, д. 22 січня дає йому архімандрію Видубицького монастиря (док. ч. 315). Сьвіжо спечений церковний достойник мусів і в Києві мати не надто добру славу, бо коли д. 7 марта 1610 возний оголосив духовенству зібраному в церкві сьвятої Пречистої в ринку номінацію нового протопопа, всі духовні відновили згідно: „Реченого отца Антония за протопопу не принимаемо, послушенства своего его Млсц отцу митрополиту и тому то протопопе его ми отдавать и на гору до Софейское церкви ити с процесыями не хочемо“. Мабуть говорили ще щось більше, бо Грекович скаржився до суду, що сьвященники бунтували народ голосячи, що тепер усіх будуть „крестить въ ляцкую вѣру“, через що в Києві д. 8 і 9 марта були розрухи. Та сим разом розрухи якось заспокоїлись. Та не заспокоївся Грекович. Своєю діяльністю він розбудив против себе таку ненависть православних, що д. 22 лютого 1618 р. якісь козаки підмовлені — як догадується митрополіт Велямин Рутський — київськими духовними, напали в ночі на дім Грековича, звязали його, поволокли до Дніпра і вкинули в ополонку, де він і втопився (ч. 412). Митрополіт обурений сим кинув інтердикт на цілу київську єпархію, заніс скаргу до суду, а на козаків жалувався самому королеви. Але православні не слухали інтердикту Рутського, а козаки не багато робили собі з його жалоб (ч. 421). Тоді король вислав своїх комісарів до Києва для переведення слідства, а київському воеводі Томі Замойському і київському латинському біскупови наказав, аби з свого боку доложили всіх сил, щоб викрити винуватих і покарати їх (ч. 431, 432). На жаль, документів про здобутки сего слідства нема. Інтересно, що місяць по смерті Грековича (д. 31 марта 1618 р.) одержав королівський привілей на полоцьке архієпископство — Йосафат Кунцевич, що за три роки мав піти тою самою дорогою.

Про М. Смотрицького маємо тут всего 4 документи (ч. 458, де він названий Максим Герасимович, 563, 572, 579), а з них 3 недруковані доси. Про Захарию Копистенського говорять 5 документів (ч. 493, 523, 546, 582 і 585), всі доси недруковані, але маловажні; з ч. 546 можемо догадатися, що вчений автор Палінодії умер в першій половині 1627 р. Як звісно, довгий час думали вчені, що він умер 8 цвітня 1626 р.; тільки 1877 д. Голубев на основі архівних документів доказав,

що він умер 21 марта 1627 р. (Завитневичъ, Палинодія З. Копыстенскаго, стор. 305); з показаного висше документа видно, що в липню 1627 р. архимандритом київопечерської Лаври по смерті З. Копистенського був уже Теофан Боярський.

В однім документі з 1628 р. (ч. 554) згадано пізнійшого літописця Хмельницькини, Йоакима Ёрлича. Йому разом з о. Нікодимом Силичем дає київопеч. архимандрит Петро Могила довірену на веденє манастирських справ у судах. Автор покажчика на основі сего документа робить Ёрлича священником, — розумієть ся, без потреби.

Один документ (108) 1585 р. дотикаєть ся одного з перших українських друкарів, Василя Тяпинського, що видав перший переклад євангелія на мову дуже близьку до народньої. З документа видно, що Тяпинський мав у Київськїм воеводстві якесь сельце.

На закінченє сеї рецензії ще один епізод, що тут мабуть у-перве виринає на сьвіт божий в документальній формі. Д. 17 мая 1671 р. мала відбути ся в катедральній церкві в Новгородку консекрація Митрофана Соколинського, іменованого смоленським архієпископом. На номінацію єїхала ся майже вся уніятська єрархія: митрополіт Гаврило Коленда зі своїм коадютором, єпископом вітебським, володимирський і берестейський єпископ Бенедикт Глинський і пинсько-турівський єпископ Маркіян Білотор. Видно, що єрархи були вже перед тим не в ладі з собою, бо 1 мая вечером Коленда розсилає формальні записини Глинському і Білоторови, аби завтра перед полуднем явили ся в церкві на консекрацію. Білоторови доручили записини два Василияне, Глинський не хотів прийняти записин. Та про те другого дня оба вони явили ся в церкві, але перед консекрацією між єпископами вийшла сварка, в якім порядку їм ставати до богослуженя. З разу Коленда жадав, аби його коадютор мав перше місце по нїм і се обурило двох иньших єпископів. Тоді коадютор для сьвятого супокою згодив ся заняти остатнє місце. Коленда пристав на се, але з тою умовою, аби всі три єпископи асистували йому як митрополітови. Се ще дужше розгнівало Глинського і Білотора і вони не дожидаючи консекрації вийшли з церкви і лишили митрополіта з єго коадютором та безталанним номінатом як на леді. Почала ся домашня війна в унії. Ще того самого 17 мая вніс Соколинський до іродського суду скаргу на Глинського і Білотора за те, що через скандал зроблений у церкві і недопущенє до його консекрації наробили йому шкоди на 600 зл. поль. Митрополіт Коленда рівночасно завідомив обох єпископів, що потягає їх до свого суду за скандал учинений у церкві. Судова процедура розгніваного Коленди була проста і оригінальна. Д. 18 мая він переслухав Василиян, що були присутні при скандалі і не слухавши зовсім обвинувачених єпископів д. 19 мая розіслав

до них завізвання, щоб на 20 мая явили ся в новгородській церкві вислухати відлучене від церкви за скандал з д. 17 мая. Єпископи не явили ся; митрополит викляв їх і велів прибити грамоту їх виключення на дверях катедральної церкви в Новгородку. Рівночасно він повідомив їх обох про кинену на них екскомуніку з тим додатком, що вона тяжитиме на них доти, доки вони не дадуть відповідної сатисфакції за зроблений д. 17 мая скандал.

Екскомуніковані єпископи також не дрімали, але подали ся просто до Варшави і віддали цілу справу на розсуд папського нунція Кароля Граппі. І тут процедура, певно підмазана грішми, пішла дуже хутко. Нунцій зараз видав візвання Глинському і Білозови, аби до 30 днів стали на суд, але не чекаючи ані трицяти днів ані переслухання Коленди, а тільки переслухавши їх самих, він признає їх невинуватими і наказує Коленді зняти з них екскомуніку таким самим порядком, як була наложена на них. Рад не рад Коленда піддався наказови, хоч і не зовсім, бо довершив сего обряду не в Новгородку, а в Вільні. (Дати в описі баламутні: нунцій покликає єпископів перед себе на суд д. 30 мая, його наказ Коленді — зняти екскомуніку з єпископів, має дату 15 червня, а сам акт знятої екскомуніки має дату 31 мая!). Але вже д. 18 червня*) митрополит у Новгородку видає новий декрет, де покликаючи ся на першу екскомуніку з 18 мая, видану буцім то василиянською конгрегацією, далі на те, що єпископи Глинський і Білозор не хочуть слухати його, не пильнують своїх єпархій, не держать ся старого календаря, зі своїми жалобами поминають інстанцію митрополіта і роблять різні скандали, екскомунікує їх у друге. Рівночасно він вислав свого коадютора Кипріяна Жоховського до Берестя, щоб зробив церковну ревізію, але Глинський не допустив до її виконання, а коли Коленда д. 4 липня з'їхав сам до Берестя і хотів другого дня відправити богослуження в катедральній церкві, капітула за наказом Глинського не допустила його до того. Розлучений митрополіт розпочав тепер систематичну війну з непокірними єпископами, посилав наїзди на їх добра, силою захищував їх монастирі і т. и. Єпископи подали ся до папи, а рівночасно попросили в короля охорони против митрополицьких грабовань. Король 19 липня і другий раз 23 липня пише Коленді, щоб дав спокій екскомунікованим єпископам, поки їх справи не розсудить папа, і не піднімав суспільної завірюхи. Видно, що з такого самого огляду і папський суд прискорив справу, бо вже 10 жовтня папський нунцій Анджельо Рануціо провізо-

*) Близькість дат: наказ нунція 15 червня — знята екскомуніка в Вільні і нова екскомуніка в Новгородку виносять ся ріжницею календаря. Нунцій цитує по новому, а Коленда по старому.

рично заявляє, що екскомуніка кинена на Глинського і Білозора признана неважною і наказує Коленді звернути їм відібрані у них монастирі. 27 січня 1672 р. видано декрет генерального аудітора і судії при папській нунціатурі, котрим признано екскомуніку, кинену 18 мая на Глинського і Білозора, неважною і наказано Коленді звернути їм відібрані добра і права.

Ся трагікомічна історія мала однак дуже трагічний епілог. Коленда екскомунікувавши Глинського вислав свого довіреного, Василянина Панаса Бальцевича до Кобриня, щоби відібрав Кобринський монастир і завідував ним в часі екскомуніки його архімандрита, котрим був еп. Глинський. Бальцевич сидів у монастирі пів року. Не вважаючи на наказ нунція ще з 10 жовтня Коленда не квапився віддати Глинському той монастир; Бальцевич брав доходи з монастирських дібр і послав митрополіту. Д. 7 січня 1672 р. він поїхав до монастирського фільварка Котівки для збору доходів. Фільварок виарендуваний був ще Глинським жидови Іцкови Фабішевичови. Скоро Іцко довідався, що до фільварку їде Бальцевич, зараз иншою дорогою поїхав до Кобриня до протопопа Хоми Коритянського, що потай Бальцевича завідував монастирськими добрами на користь Глинського. Там він пробув увесь день (п'ятницю), а в ночі на 9 січня, в сам шабас, випросивши дозвіл у зверхности кобринського кагалу, вібрав Жидів і разом з протопопом Коритянським і з попом кобринської церкви Василем Александровичем рушили до Котівки. Напавши на дім, де ночував Бальцевич, вони застали його в постелі і стягнувши шию хусткою „за жетца скрытые удушили“. Гроші і річч, які він мав при собі, забрали Жиди. Кобринські попи, що були в змові з Жидами, держали у себе його тіло більше як два тижні, поки не попсувалося так, що вже годі було розпізнати сліди злочину. Тоді його привезли до Кобриня, виставили в церкві св. Спаса, але в запертій труні, а коли дехто із шляхти хотів бачити тіло, їм показали тільки руки і зараз поховали тіло потаємно, не знати куди. Намістник кобринського монастиря Бенедикт Пригаревич, мабуть прихильник Коленди, довідавшись про се, доніс митрополіту, а сей розпочав процес, оскаржуючи не тільки Жидів Іцка і ще другого принципала, та протопопа Коритянського, але надто ще адміністратора кобринської економії, віленського каштеляна і городецького старосту Андрія Котовича, і єпископа Бенедикта Глинського за співучасть в тім убийстві. Розуміється, що так поставлена справа скінчила ся нічим, тим більше, що один із оскаржених, каштелян Котович, був zarazом головою гродського суду, що мав роздивляти сю справу в першій інстанції і вести слідство. Кінця її нема в актах та мабуть не було й на ділі.

Зверну ще увагу на низочку документів, що кидають дещо нового світла на історію православних і уніятських шкіл в XVII в. в Вільні, Володимірі, Мицьку, Могилеві і т. п. Є також дещо про шпиталі, про друкарні (дуже мало), досить багато матеріялів про брацтва в Вільні, Мицьку, Пиньску і Києві. Редакція сеї книжки обіцяє невдовзі приступити до видавання важніших документів архіва в повнім тексті. В інтересі науки було б пожадано, щоб вона як найшвидше і більш систематично та обдумано докінчила публікацію його опису.

Ів. Франко.

Monumenta confraternitatis Stauropeigianae leopoliensis, sumptibus Instituti Stauropeigiani edidit Dr. Wladimirus Milkowicz. Tomi primi pars II, continens diplomata et epistolas ab anno 1593 ad 1600. Львів, 1898, стор. 497—960 + 4 таблиці подобири старих дипломів.

Докінчене першого тому сих „Монументів“, котрого першу половину обговорено в „Записках“ т. V, Бібліографія, стор. 50—53, дало ждати на себе досить довго, бо вийшло аж весною 1898 р., хоча цілий том має дату 1895 р. Ся друга половина значно бідніша змістом від першої, бо коли в першій половині було надруковано 300 документів, тут є їх тільки 212, а власне 10 грецьких, 130 руських, 24 латинських, 18 польських і 30 реґестів із документів списаних на різних мовах. Ще меншою виходить вага сеї другої половини, коли подивимося, кілько є в ній справді нового матеріялу. Отже покажеся, що коли в першій половині на 300 документів було 173 нових, то б то значно більше, як половина, тут на 212 є лиш 97 нових, значить, геть менше половини. Воно зрештою й не диво, коли зважимо, що ся половина обіймає горячі часи заведення унії і першої полеміки супроти неї, і що ті часи з давна звертали на себе з різних боків пильну увагу, а їх документальні пам'ятки були експльоатовані ріжними видавцями.

І сій другій частині першого тома приходить ся зробити ті самі закиди, які були зроблені першій нашим рецензентом: брак опису документів, котрого не заступають фотоґравюри кількох грецьких документів додані при кінці тома; брак опису печаток, декуди не добре відчитане рукопису або полишене без поправки явних помилок (зазначу лиш дві, що при побіжнім читаню впали мені в очи: стор. 813: „*Tympramsta Maciek*“, має бути „*tympanista Maciek*“; стор. 861 видѣлом, має бути видѣхом). Зрештою друкарських похибок, поправлених і непоправлених видавцем, є значне число, а се в такім виданю дуже не добре. Не може задовольнити також індекс доданий при кінці тому; він обіймає тільки

імена власні і географічні; анї річевого покажчика, анї поясненя рідких слів видавець не дав з великою шкодою для вартости своєї праці.

Але найважнійший закид приходить ся зробити сему виданю з огляду на его плян. Що мали би містити „*Monumenta confraternitatis Stauropigianae*“? Др. Милькович у передмові до сего тома висловляє ся про се не дуже ясно, а властиво зачеркує своєму виданю занадто великий обсяг: „*Diplomata, quae spectant ad historiam institutionis confraternitatis, adventus patriarcharum... et aliorum nobilium personarum in Russiam, institutionis collegii seu potius domus pp. Jesuitarum Leopoli, unionis berestensis, praecipue tamen ad historiam litis inter confraternitatem ex una et episcopum Gedeonem Balaban atque magistratum leopoliensem altera ex parte*“ (стор. XIII). Як бачимо, плян такий широкий, що без обмежень його не виповнити і в трьох таких томах. А обмеження випливали з самої природи річи: ставропігійські пам'ятки, се такі пам'ятки, що належать безпосередно до заснованя і діяльности Ставропігії і її поодиноких членів, а в другій лінії такі, що знаходять ся в ставропігійському архіві. Значить, треба було з одного боку оглянути ся за свідощтвами про початок і діяльність Ставропігії по інших архівах, а бодай використати докладно архіви львівські — міський і бернардинський, а з другого боку обмежити друковане, а особливо передруковане звісних уже актів на такі, що саяк чи так торкають ся Ставропігії. А так др. Милькович погнав ся відразу за кількома зайцями; забажав нпр. дати збірку документів до історії берестейської унії, попередруковував задля сего навіть ффрагменти переписки кн. Острожського з Потієм, звісні з Апокрізіса, і не досягнув сим нічого-сінько; його збірка документів до історії унії вийшла не повна і не оригінальна, бо-ж найбільшу часть їх він мусів передруковувати з інших видань або з копій, про котрі ще не раз не звісно, чи вони роблені з автентичних документів, чи з фальсіфікатів. Правда, д. М. не обмежив ся на самім ставропігійському архіві, але подав дещо також і з львівських архівів, але анї в передмові, анї ніде в отьому томі він не згадує, які пошукування він робив у тих архівах, чи і на скільки докладно перешукав їх, чи і яких ще звісток про тодішніх братчиків можна би надіяти ся в тих архівах. На скільки я знаю, в самім міському архіві у Львові можна би до часів обнятих отсим томом набирати вдесятеро більше звісток про Русинів і членів Ставропігії, ніж се зробив др. Милькович. Значить, і тут тільки відривок, а не повний образ.

Знаходять ся ще й інші загадки в отсій другій половині Монументів. І так обік документів передрукованих в цілости із старих і нових і нераз загально приступних друків (Апокрізіс передрукований в Русській Историческій бібліотеці і надто ще перекладений на сучасну російську

мову) ми знаходимо документи, доси зовсім не публіковані, подані видавцем тільки в формі реґеста (нпр. N. 402). Чому було не подати його дословно? А коли він не належав тут до річи, то реґест так само не належить до річи.

Але всі ті закиди, піднесені нами супроти видавничої методи дра Мільковича, не вменшують великого, так сказати, материяльного інтересу виданої ним збірки документів. Разом з виданням доси „Ювильнымъ изданіємъ“ і „Diplomata statutaria“ маємо отсе першу пробу систематичного видання архівних жерел до історії львівської, а по части й усеї західної України Руси при кінці XVI в. Особливо для історії львівської Руси маємо тут неоцінені жерела і багато нового. Як живі встають перед нами з тих документів постати хитрого та безоглядного Гедеона Балабана, братчиків Івана Красовського, Юрка Рогатинця, дідаскала Стефана Зизанія і в дальшій перспективі рисуєть ся величня фігура князя Константина Острожського; з парадю переходить через сцену добродушний, але слабоумний Михайло Рагоза, котрого в десятеро хитрійший Потій і в десятеро безсовіснійший Терлецький зіпхнули до сумної його ролі. При кінці тому розлягає ся різкий голос з далекого Афона, — се звісний нам голос аскета-патріота Івана Вишенського, що без сумніву був автором соборного послання Афонських монахів до кн. Острожського і до всіх православних, надрукованого в другім томі праці Малишевського „Мелетій Пигасъ“, стор. 44, і передрукованого тут Д-ром Мільковичем. Др. М. при тій нагоді покликаєть ся на мою монографію про Вишенського, стор. 175, але Послание обговорене там зовсім відмінне від того, що передруковано у него. Мені се послание було недоступне і я тільки згадав про него (стор. 451), знаючи його титул із каталоґа рукописів Царського. Тепер, перечитавши його в Монументах (стор. 881—881), я не сумніваю ся ані на хвилю, що се є твір Івана Вишенського.

Ів. Франко.

Zur Geschichte des deutschen Rechtes in Podolien, Wolhynien und der Ukraine von Dr. Alfred Halban, Берлін, 1896, ст. XII+136.

Автор сеї книжки поклав собі за завданє прослідити, бодай в части, відносини німецького права в містах „південно-західнього краю“, себто Київщини, Волини, Браславщини і Поділя, до справжнього німецького права, як воно істнувало в німецьких країнах. Працю сесю ділить він на пять частей. Найважнішою частиною є друга пз. „Значінне німецького права в південно-західній руській території“. Ми головню спинимо

ся на сій часті, не залишаючи також огляду інших відділів, аби дізнати ся, чи автор вложив що нового в свою книжку в порівнянню до праць інших вчених, що доторкають ся цього предмета, і о скільки відповів своєму завданню.

На вступі (1—15 стор.) зазначає автор трудність належного прослідження розвитку німецького права в руських городах з причини хаотичної ріжнородности актів, що зберігають ся в центральному київському архіві (при тім подає він витяги з каталога київського архива). По тім наступає другий розділ. Не вдаючи ся в історію країв, підносить автор, що німецьке право увійшло тут без ніякого впливу німецьких елементів, без огляду на національні відносини, не так як в Польщі і в значній часті Червоної Русі, де се право ішло в парі з німецькою колонізацією. Він переказує уривково, коротко, неповно за іншими вченими еволюцію міських відносин: становище міст до прилучення руських земель до Литовської держави; впроваджене воєнно-феодалного устрою литовськими князями та наслідки цього устрою, що примушували правительство і його чинники запровадити до руських міст німецьке право. Далі автор веде паралелю між тутешнім правом і міським правом в Німеччині. Міське право в Німеччині втворюєть ся постійним розвитком, воно є впливом суспільної еволюції; в руських землях воно є привилеєм, тут були відмінні потреби і обставини. Тому то руські міста з німецьким правом не прийшли ніколи до повної автономічної незалежности. Автономія міст була все обмежена потребами мілітаризму; се давало змогу постороннім органам вмішувати ся в справи міст. Тутешні міські суди також годі порівнювати з судами в Німеччині. Автор згадує тут коротко про модифікації війтівств, про ролю старостів, воеводів, дідичів, їх впливи і відносини, та заявляє, що ці відносини не були користні для міського життя. Тому городи тут ніколи не дійшли до великої самостійности і волі. „Перевага упривілейованих верств, пише автор, що вже за литовських часів привела до руїни міста, за польських часів завдяки пасивности міст і їх неохоті до військових обов'язків ще збільшилася; ціле литовсько-польське законодавство стреміло до того, аби вилікніувати міста від публичного життя“. Далі автор зазначає за Антоновичом, що міста не мають одноцільної норми для свого розвитку; нема між ними ніякого зв'язку, кожне місто має особні привілеї; нема загальної, спільної основи, вони не творять одного тіла. „Ні одне місто не користуєть ся автономією відповідною для того, аби прийняти на себе ініціативу розвитку міської свободи, та аби могло бути взірцем і прикладом для інших міст“ (див. Антоновича *Исследование о городах юго-зап. края* стор. 166). Тому то міста все отримують німецьке право від намісника, дідича, за згодою монарха, а не від старшого міста.

Одначе при тім автор заходить в полеміку з проф. Антоновичом, збиваючи його погляд, що німецьке право в руських містах було лише номінальним, бо ніколи не наводжено його постанов дословно, а суворі кари німецького права не були практиковані; міста не придбали собі волі і самостійности, яка по характеру сього права належала ся; звязки їх з волостію не всюди розірвано: деякі навіть в доволі пізньому часі мали свою юрисдикцію над околицею. Всі ті питання автор збуває дуже легко: що ненаводжено повного змісту німецького права, то се ще не промовляє по думці автора за тим, аби се право було тільки номінальним, лише що воно раз більше, раз менше функціонувало, ба приладжувало ся до даних обставин. Різнородність і несуцільність не є наслідком незнання німецького права; грамоти, що надавали се право, виразно зазначають се, що відступало від загально признаної форми, нпр. незвичайне число лавників, спеціальні відносини між радою і війтівством. Острі кари німецького права не були виконувані з причини змінених книг, якими при відповідних нагодах користувало ся. Усі ті зміни вважає автор радше за розвиток німецького права. Але сі й иньші вискази автора не опирають ся на фактах, а висловлені голословно.

Далі переходить автор до питання, яку ролю відгравало німецьке право, коли сі міста перейшли до Росії. Та тут його звістки не дають нам нічого нового над се, що дали Багалій, Кістяковський, а в части Антонович. При кінці другого відділу вдасть ся автор знову в полеміку з поглядом Антоновича, Буданова, Каманіна, що під впливом німецького права запанували нужда, вбожество, надужитя в руських містах; він регабілізує німецьке право супроти сих закидів і каже, що в тому провинили ся таки самі міста: їх пасивність, недостача солідарности, місцеві відносини, розпаношений мілітаризм, а вкінці радить, що добре було би прослідити, чи німецьке право становить який поступ у матеріяльних відносинах супроти тубильного права.

Третя частина праці п. з. „Жерела права“, себ то про те якими правними книгами користували ся в руських містах, не дає нічого особливого по тім, що писали в сій справі Кістяковський, Багалій і Гомаєр. Через те ми вже не будемо згадувати осібно про сесю третю частину. Четвертий розділ п. з. „Практика міських урядів“ найбільш самостійний, бо опертий на жерельних, по части навіть архивальних дослідах. Тут автор говорить про проваджене актів, про вживане і цитоване правних жерел, про війтівство, раду, спеціальні суди, цехи, про міський принцип юрисдикції; та й тут занадто загально трактовано сю річ, відомости, на котрих оперті сі виводи, спорадичні й досить випадкові; супроти значних відмін в практиці було б далеко відповіднішим студійованне поодиноких типів (як се зробив ще тому тридцять літ Бу-

данов). Нарешті в пятім розділі зазначає питання до дальших студій в сій справі.

Працю автора, по моїй думці, треба назвати рефератом або науковою компіляцією на основі иньших вчених (особливо Антоновича, Буданова, Кістяковського, Багалія, Гомаєра); при тім бракує її суцільности і повноти, про деякі річі говорить ся так неповно і неясно, що читач, не обзнайомлений з иньшими працями, багато не міг би второпати нпр. усе переповідане еволюції городів, до впровадження маґдебурського права; на оправданє автора можна сказати, що й иньші вчені про се говорять неясно, уживаючи більш здогадів як фактів. При тім автор змішав Поділе, Волинь, Київщину в одно в маґдебурському праві, а розвиток і значіне сього права в сих краях не в однім були відмінні. Не знаємо, по що автор подав нам на початку так великий реєстр актив аж на 15 сторонах, що не стоїть в ніякому звязку з працею і по просту виписаний з архивального інвентаря. Взагалі книжка автора може бути дуже корисною для тих, кому, нпр. з причини мови, не приступна иньша (російська) література сього питання, але і тут вона багато б виграла при більшій повноті й ясности викладу. *Ю. К.*

Ө. В. Тарановскій — Обзоръ памятниковъ маґдебурскаго права западно-русскихъ городовъ литовской эпохи, Варшава, 1897, ст. II+201 (відбитка з Варшавскихъ университетскихъ извѣстій).

Буданов, Антонович і иньші вчені звертали увагу при обговорюваню історії маґдебурського права в руських землях найбільш на се, який воно зробило вплив на внутрішні відносини руських міст. Д. Тарановскій поставив задачею подати по змозі повну зверхню історію сього права. По його думці форми німецького права розповсюднили ся тут „не законодатною дорогою, лише дорогою судової практики, присвоєнем приватних популярно-юридичних збірників“, і ся рецепція маґдебурського права не обмежала ся що до верств — самими містами, і що до простору — самою західною Русю. Маґдебурське право було одним з жерел Литовського Статута, тому то його прийняло не лише одно міщанство, але і „шляхотський стан“, воно перейшло в право Московське й нове російське.

Се все зазначено у вступному слові. Відповідно до поставленої теми ділить автор свою книжку на пять частей. У першому відділі подає він історію маґдебурського права в Німеччині і Річі Посполитій; тут розповідає він подрібно про перші завязки та про всі чинники (привилєї, звичаї, судові приговори — *Urtheile*), які виробляли се право, та перші його кодекси (земське право, звісне під іменям „Саксонське

зеркало" (*Sachsenspiegel*, котрого автором був Eyke von Repgow, а час написання 1215—1237, або 1224--1235), оперте головню на саксонському звичаєвому праві, та по ним другу головну памятку маґдебурського права: *das sächsische Weichbild* (спеціально міське право: перша частина його оперта на земськім праві, головним жерелом другої його части є *Weisthümer* старших міст, на основі котрих організовані нові міста). Подавши звістки про перші завязки і памятки сього права, говорить автор про його перехід в Польщу, Литву і Русь: в Польщу дістаєть ся воно з німецькими кольоністами, а незабаром переходить і на тубильне міщанство та через посередництво Польщі розповсюднюєть ся і в Литовській Русі; польське правительство, каже автор, дуже радо запроваджало се право в руських землях, бо добавало в ньому добрий спосіб польонізації. По тім він переходить до памяток маґдебурського права в Польщі; вони ділять ся на дві части: 1) ориґінальні памятки: *Landrecht* (*Speculum Saxonum*) і *Weichbild* (*Jus municipale*), звісні в Польщі довгий час в ріжних німецьких і латинських записках, а з 1535 р. майже виключно в тексті Яскера; 2) місцеві памятки, праці Церазіна, *Joannis Cervi Tucholiensis*, Гроїцкого, Щербіча; автор дає їх бібліографію, а опісля говорить про хелмінське право і його памятки.

В другій частині своєї книжки д. Т. досить широко застановляєть ся над тим, якими жерелами маґдебурського права користували ся в руських маґдебургіях Річи Посполитої, та в яких відносинах було звичаєве право до писаного маґдебурського права. Від основного обговореня сього залежатиме вивід, чи німецьке право було лише номінальним, як се твердить Антонович, чи активним, як гадає Буданов і Кістяковський. Одже автор на основі судових актів маґдебургій (друкованих) і на основі кодифікації спорудженої спеціальною комісією в гетьманщині (вид. Кістяковським) приходить до такого виводу: маґдебургії Річи Посполитої, не можучи користувати ся маґдебурським правом *immediate* з німецьких і латинських текстів, користували ся ними з другої руки — польськими підручниками Щербіча і Гроїцкого. В судах користували ся ними в польській мові; були й руські переклади, але неповні. А вкінці сього д. Т. ось так висловляє ся: „Маґдебурське право в руських городах Річи Посполитої було не номінальним, але дійсним, активним; воно вживало ся в судах в польських виданнях Гроїцкого і Щербіча. Але поруч з маґдебурським правом функціонувало і вживало ся руське звичаєве право, старина, стародавна бувальщина батьків і дідів“.

Третя і четверта глави подають детальний розбір праць Гроїцкого і Щербіча. Автор доказає, що Гроїцкий уживав латинського текста Яскера і що більша частина його артикулів є перекладом поодиноких місць Ляндрехта і Вайхбільда; рідко коли він дословний, але за те все

вірно переповідає гадку первотвору; жерелом меншої части артикулів є польське право: звичаєве право і писане статутове й соймове право; цілю Гроїцкого було популяризувати маґдебурське право в темних масах міщан. Для підручника Щербіча взірцем що до форми було *Promptuarium* Яскера, що до змісту — то його *Saxon* є дословним перекладом, без всяких змін, *Speculi Saxonum* і *Juris Municipalis*; перекладаючи Щербіч мав під рукою латинський текст (Яскера) і німецькі тексти саксонських памяток. В розділі п'ятому подає автор загальну характеристику творів Гроїцкого і Щербіча з історичного і літературного боку та виказує зв'язок сих творів з політичною літературою сього часу і тут власне підносить він, що маґдебурське право увійшло в уживане не законодавною дорогою, лише судовою практикою, як на се вказують твори Щербіча і Гроїцкого.

Як видно, д. Тарановський завдав собі доволі праці; подані ним аналізи памяток у всякім разі мають свою вартість; щож до головного, поставленого ним питання — чи маґдебурське право в руських містах було активним, чи лише номінальним, то його пояснене не дуже тривке, бо автор користується готовим друкованим материялом, досить випадковим, видаваним для иньших цілей, тим часом як се питання могло б бути рішене тільки архивальними спеціальними студіями маґистратських актів.

Ю. К.

Историческое описание Кієво-Андреевской церкви священника О. Титова, К., 1897.

Се „історичне описаніє“ починається дуже не історичною вказівкою, що андріївська церква стоїть ніби то на тому саме місці, яке освятив своїми ногами ап. Андрій. Автор, видно, задля благочестія жертвує істину. Після коротенького та сухого реєстру тих церков, що стояли здавна на Андриєвій горі, автор оповідає про заснування теперішньої церкви 1744 р., про її будівляння, що тягнуло ся аж до 1761 р. та про „ремонт“, що їх безліч було, починаючи з 1787 р. і до 1896; усе се закінчується описом зверхнього і внутрішнього вигляду церкви. Як сама ся опись, так і історичні додатки до неї накидані на скору руку без жадної докладности, без можливої повности. Автор нпр описуючи „высоко-художественный памятник“, мінає зовсім питання про архітектуру та про значіння сеї артистичної пам'ятки. А що до історії, то автор і не зачепив того материялу, що лежить, як то нам відомо, у консисторськім архіві. Як би не було показано, що видання сеї брошури йде на користь андріївської церкви, то можна було б звернутись до автора з питанням: на віщо видавати такі „історичні описанія“?

Ф. Я.

Литературные дѣятели XVIII вѣка. Василій Григорьевичъ Рубанъ. Составилъ А. Н. Неустроевъ, Спб., 1896, стр. 32.

Ся брошура подає коротеньку (на дві картки) житєпись і хронологічний реєстр творів В. Рубана. В. Рубан родив ся 1739 р. в українськѣм місточку Білгороді (коло Київѣ). Учив ся з першу в київській духовній академії, пізнійше в московськѣм університеті. По скінченню наук був товмачем турецького языка в „Коллетіі Иностраннихъ дѣлъ“. 1763 р. покинув се місце і кинув ся на поле журналістики. 1769 р. почав видавати сатиричний тижневник „Ни То ни Сіо“, котрий одначе з 20 числом перестав виходити. Не довгим також житєм тішили ся два иньші ним видавані журнали „Трудолюбивый Муравей“ та „Старина и Новизна“. Покинувши місце журналіста став він протоколистом „Правительствующаго Сената межевой канцеляріи“. 1778 р. був директором новоросійських шкіл. Умер 1795 р. в Петербургі. Він полишив по собі велику літературну спадщину найрізноморднійшого змісту: поезій і повісти, оригінальні і перекладані, росправи історичного і географічного змісту. Ось важнійші з них, що доторкають ся ближе історіі та географіі України:

„Краткія географическія, политическія и историческія извѣстія о Малой Россіи съ приобщеніемъ украинскихъ трактовъ и извѣстій о почтахъ такожъ списка духовныхъ и свѣтскихъ тамо находящихсѣ нынѣ чиновъ, числѣ народа и проч. изъ разныхъ мѣстъ собраны и изданы въ свѣтъ Василиємъ Рубаномъ въ С. Петербургѣ 1773“.

„Краткая лѣтопись Малыя Россіи съ 1506 по 1776 годъ съ изъясненіемъ настоящаго образа тамошняго правленія и съ приобщеніемъ списка прежде бывшихъ гетьмановъ, генеральныхъ старшинъ, полковниковъ и іерарховъ; такожъ землеописанія съ показаніемъ городовъ, рѣкъ, монастырей, церквей, числа людей, извѣстій о почтахъ и другихъ нужныхъ свѣдѣній. Издана Василиємъ Гр. Рубаномъ въ СПб. 1777 года“.

„Землеописание Малыя Россіи, изъясняющее города, мѣстечки, рѣчки, число монастырей и церквей, и сколько гдѣ выборныхъ козаковъ, подпомощниковъ и посполитыхъ по ревизіи 1764 года находилось, и проч. издалъ Василій Рубанъ СПб. 1777 г.“.

Реєстром, як вище сказано, і вичерпуєть ся з рештою зміст брошури.

С. Гм.

И. А. Куриловъ — Роменская старина. Историческія, статистическія и бытовыя записки о г. Ромнѣ и его обывателяхъ, отъ начала города до нашего времени въ че-

тырехъ частяхъ съ прибавленіємъ историческаго и статистическаго описанія всѣхъ городскихъ церквей, Ромни, 1898, с. 346.

Від часу до часу в літературі науковій з'являють ся праці провінціальних аматорів-істориків. Раніше таких праць бувало більше, але останніми часами зустрічають ся вони не так часто. Такі історики — се наступники в напрямі давніх авторів „літописців вкратці“ й „хропографів“. Вони беруть ся за свою працю з бажаннем ославити власне ім'я й познайомити публіку з історією їх рідного міста. Сповнити свій замір їм досить легко: раніше починали з Антиохії і Риму, з початку світа й еміграції Троянців, в наші часи починають вже кількома цитатами з літописів і історичних книжок загального зміста (вплив нових методів і напрямів наукових) і потім почувають себе цілком у власній сфері. Автор уміщує в своїй книжці опис будинків і церков, перелічує, коли які бувають ярмарки, подає анекдоти з життя місцевих архієреїв і урядників, нотує надзвичайні атмосферичні з'явища і т. и. Нарешті бажання автора сповнено, ім'я його красуєть ся на кількох тисячах примірників, а покушач не знає до якого відділу зачислити книжку.

Отсі то твори нагадує нам праця д. К. На зміст її натыкає просторий заголовок книжки, а про методу автора може свідчити той наприклад факт, що висловлюючи думку про ідентичність Ромен і Римова, автор підперає її вказівкою на переклад Слова о полку Ігореві, зроблений Майковим. Більш цікавості, ніж історичні розвідки д. К., мають його власні згадки про жите міста Ромен за недавні часи. *О. Г-ий.*

Сборникъ матеріаловъ для исторіи просвѣщенія въ Россіи, извлеченныхъ изъ Архива М. Н. Пр. Т. I. Учебныя заведенія въ западныхъ губерніяхъ до учрежденія Виленскаго учебнаго округа, 1782—1803. Спб. 1893; т. II. Уч. завед. въ зап. губ. 1802—1804. Спб. 1897.

Исторія народньої просвіти в Росії в кінці XVIII та в початку XIX ст., показана на підставі докладних офіціальних матеріалів, повинна мати великий інтерес. Заведенє народніх шкіл за Катерини II, організація міністерства народньої просвіти в перші роки царювання Александра I були кращими проявами просвітних змагань російського уряду і викликали в суспільности глибоку прихильність, що була першою проявою початків її самосвідомости. В новому виданю М. Н. Пр. можна би ждати образа тих прояв; але вже другий заголовок (учебні інституції в західних губерніях) показує, що видавці мали на оці якусь иньшу завдачу. Завдача ся подекуди виясняєть ся передмовами до обох

томів, підписаними д. Іваном Корніловим (особою, що займала високе становище в М. Н. Пр. за покійного міністра гр. Делянова). Передмова до 1 т. починає ся ляконічною заявою, що в 1 т. містять ся „материяли про школи західної Росії за час перед заведенем Виленського учебного округа“, при тім документи до царюваня Катерини II дають понятє „про те, що власне було нею зроблено для заведеня російських шкіл у західній країні і в загалі для просьвіти свого народа“. Сама передмова ділить ся на чотири глави. Перша глава то дуже коротенький нарис організації народньої просьвіти до Катерини. Нарис той зроблений на підставі офіційальних документів, по більшій частині навіть їх словами, а про те не визначає ся докладністю: так у ньому не згадано про заснуванє сухопутного шляхетного кадетського корпусу за Анни Йвановни та гімназій у Москві при Єлисавети Петровни. У другій главі виложено погляди й розпорядження Катерини що до народньої просьвіти, в частині по офіційальним документам, в частині по переписці її з Гріммом (про котрого „кстати“ наведені декотрі біографічні подробиці). Третя голова то нарис діяльности Коміссії обь учрежденіи народныхъ училищъ. У четвертій викладають ся погляди Катерини на значінє „западнаго края“ і наводять ся зложеній Комісією плян реформи польських шкіл. Нарешті згадує ся про перемену правительственной системи після смерти Катерини. Останні рядки передмови очевидячки дають ключ до всего виданя. Автор вказує на „этнографическія и политическія особенности“ західно-руської країни, що їх „нельзя не принимать во вниманіе при всякаго рода мѣропріятіяхъ, относящихся къ западнымъ губерніямъ и между прочимъ, всѣхъ соображеніяхъ и распоряженіяхъ по учебной части“, і поясняє, що пок. міністер нар. просьвіти Делянов поручив йому виданє актів Виленського учебного округа. І так, ясно, що ми маємо тут діло не з науковим виданем материялів для історії народньої просьвіти в Росії, а з тенденційним добором фактів, що служать основою для обрусительної діяльности російського правительства в західній країні. А в тім, сам редактор пробалакує ся в передмові що до справжнього значіння своєї праці. Розказуючи про діяльність Комісії народніх шкіл, він завважує: „Журналы и дѣла этой коммисіи за все время ея недолгаго существованія хранятся въ архивѣ М. Н. П. Это драгоценное собраніе заключаетъ въ себѣ матеріалы первостепенной важности для исторіи просвѣщенія въ Россіи съ 1782 по 1803 г. Они заслуживаютъ самага тщательнаго изученія и обнародованія. Мы извлекли изъ архива... только то что касается западныхъ губерній“. Интересно, що такий горячий інтерес до західної країни, його етнографічних і політичних відмін, не перешкодив автору пересліпити таку важну появу як діяльність Київської Академії,

про котру в передмові зовсім не згадує ся, хоч межі виданими документами є докладний опис її організації з 1802 р.

Тенденційність, що ясно видна в передмові до 1 тома, виходить зовсім на верх у передмові до 2 тома, де містять ся документи до часу заснования Виленського учебного округа. Уже епіграф (узятий з євангелія!): „отъ устъ твоихъ сужду ти“ показує, що ми маємо діло не з спокійним науковим дослідом, а немов з політичним памфлетом, ціль котрого — обмовити діяльність одного з найблизших співробітників царя Александра (кн. Адама Чарторийского). Але пізнавши ближше передмову, ми переконали ся, що се зовсім не памфлет, а якась чудна компіляція з цілого ряду найрізнііших творів; авторових тут усього 12 сторін (із 96), тай ті служать тільки для того, аби повязати, бодай по-верховно, наводжені ріжнородні материяли. Материяли-ж справді незвичайно ріжнородні. Тут є мемуари Ад. Чарторийского та І. Семашка — двох великих місцевих діячів, що працювали в ріжний час і в двох супротивних напрямках; далі — мемуари двох наполеонських генералів, баронів Біньона і де-Марбо, для котрих Польща була зовсім чужою країною, а Наполеон її великим реформатором; нарешті — виривки з твору цариці Катерини, Карамзіна*) та Соловйова. Все се материял, що його треба основно переробити для того, аби з него можна було зробити які небудь виводи; тим часом автор передмови полишає робити ті виводи самим читачам, а сам тільки иноді стараєть ся підповісти їх — то своїми замітками (див. н. пр. дуже тенденційні замітки до мемуарів Чарторийского на ст. XIII, XIV, XXX, XXXII) то вказанєм на авторитетного з його становища писателя (Карамзіна, Победоносцева). При тім автор так шанує свої жерела, що вибирає з них не тільки те, що просто йде до справи, але й в загалі те, що показує ся йому інтересним. Так у мемуарах Чарторийского збережені його згадки про службу на уряді міністра заграничних справ; у мемуарах Семашка — споминки не тільки про сполученє уніятів у 1839 р., але й про дальшу діяльність автора й відносини його до місцевої адміністрації до 1859 включно; в мемуарах французьких генералів — подробиці наполеонського походу і навіть відзив вояків про Польщу: „Як! і Поляки сьміють ще називати се батьківщиною!“ Він не вважає потрібним поправити навіть фактичні помилки своїх жерел. Так на ст. XXXV він наводить звістку Чарторийского, що ґр. Завадский виховував ся в польських єзуїтських школах; самого

*) „Записки о Польщѣ“. Чи не красше-ж було цитовати ті його твори, що були викликані новою організацією народньої просвіти: „О новомъ образованіи народнаго просвѣщенія въ Россіи“, „О вѣрномъ способѣ имѣть въ Россіи довольно учителей“.

Чарторийського називає потомком якогось литовського князя Киргелло (ст. II).

Та коли передмови до обох томів годі не признати більше ніж невдатними, коли сама завдача видання виходить досить сумнівною, то материяли напечатані в сему виданю все таки дуже інтересні. Їх можна розділити на два відділи — документи до організації просвітної справи в Росії в загалі (Комісія народніх шкіл, Міністерство народньої просвіти) і в західних губерніях особливо. В першому томі до першого розділу належать: пляни головних народніх шкіл у різних губерніях (N 3, 7, 8), відомости подані Комісією сенатови про школи під її доглядом (N 37, 38, 45, 48, 49). До другого розділу належить багато документів про відкрите в країні народніх шкіл і їх діяльність; особливо новні й цікаві відомости про київську головну школу (N 11, 15, 17, 19, 21, 59, 62) і також докладні відомости про школи, що існували ще за польського правительства — особливо про виленський університет і залежні від нього школи, відомости, що рисують прегарний стан того, одинокого в країні, вищого наукового інститута (N 46). Виленський університет, заснований в 1578 був зреформований Едукаційною комісією в 1780 р. в дусі тогочасної європейської науки; при університеті була астрономічна обсерваторія, кабінети фізики та натуральної історії, ботанічний сад, анатомічний театр, хемічна лабораторія, бібліотека, саля рисованя й мальованя та клініки; професорів (у 1801 р.) було 40, студентів 256. Університетови підлягало 13 повітових шкіл, що мали ріжну організацію і складали ся з 3 до 6 клас. У 1803 р., після заведеня міністерства нар. просвіти, від виленського університета зажадано відомостей про учебні інституції країни, і комісія народніх шкіл заявила про непорозуміння, викликувані незгодою польського устава, зложеного Едукаційною комісією, що зіставав ся в силі в сім краю, з „установою“ про народні школи Катерини II (N 68); між иньшим викликували непорозуміння видані Едукаційною комісією підручники: в одному з них волинський губернатор Куріє доглянув „свойственное республиканцамъ вольнодумство, противное самодержавной власти“ (N 43), а директор подільських шкіл Мишковский подав навіть цілий „реестръ книгамъ наполненнымъ многими изъясненіями, неприличными монархическому правленію“ (N 51). Кн. Репиін, як був литовським генерал-губернатором, то поробив багато перемін в організації Виленського університета: намість двох колегій, моральної та фізичної, завів три факультети, моральний, фізичний і медичний, скасував надзвичайні лекції професорів з додатковою за них нагородою, скасував посаду ад'юнкта при астрономічній обсерваторії, скасував посади платних учителів у повітових школах і примусив черців різних орденів вести науку безплатно, скасував

конвікт для бідних студентів і передав його засоби кадетському корпусу, що не мав нічого з університетом і т. и. (N 69).

У другому томі до першого розділу належать протоколи комісій про заснування міністерства народної просвіти; на засіданнях комісій, посвячених сій справі, обговорювано проекти членів комісії Клітинера про заснування сільських парафіяльних шкіл, Фусса про збирання відомостей про тогочасний стан шкільної справи в Росії та про розділ Росії на шість поясів, де повинні бути отворені університети, Яковича де Мірієво про отворення нових університетів у Петербурзі, Казані, Києві, записки Фусса, Яковича де Мірієво, Чарторийського про організації шкільної справи в Росії (N 112 і 113). На жаль, протоколи комісій надруковані без доданих до них проектів, що їх обговорювано. До першого-ж розділу належать „предварительныя правила народнаго просвѣщенія“, зложені на підставі згаданих повище проектів (N 117). До другого розділу належать усі нинішні документи, з котрих наведемо тільки важніші: „Акты утверждения для Императорскаго Университета въ Вильнѣ“, „Уставъ и штаты Имп. Виленскаго У-та и училищъ его округа“ (N 120, 22) — се новий устав з розділом університета на чотири факультети (1) физическихъ и математическихъ наукъ, 2) врачебныхъ или медицинскихъ знаній, 3) наукъ нравственныхъ и политическихъ и 4) словесныхъ наукъ и свободныхъ или изящныхъ искусствъ), з побільшенем пенсій і скасуванням більшої частини реформ, зроблених Репніним, що полишали університетови повну самоуправу. Доповняють сі документи нинішні що до діяльності університета: про вибір ректором прелата Стройновского (128), про командировку за границю трох ад'юнктів (127), про запросини на катедру двох звісних європейських учених Франків (185), про вибір почесними членами університета різних заграничних учених (189), про розділ лекцій в університеті (146), про збирання фізикальних і природничих відомостей з виленського учебного округа (256), про ведення метеорологічних обсервацій в усіх учебных закладах округа (153). Сюди-ж належать документи про середні школи, що підлягали університетови: про заснування учительської семінарії при університеті (153), про догляд за здібностями директорів гімназій та інспекторів шкіл до ведення своїх обов'язків (151), про такий же догляд за учителями (152), про вибір візитаторів шкіл виленського округа (123). Дуже інтересні поодинокі розпорядження про отворення різних шкіл, про призначення на те фондів (по б. ч. із поезуїтських і базиліанських маєтків) та про приватні дари на справу народної просвіти (з них найзначніші — даровані гр. Ілїнским 20 т. зл. на волинську гімназію, і 1 мільон на пансион для дівчат, 1 м. на школу глухонімих в Романові — N 164). Дуже інтересні звістки про пе-

ремінку головної народної школи у Києві на гімназію, при чому виїшла негода межі попечителем Чарторийським і інспектором шкіл Т. Чацким про мову: Чарторийський поклав, аби предмети подавали ся в російській мові „какъ въ древнемъ російскомъ городѣ“, Чацкий стояв за польську мову. Чарторийський висловляв ся, в рапорті міністрови в користь російської мови, бо польська молодіж повинна приготовляти ся до служби новій вітчизні, а з другого боку малоросійська молодіж, особливо задніпрянська, здавна учить ся в Києві; нарешті заведенє польської мови „не обошлось бы безъ неудовольствія и отъ самыхъ Кіевлянъ, если бы они чрезъ введеніе въ училища ихъ неупотребляемаго ими польскаго языка принуждены были изъ своего губернскаго города посылать въ другую губернію дѣтей, обыкновенно до сего времени воспитываемыхъ по російски“ (229).

В. І.

В. И. Срезневскій — Изъ первыхъ лѣтъ научно-литературной дѣятельности И. И. Срезневскаго (Журналъ Мин. Нар. Просв. 1898, I, с. 1—39).

Син звѣстного фільолога Всеволод Срезневскій на підставі друкованих і недрукованих матеріялів — кореспонденції та записок свого батька, актів Харківського університета і т. и., подає відомости про літературні і наукові роботи свого батька перед його подорожею по славянських землях 1839 р. Ужиті невидруковані матеріяли надають інтерес сій статі; для нас особливо інтересні відомости про ту харківську громадку з українськими національними і літературними інтересами, до котрої належав тоді й Срезневскій та займав визначне місце як впадавець „Запорозької Старини“. Як можна було й сподіватись, кореспонденція Срезневського містить чимало інтересного для історії сих ранніх стадій в розвою українофільства; в статі В. Срезневського подано дещо інтересне з неї і можна тільки жалувати, що не зачерпнув він з неї більше. Інтересні нпр. відомости про одного з другорядних репрезентантів тодішнього українського руху Шпигоцького, сильного українофіла, з його мріями „про славу нашої України, рідної неньки нашої“ і надіями, що козацтво, скінчивши свою політичну роль „закозакує на поляхъ сладкаго пѣснопѣнія“; про відносини Срезневського до Метлинського, про Костомарова й його поворот до українофільства: в листі 1839 р. він каже про себе, що він в очах прирощених Українців, як Метлинський, „бідний неофит, перекрещенець, перевертень, і тим тільки й можна мені простити, що хоч може я не вмю гаразд зовсім переродити ся, так кохання у мене щире і серце за Вкраїну беть ся більш ніж у якого справного южноруса“ і т. и. Сам Срезневскій і в сей період життя був тільки україністом, не українофілом, уважає себе Великоросом.

Взагалі можна тільки пожадати, щоб кореспонденція Срезневського була видана, бодай що найбільш інтересне, як найскорше.

До статі додано передмову до Запорозької Старини, 1833 р.

М. Г.

П. Юдинъ — Къ біографіи Т. Г. Шевченка (Русскій Архивъ 1898, III, ст. 463 — 476).

Автор наважує до статі Матова в „Камско-Волжскомъ краѣ“ за 1897 р. де про Шевченка тільки напутано, що треба виділити правду від неправди. Мова йде про заслання Шевченка з Оренбурга в Орськ, куда поет прибув 22 червня 1848, а 23-го записали его у баталіон і приділили до роти. Оповідане про се опирає автор на архівних документах. Звичайно транспорти з провіантом і боевими припасами за Урал виправляли ся з Оренбурга весною. В початку 1848 р. мали також вислати такий транспорт, а що 4-ий лінійний баталіон, котрий був призначений для супроводу і охорони транспорту, не мав відповідного числа людей, то забрано до сего з 5-го баталіону 200 людей, між иньшими Шевченка. 20 мая вийшов транспорт з Илецкої Защити, кріпости, 62 верстви від Оренбурга, під проводом підполковника Маркова (а не Шрейбера, як каже Гаршин). Тим чином від 1 мая 1848 Шевченко став числитися до 4-го баталіону, а не, як досі думали, до 5-го. По тім д. Ю. не переходить до участі Шевченка в аральській експедиції, що виступила в степ рівночасно з транспортом під проводом А. И. Бутакова, лише задержує ся над його поворотом з експедиції, його житю в Оренбурзі і заслання в Ново-Петровське укріплене, про що різні різно розказують. Шевченко вернув ся з експедиції просто в Оренбург (а не в Орськ) 12 листопада 1849, і його тут призначили до 2-ого лінійного баталіону. 8-го лютого 1850 виправлено Шевченка до Гурева, щоби з „открытіємъ навигаціи“ вислати їх в Ново-Петровське укріплене. Та чомусь потім знесено сей наказ і з початком мая Шевченко вертає в Оренбург, а 12 с. м. іде до Орська. Аж 17 жовтня переводять його в 2-ий півбаталіон 1-го оренбургського баталіона, що стояв у Ново-Петровськім укріпленю і тут зістав поет до кінця військової служби, до 1 серпня 1857. Далі оповідає ся, що Шевченко вів себе в Оренбурзі скромно і тихо і не запивав ся — як то оповідають деякі біографи. Вкінці, доказує неімовірність і суперечність з фактами деяких анекдот про Шевченка, поданих у Матова. М. Кор.

А. Ярцевъ — Шевченко и Щепкинъ, очеркъ. (К. Старина, 1898, II, ст. 194—209).

Відносини Шевченка і артиста-коміка Щепкина мали важне значіння в житю першого, але не просліджено до тепер, де і коли ті два

приятелі познайомили ся. Знайомість ся походила мабуть з часу першого побуту Шевченка в Петербурзі, в кождім разі з сорокових років, як можна догадуватись з Шевченкової „Пустки“; з сеї поезії можна виводити, що знайомість та походить з часів подорожи Шевченка по Україні. Ріжниця віку (Щепкин був о чверть віка старший від Шевченка) не стояла на перешкодї їх приязни, а лучила їх щирість, однакова доля в минувшій житю і однакова мета. Засланий в неволю Шевченко нічого не відав про свого „другяку“ і доперва 1856 Я. Кухаренко познайомивши ся з Щепкиним доніс про нього поетови. У Шевченка не сходив з думки його старий приятель, а іноді являв ся йому в сні. В листах до Я. Кухаренка Ш. здоровкав ся частенько з своїм другом. Вертаючи з неволі хотів Шевченко задержати ся в Москві, аби побачити Щепкина. Не маючи дозволу їхати до Петербурга задержав ся Шевченко в Нижнім Новгороді. З давніх приятелів поета відвідав його тут одинокий Щепкин. Обставини, серед яких наступила стріча обох приятелів, показують, в якім поважаню був Шевченко у Щепкина. Шевченко хотів поїхати умисно до Москви, щоб побачити ся з своїм другом. Щепкин знаючи материяльні відносини поета рішив ся сам поїхати до Нижнього не вважаючи на свій старечий вік (йому було тоді 70 літ) і зимову пору. Заходом Шевченка удало ся висднати у директора театру в Новгороді позволенє на гостинний виступ Щепкина в кількох ролях. Шевченко дуже врадів приїздом друга і оба повитали ся як брати. Радість Шевченка дійшла до найвисшого степеня коли побачив старого артиста в роли Чупруна в „Москалю чарівнику“. Оба други відвідували своїх знайомих, завісиди разом і не могли нарозповідати ся оден одному і натішити ся оден одним. По відїзді Щепкина писав Шевченко раз-враз до него про свої грошеві клопоти і або у його самого просив грошей, або просив, щоб йому прислав гроші від иньших людей за його рисунки. Коли 1858 р. Шевченко за дозволом повертав до Петербурга, то вступив до Москви, де знов бачив ся з Щепкиним, але уже останній раз. Потім листував ся, але майже виключно говорив про свої клопоти матерієві. Останній лист Шевченка до Щепкина був з 6 грудня 1858 і на тім закінчили ся зносини його з приятелем, що умер 1863 року.

Такий зміст „очерка“ д. Ярцева, написаного на основі виданих в Росії материялів; головна ж біографічна праця про Шевченка — Кониського зістала ся йому невідомою. З поміж листів Ш. автор подав оден недрукований, з автографа, що його має у себе. *М. Кр.*

Исторія С. Петербургскаго Комитета Грамотности, состоявшаго при Императорскомъ Вольномъ Экономическомъ Обществѣ (1861—1895). Составилъ Д. Д. Прото-

поповъ, Спб., 1898 стор. 370+XLI. (Видання Императорского Вольного Экономического Общества).

Року 1861 при названому Товаристві з ініціативи Лашкарева організовано „Комитетъ Грамотности“; головною задачею його було пикловання про народню освіту. Року 1895 уряд скасовав його. В названій книжці д. Протопопов на підставі джерел урядових і розповідає історію сего комітета. Історія вельми цікава, а ще більш журлива. В книжці д. Протопопова, наче в зеркалі, виразно бачимо боротьбу свѣта з темрявою, ретроградства з поступом, паростків волі з самовластем бюрократизму. Можна сказати, що історія Комітету Грамотности єсть вельми скорочена, але яскрава і певна історія культури російської за останні часи після скасування 19 лютого р. 1861 крѣпацтва. Як ті чи інші погляди головних адміністраторів Росії відбивались на діяльності і напрямі Комітета Грамотности, так відбивали ся вони і на цілому життю громадянському і політичному усеї Росії.

Ледві Комітет Грамотности, котрому сприяли тодішній міністер „Госуд. Имуществъ“, народивсь в квітні р. 1861 на свѣт божий, як міністер вн. справ Валуев вбачає „неправильныя дѣйствія Вольнаго Экономическаго Общества учредившаго Комитетъ Грамотности собственною властію“ (стор. 11) і випрошує у царя приказ, що потроху параліжував діяльність Комітета. Переговором і міністер освіти граф Путятін 19 жовтня того-ж року, довідавшись „изъ разныхъ вѣдомостей“ (часописів) про існування Комітета, питає В. Е. Товариство, на яких „законныхъ основаніяхъ этотъ Комитетъ учрежденъ“? Графу Путятіну відповіли, що Комітет організовано правом статутів В. Е. Товариства (стор. 13). Фінансова спромога Комітета була вельми мизерна, тим то щоб добути грошей на організацію школи, яка-б виготовляла сільських учительок, комітет заходив ся спорудити концерт. Коло сієї справи найбільш працював генерал Половцов. В оповістках про концерт помилкою було ужито слова „женская семинарія“. Шеф жандарів князь Долгорукий зараз же зняв цілу переписку про сю „семинарію“; вийшла чимала колотнеча (стор. 19). Найбільша причепистость адміністрації до Комітету розпочалась року 1866, коли міністром освіти став граф Толстой. „Мѣропріятія“ проти Комітету то більшали, то меньшали аж доки р. 1894 міністри вн. справ Дурново і освіти Деянов не виклопотали 17 листопаду 1895 царського приказу, щоб Комітет Грамотности перейшов під догляд і орудовання міністра освіти, котрий повинен надати Комітетови новий статут. Граф Деянов і надав такий статут, на який Комітетови не можна було згодити ся, і Комітет погиб! Така в коротких словах історія Комітета. Але книжка д. Протопопова цікава не тільки взагалі; вона

має за для Українців свій спеціальний інтерес: вона розповідає на підставі архивних документів — історію відносин Комітета в справі домагання Українців, щоб в українських народніх школах панувала і мова, і книжка українська. Отсі відносини автор доволі широко і з певних жерел розповідає на стор. 20, 79, 125, 126, 175, 185, 189, 202, 276—283 і ин. Ми перекажемо їх за автором короткими словами, радячи цікавому читачеві перечитати усю книжку д. Протопопова.

Ініціятива сієї вельми важної справи належить українським діячам з Полтави; вони вдали ся в Комітет з петицією, щоб в українських школах панувала мова українська. Комітет в перший період своєї діяльности (1861—65) боровив сю справу: „высказался въ пользу введенія украинскаго языка въ народную школу и о необходимости этой мѣры довелъ до свѣдѣнія министровъ Народнаго Просвѣщенія и Государств. Имуществъ“; опріч того комітет заводив до катольогу добрих книжок і українські. Питання про шкільну мову і автор „Історіи“ признає „важнымъ, принципиальнымъ“. На стор. 79 читаємо: „Возбужденіемъ своимъ данный вопросъ обязанъ главнымъ образомъ группѣ просвѣщенныхъ и энергичныхъ украинскихъ дѣятелей, жившихъ въ Полтавѣ. Это были: Лобода, Конисскій, Пильчиковъ, Оболенскій, Коссовъ, Куликъ, Куровъ и др.; часть ихъ была вскорѣ выслана административнымъ порядкомъ въ далекія окраины: Мезень, Пинегу, Тотьму; они и изъ далекой ссылки сносились съ комитетомъ; но умолкли, встрѣчая равнодушіе къ своимъ планамъ“. В тій самій справі прислали в Комітет петицію і з Київa 84 учителі недільних і щоденних народніх шкіл. В гурті отсіх 84 чоловіка бачимо підписи (ст. 81) на першому місці Павла Чубинського, далі Солонини, Свидницького, Вслод. Антоновича, А. Андрієвського, Боровиковського, Рильського, Хижнякава, Рубинштейна, Драгоманова, Кистяковського (Федора) і т. д.

Цілий рік 1862 питання про шкільну мову на Україні не сходило з черги в Комітеті, і хоча проти української мови виступав дехто з товаришів Комітета, найпаче Сафонов, Хотинский, проф. Коялович і київський дідич Єрмеев, одначе велика більшість Комітету стояла за українську мову, і в листопадї він висловив: „невозможность согласиться съ мнѣніемъ о бесполезности первоначального преподаванія грамоты на малороссійскомъ языкѣ въ южнорусскихъ селеніяхъ“. Річ певна, додає д. Протопопов, що ні в 70, ні в 80 рр. „Комитетъ не постановилъ бы ничего подобнаго“ (стор. 84). Факти підпирають таку думку вп. автора. Бачимо, що від р. 1865—6, коли наступив другий період діяльности Комітета, річ про українські книжки і мову заговкла в Комітеті, аж до р. 1894. Ще року 1866 Комітет „изъ списка одобренныхъ имъ книгъ, даже выпускаетъ отдѣлъ малороссійскій, на томъ основаніи, что книгъ

на цьому языкѣ нѣтъ въ петербургських книжних магазинахъ и что въ Петербургѣ нѣтъ лицъ достаточно знайомихъ съ українською літературою, которія могли бы быть експертами при оцѣнкѣ книгъ (ст. 20).

Вп. автор „Исторіи“, цілком і щиро переконаний ідеєю справедливости і права української мови панувати в українській школі, на стор. 280 додає, що в архіві Комітету зберіг ся реєстр книжок українських, які „одобрилъ“ до 1866 Комітет; з 31 назви тих книжок було р. 1866 в продажі в Петербурзі 17 назв, в книгарнях Кожанчікова і иньших, більш 2000 примірників; але про такі книжки у Києві, Харкові і ин. містах на Україні не було зібрано в Комітеті ніяких звісток. А що до недостачи експертів, дак Вп. автор називає 14 чоловіка освічених Українців — переважно письменників, що жили тоді в Петербурзі, між ними „Костомаровъ и Мордовцовъ, компетентность которыхъ стояла внѣ сомнѣнія“ (стор. 283).

Дійсне, причина того, що Комітет повернув ся р. 1866 спиною до української книжки, була не в тім, на що вказував Комітет. Більшість Комітету, навіть в рр. 1861—62, хоч і сприяла справедливим бажанням Українців, але сприяла не з переконання, а під впливом часу: що у неї провідної ідеї в сій справі, ідеї, перенятої глибоко, усіма нервами, не було, се знати з того, що Комітет однією рукою тримав ся за українську мову і книжку, а другою, як справедливо помітив і автор „Исторіи“ (стор. 16) — „за содѣйствіе обрусенію Польши“. І от скоро повів иньший вітер, Комітет і собі відвернув ся від української мови і книжки і взяв ся, — чи свідомо, чи ні, се все однаково — спряти реально обрусенію України.

Нарешті р. 1894 за своє право знов обізвали ся до Комітету Українці, спершу з Чернигова по ініціативі Ілї Шрага, а потім і з Києва. На жаль — небавом наступило скасування Комітета. Можна, одначе, гадати, що сим разом Комітет, де панувала вже частина людей ліберальних, де голоси Бремєва, Скарятини і т. и. були принишкли, був би обізвав ся справедливо.

В книжці д. Протопопова стрічаємо цікаві факти на користь української книжки; Великороси: академик Самбікін і відомий педагог Бунаков — автор кількох книг для народу — прохали Комітет Грамотности присилати задля народа в слободи Острогжського і Новохоперського повіту Вороніжчини українські книжки. „Народ тутешній, писав Бунаков, хоча й говорить мовою, що трохи відійшла від чистої української, одначе все-ж таки ліпше розуміє останню, ніж великоруську (стор. 279).

В. Бородаевская-Ясевичъ — Очерки изъ исторіи сектанскихъ движеній въ Екатеринославской губерніи (відбитка в час. Новое Слово 1897, IV с. 215—262).

Статья починаєть ся замість вступу коротким побутовим образом — описом подорожи авторки по Катеринославській губернії і короткого побуту її в селі Прядиві, Новомосковського повіту, Катериносл. губернії. Вона заїхала до знаної собі вже від давна хати Дуплія, проводиря секти „шалапутів“. Се було під празник Спаса і на подвірю і в хаті йшли приготування до великого обіду, яким частували заможнійші селяне сектанти бідних своїх громадян і гостей; гостина була для всіх без ріжницї віри.

Дальше переходить авторка по черзі всі секти Катер. губ.: скакунунів, шалапутів, хлїстів і баптистів і подає історію кожної з них, також говорить про ріжницї і відносини одної секти до другої і до православія та про становище уряду супроти сектантів. Авторка користала з урядових справоздань, церковних журналів, а свої відомости, які з них почерпала, перевіряла власним досьвідом, себто частими подорожами в сектантські села; вона зближалась з сектантами, брала навіть уділ в їх обрядах і через то відомости, які вона подає, можна уважати вповні автентичними. Тим для спеціалїста ся статья д. Бородаєвської може бути дуже цїнна.

На закінченє авторка висловляє свої гадки про причину сектантства: вона видить в нїм пробудженє духа народу, що вийшовши зі сну після кріпацтва, шукає собі дороги, „і його безпомічна рука стараєть ся власними силами запалити свїтильник правди, що одначе часами в його руках свїтить нездоровим огнем“ (авторка має на гадцї ті фанатичні подвиги сектантів, які противлять ся природним законам). Се пробудженє народнього духа, по словам авторки, належалоби використати для просвїтних і поступових пілей, та на жаль, народу не подаєть ся систематична освїта, шкіл мало, а ті що є не відповідають своїйму завданю; духовенство взагалї поводить ся з народом ворожо і не має у него довїря: в тїм випадку сектантство дуже часто являєть ся протестом проти слуг православної церкви. Але винні не виключно священники, а більше ті ненормальні відносини їх до парохіян: священик живе і мусить жити з народу, не може отже щиро працювати для него. Крім всего того, ще й закон не бере в опіку сектантів і виступає проти них виключно тільки ворожо; наслідком того трапляють ся часто такі нелюдські сцени, які авторка описує в сїй статї, почувши їх від самих жертв тої несправедливости закона; через те сектанти замикають ся тільки самі в собі і стають неприступними для всяких поступових впливів, які входять з поза їх громади.

М. Г-а.

Очерки престонароднаго житья-бытъя въ Витебской Бѣлоруссіи и описаніе предметовъ обиходности. (Этнографическія данныя). Съ географическимъ видомъ Витебской губерніи и четырьмя чертежами въ текстѣ. Составилъ Н. Я. Никифоровскій. Витебскъ, 1895. Ст. VIII+552+CLIV.

Книжка, якої наголовок наведено више, друкувала ся первістно в фейлетоновім відділі „Витебскихъ Губер. Вѣдомостей“ чотирнайцять місяців від марта 1894 р. до мая 1895 р. Вона складає ся з трьох, чи то чотирьох (у автора) розділів, в котрих описано детально все, що має якунебудь стичність з їжою, одежею і селитьбою білоруського народа. Описано там виготовленє хлѣба рїжного роду, страви — звичайні, щоденні і принагідні, що бувають лиш в часї великихъ свѣят і празників, ласощі, за якими пропадає Білорусин, посудину, якої треба при виготовленю їжі, напої і приготавлення тих, котрі в дома роблять ся; мужеську, женську і діточу одєжу, вироби її і знаряди потрібні до виробу; обістя і всьо те, що на нїм стоїть, або звязанє з ним чи то посередно, чи безпосередно.

Коли прийде ся порівнати розмір книги до описаного материялу, то треба буде сказати, що опис той занадто розтягнений, особливо коли зважимо, що автор майже ніде не подає малюнків з виїмкою кількох, що можуть навіть не входити в рахубу. Брак малюнків треба уважати за головну хибу праці автора. Представмо собі, що його книжку читає чоловік з міста, не обізнаний з селом; чиж він без малюнку потрафить все зрозуміти? Те саме треба сказати навіть про етнографа, але чужинця, що не був на Білій Руси. А треба і се сказати, що дуже часто подибуємо тут не описи предметів, лиш їх терміни; тоді річ ще гірша, особливо коли автор подає терміни в білоруській мові, без жаднихъ близшихъ пояснень. Звідкиж той, що хоч знає білоруську мову, але не знає всіхъ льокалізмів, може розуміти, про що ходить авторови? Через се все мусить книжка тратити на вартости. Так само треба сказати, що навіть більші описи дуже часто бувають неясні. Я не буду наводити ту примірів, але кождий, що возьме книжку до рук, переконає ся про мій закид.

Що до білоруськихъ слів, виразів і фраз, які приходять в книжці, то хоч автор запевнює, що при подаваню їх послугував ся чистою фонетикою, находить ся в них так много похибок проти білоруського вимову, що треба навіть дивувати ся, як міг їх зробити чоловік, що будь що будь пережив поважний вік на Білій Руси, стикав ся з селянами і мав нагоду пізнати докладно їх бесіду. Для приміру буде досить

навести таке його пояснення (ст. I, в примітках): „Для оправданя прийнятої тут транскрипції треба мати на увазі, що всі неакцентовані тверді самозвуки вимовляються як **ы**, навіть по гортанних... Букви **и**, **ю**, **я**, замінюють ся майже все на тверді **ы**, **у**, **я**, при чім звичайна буква **ы** нерідко переходить в **и**“. Тимчасом у Федеровського читаємо: **bratóc**, **druhí**, **zúsím**, **niéjako**, **zaniúós**, **Licho**, **sierédzínú**, **siedzíc**, **ciazeńko**, **ustuplú**, **miàlicaju**, **krúoúju**, **dóbro**, **hétaho**, **diroju**, **nibabam**, **katory**, **tréciaho**, **miejsco**, **haławy**, **bylí**, **nakryjcie**, **znaju**, **ryóúnym**, **syrać** і т. и. У Шейна: **игрушкою**, **стояць**, **кубки**, **столікомъ**, **сядзиць**, **свою**, **подорожнюю**, **дорожки**, **липы**, **хаци**, **малый**, **доиць**, **забьюць**, **мужыкъ** і т. в. Що ж в такім разі робити з правилом д. Никифоровського? І чи можна на його „фонетику“ спускати ся?

Говорячи про зміни, які в культурним поступом заходять в житю Білорусина, д. Никифоровскій ставить ся на якесь незвичайно дивне становище. Він при кожній нагоді нарікає на ті зміни так, як би через них Білорусини пропадали, а він з невисказаної любови за ними пропадав. Коли зміни які ведуть до гіршого, то оправдане наріканє; але коли зміни йдуть до ліпшого, то за чим жалувати? Чи ж правдивий білоруський патріот може нарікати на те, що його земляки-селяни будують великі вікна в домах, ставляють підлогу, намість печі, що забидала пів кімнати, вводять малі печки, купують самовари і т. д. Чи ліпше, щоби вони мешкали, як давно по хатах, що подібні більше до стайнів, як до хат (що до тепер ще не перевело ся)? Чи можна жадати, щоби одна стадія людського розвою вічно між людьми тревала? Колиб так було, то на світі не було би розвою, а нам треба-б хіба ще в перепасках коло бедер ходити. Можна вправді подибати декуда наріканя етнографів на зник такого або другого звичаю; але роблять вони звичайно так тоді, коли загинений звичай був ліпший від нововведеного, або коли його не записав ніхто, а тепер здав би ся він до пояснення якоїсь там другої річи, що має більшу вагу в науці. Такого наріканя як у д. Никифоровського принаймь не доводило ся мені нігде стрічати.

На многих місцях відступає автор від предметового опису, а подає свої рефлексії. Розуміє ся, що чим більше ліричні ті рефлексії, тим менше мають вартости; без многих з них можна зовсім сміло обійти ся; вони хіба місце забирають, а користи для читача не приносять ніякої.

На початку книжки подав д. Никифоровскій малпу, що має представляти Вітебську губернію. Під нею підписав шумно: Географическій видъ Витебской губернии. Гадав би хто, що довідає ся з тої малп не знати як багато; тимчасом коли він не оглядав Вітебської губ. на иньшій малі, то з сеї певно нічого не зрозуміє. Кілька назв місцевостей,

і то замазаних, без рік, без подання довготи і ширини географічної, в маленькім розмірі — не говорять нічого. Сам проєкт подання мапи — добрий, — але виконанє його — до нічого.

Але книжка д. Никифоровского все-ж таки є не без вартости, і при згаданих хибах: материялу в ній багато; багато з того, що записане, виїшло з уживаня і за кілька літ певно не змогло би вже дістати ся до ширшої відомости; тим воно й ціннійше. Досвідчений етнограф з'уміє все покористати ся зібраним материялом, з'уміє розрізнити ліпше від гіршого, з'уміє доповнити собі те, що автор полишив невиясненим.

Коли вірити д. Никифоровскому, то Білорусини собі дуже вигідні. Вони мусять по обіді завсїди спати: „Пообідний віддих в виді сна уважає ся конче потрібним і не сплять тільки діти, пастухи, дівчата та кухарки“. У нас в день звикли спати лише в свята, в иньші-ж дни тільки в літі, коли є багато роботи, коли треба робити майже цілу ніч, так що на сон лиш 2—3 години лишає ся. Тоді по полуденку, як сонце найбільше припікає, засипляють найбільше на годину ті, що багато роблять.

Білорусини дуже побожні, а при тім любують ся незвичайно у всяких церемоніях. І так: коли сідають до обіду, умивають руки і підходять до стола, на котрім вже ровложені ложки, порції хліба, а в святочні дни блини. Старший в родині відмовляє молитву в голос або по тихо; за ним слїдують другі. [У нас молять ся перед їдою лишень на святий вечер (перед Різдвом), та при таких нагодах, де збирає ся в гостину більше число людей, нпр. празники, весіля і др.]. Відтак кождий сідає на своє місце, відломлює кусок хліба з своєї порції, посипує трошки солею і їсть перед тим, нім принесуть першу потраву. Діти стають з ложками звичайно при матерях на стільники і роблять те, що старші: учуть ся „люцкісці“ (приличного поведеня). По сьому насипує кождий коло себе на стіл купку соли, яку задумує з'їсти (по кождій потраві закусують там хлібом з солюю) і чекає. Господиня приносить потраву, кладе на стіл, сідає сама і каже: Прінімайці ся! Аж тепер починають їсти!

Комічно виглядають при їді діти. Ложки у Білорусинів не грішать малими розмірами. Наслїдком того діти, хоть навіть більші, не годні вкладати ложок в уста як треба, а обїздают з ними так довго зі всіх трьох боків, доки не висербають начертого.

Всі їдять з одної миски. Щобиж по дорозі не хляпати, зачерають неповні ложки, обтирають їх в берег миски, а несучи до рота підкладають під них куски хліба, котрим закусують. По скінченю їди обливають докладно ложки і складають на стіл.

Коли ровломлюють хліб, а кришки попадають з нього на стіл, збирають їх скоро якучкою або пальцями. Коли попадають на землю, про-

винник підносить їх і приговорює до кожної: Вибачай Божінька! При столі ведуть поважні розмови. Хтож виступить проти сього правила і дозволить собі жартувати або сказати „дурницю“, дістає безперемінно ложкою по лобі. Жартувати можна аж по скінченню їди.

По їді встають всі, хрестять три рази того місце, де лежав кожного хліб, і молять ся коротко. Молитва ся відбуває ся однакож лиш дуже рідко.

Дуже добрим звичаєм є те, що Білорусини будують у себе бані, в котрих часто парять ся. Коли порівнати їх з нашими селянами, що не живуть над водою і що купелі зовсім не знають, а купують їх хибамань маленькими, то й вийде те порівнянє не в користь наших. Тай дивно, чому у нас в таких селах ніхто не впаде на думку баню зробити, тим більше що могла би йому хосен принести.

Дуже часто запрошують до себе в баню знайомих, сусідів, що зве ся „йти на голий банкет“. Діє ся те особливо тоді, коли сусіди не можуть до своїх бань входити. В бані ходять часто жони родити. По породі миє ся через шість неділь в бані лише родила і дитина. Більше не вільно нікому. Тоді то домівники йдуть купати ся до сусідів.

В банях нищать також паразитів, що гніздять ся в білу. Роблять те двояко і відповідно до того називають „прудіць беле“ і „школіць гадиў“. В першім випадку стрясають біле над „кимянку“ почім роздає ся легкий тріск погибаючих животин; в другім розстелюють по ній біле, тягають поволи і обертають. Коли розійде ся по бані неприємний запах, то знак, що паразити добре покарані.

Білорусини великі формалісти. Поминувши те, про що вже була бесіда, особливо про обід, є багато у них таких справ, що можна їх не инакше полагоджувати лиш прийнятим способом. Я наведу ту лиш таке для приміру: Коли йде робітник, що робить сокирою, то з того, як він її тримає, можна вгадати чи він іде на роботу, чи з роботи, чи далеко, чи близько. Коли він іде поволи, а з торбини на плечах виглядає кінець топориска, то вертає з роботи; коли торбинка наповнена їдою і деякими робітними знарядями, а сокира висить з переду топориском в долину — робітник іде на роботу. Коли торбини нема на плечах, а сокира заткнена за пояс ззаду, робітник іде недалеко рубати дерево; коли сокира так само стоїть, а з боку є торбина з їдою, він вибирає ся далеко рубати дерево. Таких позицій дуже много.

У Білорусинів незвичайно багато дуже цікавих звичаїв. Згадаю тут лишень про зажин перед жнивими, про колєня ух, про викликування огня й ин. Останнє звертає на себе особливо увагу тим, що відбуває ся ще деколи, хоч рідко, через терте двох сухих патиків, частійше через кресанє. У нас сірники розповсюдили ся так між народом, що тертя мабуть нігде вже

не уживають, а кресало дуже рідко і то хіба звичайно пастухи, котрим нераз вигідніше навіть б́уває послугувати ся кресалом. Про велику забобонність Білорусинів скажемо при обговореню книги д. Федеровского.

При кінці книжки подав автор стілки „приміток“, що з самих них була би книжка. Вони виносять 149 сторін великої вісімки. Таке поміщуване приміток і в так значному числі є однакж дуже непрактичне. Що хвилі треба листувати до відповідного відсилача, все треба книжку в двох місцях мати отворену. Через те не лиш невигоду має читач, але часто може губити ся навіть в читанню. Далеко ліпше примітки робити під текстом. Многі знов з приміток, які подавав автор на кінці, можна було в самий текст повводити.

Lud białoruski na Rusi litewskiej. Materiały do etnografii słowiańskiej zgromadzone w latach 1877—1891 przez Michała Federowskiego. Tom I. Wiara, wierzenia i przesady ludu z okolic Wołkowyska, Słonima, Lidy i Sokółki, Краків, вид. Академії наук, 1897. Ст. XX+509.

Білоруська етнографія поступає скорим кроком наперед, хоть етнографічний обшар Білорусинів не великий, хоч людність їх не дуже численна, хоть культура розвинена у них невисоко. Факт сей треба пояснити тим, що білоруською етнографією займали ся і займають ся окрім родовитих Білорусинів також Росіяни і Поляки. Російська література може похвалити ся такими збірниками, як Шейна, Безсонова, Романова, Добровольского; в польській находили ся до тепер лиш невеличкі збірки і поодинокі статі; з виходом цілої праці Федеровского здобуде й польська література твір, що буде належати до перших на поли білоруської етнографії.

Цілу збірку задумує д. Федеровский видати в 10 томах. Про поділ, якого хоче він при тім тримати ся, каже в передмові (ст. X) так: „До винішньої праці приложено, о скільки мені відомо, по раз перший уклад опертий на філософічний класифікації по выводам дра Яна Карловича, представленим на з'їзді фольклористів в Штокгольмі 1889 р. Подібний уклад повинен вдоволити кожного мітольога; зі всіх знаних мені систематичних плянів він є найліпше обдуманий, бо в рациональнім порядку вичерпує цілий круг поодиноких галузей знання, тому як найвсестороннійший найбільше відповідає потребі“. Я не мав нагоди пізнати поділу дра Карловича, однакж з першого тому праці д. Федеровского бачу, що він, чи може його переведення у д. Ф., не є консеквентним. В розділі третім нпр. подає він оповідання про чарівників і знахорів,

але лишень коротенькі; довші відкладає „до одного з дальших томів“. Чи ж не ліпше помістити було всі оповідання про чарівників разом? Яка рация була ділити їх? Сама довгота або короткість оповідання не впливає прецінь на причислене його до одної або другої групи. Таких річий находити ся ще більше в першій томі.

Щоби познайомити читача з поділом і змістом першого тому, а наведу тут наголовки поодиноких розділів: Книга перша. Віра. I. Божества (Бог і сьвяті). II. Демони. 1. Чорт. а) Про різні види, впливи і учинки чорта. б) Про заляті скарби і про чорта, що їх стереже. 2. Духи. Страхи. а) Духи, що показують ся людьом з волі Бога; б) чоловіка; в) чорта. 3. Люди-духи. а) Шкідливі ества. б) Шкідливі і помічні рівночасно. в) Доброчинні. г) Нешкідливі. 4. Мітичні ества. а) Божества. б) Водні ества. в) Мітичні герої. г) Мітичні потвори. 5) Ества в людським виді. а) Перзоніфікація добродійних еств. б) Шкідливих. Книга друга. Природа. I. Видимий заземний сьвіт. Поняття про нього. II. Видимий земний сьвіт поза чоловіком. 1. Воздушні з'явища. 2 Земля. 3. Каміня. 4. Рослини. 5. Звірята. III. Чоловік. 1. Поняття про чоловіка. а) про чоловіка і дочасне житя. б) Про людську душу і позагробове житя. 2. Поняття про народи. 3. Місцяляея. Часть II. Книга третя. — Культура. I. Релігія. 1. Етика. а) Поступованє супроти річий. б) Духів і божеств. в) Людий, г) Особисте. 2. Культ. а) Вплив на річи. б) Вплив на духів і божества. II. Звичаї. 1. Родинні звичаї. а) Сьята. Весіля. б) Родинне домашнє житя. в) Народини. Хрестини. г) Вихованя дїтий. д) Ворожби і забави. е) Смерть і похорон. 2. Товариські звичаї. 3. Правні звичаї. III. Занятя. 1. Лови. 2. Рибальство. 3. Пастирство. а) Годівля домашніх звірят в загалі. б) В подробицях. в) Годівля дробу. г) Пчільництво. 4) Будівництво. 5. Рільництво. 6. Огородництво. 7. Жіноче газдівство. 8. Хороби (медицина). 9. Ветеринарія. 10. Ліки. Виказ лічних рослин.

Як видно з поділу, д. Федеровский списав незвичайно багато забобонів, а кількож там остало ся ще несписаних! Якїж Білорусини супроти того мусять бути забобонні! Автор каже про се так (ст. 284, ч. 1465): „Народ на Литовській Руси, привязаний сильно до своїх традицій, заховав до нині незвичайно багато забобовів і то не лише таких, що тикають ся справ більшої ваги, але і звичайних, щоденних, в котрих кожде діло, майже кождий крок чоловіка залежить від множества осторожностей і всякого роду практик. Є то, коротко кажучи, цілий кодекс поступованя для кожного полу і віку з'окрема, а тих пересторог, які він містить в собі, всякий що тільки поважає память своїх предків (ustanowi predkōy v. dziedōy) і хоче бути щасливим, повинен все і всюди як найповніше пильновати“. Велику ту силу забобонів можна собі пояснити тим, що Білорусини до недавна жили ще посеред

самих болот, неприступних мочарів, величезних лісів, нетиканих людською рукою; культурі трудно було дістати ся туди; тому жили вони „як Бог приказав“ не вводячи в свій спосіб життя нічого нового, а тримаючись формули знаної і у наших селян на многих місцях „най буде як бувало“. Новійшими часами пороблено і там дороги, желізнці, почав ся навіть рух просвітний, хоть слабенкий, то видить ся, дотеперішним навичкам Білорусинів, які ще зістають ся у апогея своєї сили, буде йти все з Петрового дня, аж доки не прийде їм амінь.

Жиючи довший час між нашим народом, мав я нагоду придивити ся його навичкам, поглядам, вірованю. Незвичайно багато анальоґічності находить ся в вірованю нашого народу і білоруського. Я не буду тут застановляти ся над причинами такої анальоґічності, але тільки її завначу, поки не зможу з фактами в руці висказаного удовіднити.

В обробленю, особливо деякі відділи, представляють ся дуже добре. До них в першій мірі треба зачислити відділ про народне лічництво. Білорусини знають велику силу лічних рослин, а лічничі власности їх знають так використовувати, як може й наукова медицина не потрафить. На одному місци каже автор, що не рідко надбиав таких людей, які вміли розрізнявати і називати цілі сотки преріжних рослин, подаючи при тім докладні пояснення про лічничі прикмети кожної. Ліки, приряджені простим мужиком, нераз помагали в хворобах і людей, і звірят. Автор подає факт лічення, при яким був свідком, рослиною званою „bałotnio użowo zielje“. Коли гадюка укусить кого, тоді знахор робить напар на молоці з „ужівника“ і дає пити. Худобині дає його в кульці хліба по відповіднім розтертю. Таку кульку дав при авторови корові знахар Іван Гузарик, зі Студерівщини; протягом одної доби пухлина зникла зовсім з корови.

Натурально, що між тим селянським ліченням заходять часто чисто варварські факти; але се буває лиш тоді, коли лічуть якусь хворобу без рослин, коли хотять її відогнати якимись заклятими словами, коли вкінци не знають що радити. Так приміром одній вагітній дівці казали баби в часі, тяжкого породу скакати з печі на лаву, з лави на землю і на відворіть. Дівка сказала, але не помагало нічо. Тоді вхопили її попід пахи і почали трясти. Правда, по часі витрясли дитину, але дівка тогож дня умерла. З поліжницею взагалі мужики поводять ся недотепно; звідти буває, що нераз молода жінка, около 30 літ в роду, виглядає як баба. Те саме діє ся і у нас. Білорусини-ж кажуть (ч. 1627): *Pa pòlazi ni trzebo babi nadto razlèżywaćsie: dwa, try dni, to i hodzi. Katora padło leżúc doùho, to heto piesta, leżaj, hnìlaka, bñolsz niczoho.*

Дуже замітна річ, що білоруські, домородні лікарі лічуть багато хвороб відходами (excrementa), і то не лишень всяких можливих звірят, але і люд-

ськими. Та ще коби уживали їх зверху, то можна би остаточно витримати, але дуже часто вони садять їх в середину чоловіка. Послугують ся також иньшими подібними паскудствами. Тут доходить обридливість вже до великого степеня. Я наведу кілька таких примірів: На біль горла найліпшим средством є — „przykładac cioplym, parązanym białym h...m sabaczym, to adydzie“ (ч. 2311). На брак корму в грудях дають жонам їсти крупник, в котрім потайно варили миш (ч. 2326). На пліснявку, яку дістають діти в ротик, беруть жмиток волося, мачають його в чорнило і тим натирають ротики дільом! (2358). Як кашель не дає спокою, то „wielmi ramuocna je łastauczyno h..o spalenaje na poriał pić z małakom“ (2367). На випадок затримання газів дають ликати три живі або неживі мухи (також пята) (2397). Для піяків мають такий лік: вкладають небіщикови, якомубудь, гріш до рота, перед похороном виймають—гріш, відтак кидають його в горівку на якийсь час і дають її пити піякови, не зраджуючи перед ним тайни. „To jūon raczniē ryhać, aż zielonym raczniē rwać z jehò i pa tój raz ni rakasztuje, tak jenà jemù zhidzić“ (2402). Як хто подвигає ся — особливо жінщини — то дають пити курячий відхід в горівці (2411). На сухоти найліпшим ліком росіл з сліпого ще песяти (2440). На те саме добре їсти мясо печене з сови (2441). На дурійку дають їсти хруща, або його гусільницю в хлібі, званого *Cetonia aurata* (2462). На фебру кажуть пити теплу воду через цибушок з люльки (2477). На „жабу“ у дітей „najlèpsz z tahò karyta, szto świniē jedziac, zabrac palcam toje, szto na bièrahach paprylèpliwajećsie i paszmarawać ū hubi“ (2492). Подібних „ліків“ можна би навести ще цілу купу. Читаючи їх, приходить аж дивувати ся, кому впало на гадку користувати ся таким плюгавством, як воно може вдержувати ся між народом, коли воно, річ певна, ніколи нікому не поможе, як що не пошкодить. Подібні ліки завдають також худобі.

Дуже цікавою річю було би мати статистику смертності у Білорусинів. Вони майже все лічуть ся самі; варто-б порівнати тоді смертність між ними і культурним котрим народом, нпр. Німцями, що уживає лікарської помочи; прийшло би ся тоді до дуже інтересних виводів.

З иньших розділів не подаю виїмків, хоч вони аж просять ся. Се задалеко б мене завело. Скажу лише, що в кожному з них тільки і так різнородного материялу, що в наслідок того ніхто, що схотів би писати про Білорусинів — розумію тут простий народ — не зможе обійти ся без збірки д. Федеровського. Збірка має всі прикмети доброї книжки. Автор не робить в ній жадних карколомних штук, як то богато етнографів робило, особливо коли заглиблювали ся в пояснюваня народніх віровань, всідаючи кождий на свого окремого коника фантазії. Він пише

від себе дуже мало, обмежує ся лишень на подаваню найпотрібніших уваг і то коротких: за те форсує як найбільшою кількістю добірного матеріялу. Він обізнаний дуже добре з білоруською мовою. Через се має його збірка також свою вартість для фільольогів; а звістно, що се не маловажна річ, особливо коли зважимо, що білоруська мова простудійована ще дуже неповно. Д. Ф. старав ся віддати вірно народний виговор — на скільки се було йому можна — а в тій цілі повводив навіть окремі графічні знаки до своєї книжки: Знаком *â* означив звук посередній між *a* і *e*; знаком *â* — звук *a* зближений до *o*; знаком *ĭ* — звук зближений до *ï*; знаком *ц* — звук, який у нас означає ся знаком *ѣ*. Зазначає також продовження звуків і їх скорочення. Над словами — хоч що правда не всюди — подає наголос. Трапляють ся при тім також деякі недокладности, але без них остаточно не може нігде обійти ся; вони й не великі. На многих місцях зазначає паралелі, що вартість книжки значно підносить. Шкода тільки, що автор обмежив ся на дуже незначне число збірників. Збірка д. Федеровского має ще вкінці ту добру прикмету, що майже виключно ним самим записана. Нефахові люди, при найліпшій навіть волі, роблять нераз такі похибки, з яких виходять відтак різні непорозуміння. Сконтролювати їх при тім трудно; з одною особою далеко легше се вчинити, а сконтролювавши одну похибку, можна на її підставі спростувати всі анальоґічні.

Коли вийде ціла збірка д. Федеровского, дасть нам дуже добрий образ білоруської культури — як на се вказує плян. Тому належить бажати, щоби вона як найскорше появилася, а не вилежувалася літами в бюрку зі стратою для науки.

Časopis musea království českého, 1897, ročník LXXI, redaktor: Antonín Truhlař, Praha, st. 592.

В сїм томі Часопис'а маємо цікаву для нас статтю Фр. Ржегоржа *Kalendářik z národního života Lemkův. Příspěvek k rusínskému národopisu haličských Karpat*. Д. Ржегорж знаний у нас з своїх численних етноґрафічних праць про Галицьких Русинів, заміщуваних в різних видавництвах чеських, що знайомила Чехів з нашим народом. Праці ті визначають ся великою сумлінністю, вірністю і докладною обсервацією життя нашого народа: д. Ржегорж не гордує навіть дрібницями і затримує ся над ними, коли лиш вони причиняють ся до висвітлення незвідної якої справи, коли докладають хоч невеличкі риси до характеристики віровань, поглядів, обрядів та звичаїв народних. Деякі з тих праць подають зовсім новий матеріял, недрукований ще в наших видавництвах. З огляду на те добре було би позбирати праці д. Ржегоржа, перевести на нашу мову і видати окремою книжкою.

Праця, якої наголовок наведений повисше, подає також новий матеріял; що до форми, то уложена вона подібно як анальоґічна праця „Kalendařik z národního života Bojkův“, друкована 1895 р. в часописи „Zlata Praha“.*) Я зазначу з неї на сьому місці лиш що найважнійше.

На новий рік пють Лемки горівку; хто випе її більше тоді, як в иньший день, то прибільшить в собі на стілько крови, на скільки випив більше ніж звичайно. На другий сьв. вечер їдять у 7 мисках 7 потрав; між ними визначають ся особливо бобельки: вони незвичайною своєю грубостю вказують, що буде колосиста пшениця, груба як бобельки. За коляду обдаровують Лемки колядників літрою вівса, або сушеними овочами, хлібом, прядивом, кусником полотна і т. и. Тому, що не винагородить колядників, сьпівають: „Скочила лишка до вовка, бодай ти ся не вродила лем сама половка“. В Ясельським носять колядники з собою ліскові пруті і роздаровують їх газдам: хто заткне сей прут собі на поли, тому крети не будуть рити; він помагає також худобині, коли здує ся. Перший тиждень великого посту називають Лемки „Федоровиця“. Д. Ржегорж здогадує ся, що та назва походить від сьвятих Федорів, що їх память в тому часі обходять. Семий тиждень по Різдві називає ся „хромим“. Хто зважив би ся в ньому прясти, мусів би охроміти. На Великдень хто скорше верне до дому з паскою, то й скорше обсьє ся. Хто принесе паску і вспіє ще перед другим з потоку води принести, тому будуть корови давати молока як води. Цікаво, що Лемки не мають гаївок, тай не дзвонять по цілих днях підчас великодня, як деінде. Юр — то день чарівниць. Лемки ненавидять їх страшно і ходять аж на угорський бік до баців (старших пастухів), аби лиш дістати у них зіля проти чарівниць. На Купала палять Лемки огні і сьпівають пісні (собітки). Одну таку пісню наводить автор. На Ілю підгортають кілька корчів картофель, щоби великі вирости. В Ганчові не стелють на Різдво „дїдуха“, лиш на столі розкладають під обрусом сніп вівса. Під столом складають вістре плуга, аби були витревалі, як железо, та ланцух, аби тримали ся в родині так сильно, як огнива ланцуха. Другий день Різдва звуть „вимітним“, бо в ньому ходять по хатах мужчини, та замітають за домашню дівку хату, за що дістають від хозяїв почесне. З тим повязаний цілий ряд повірок, з яких кілька автор наводить.

Материял до отсеї праці зібрав д. Ржегорж в Перегримці, Ганчові, Вислоку, Рихвальді та в околиці Жмигороду. Ориґінальних текстів наводить він мало. Між текстами звертає на себе увагу дві пісні: Перша

*) Про сю працю була згадка в бібліографії IX т. Записок на ст. 43—45.

з них (ст. 353—354) — то колядка (щедрівка), записана з пропусками і деякими неточностями; мова її народня вправді, але все вказує на письменське походження. Друга (ст. 363—365) має служити доказом, що Лемки знають і згадують давні, поганські русалки. Вона записана в околиці Жмигороду, але від кого, автор не каже. Тимчасом се важна річ, на мою думку; як показує ся, пісня не тільки не народня, але навіть не ввійшла між народ, бо інакше мусіло би те полишити на ній свої сліди. Вона не визначає ся надто анї змістом, анї артизмом, анї цікавістю мотиву. Її зложив без сумніву оден „з непризнаних“ поетів, що не мав пійякого поетичного таланту. На доказ сказаного вистане навести початок пісні:

Za selom kolo lisa — byv-jes davna stav,
o ktorom sobi narod tak os skázav:
ščo tam jakýs panny plyvały
i krasni chłopci sobi poryvały.
Razu jednoho jichav mołodec
svoji myloj vžaty vinec.
Dyvut ša, na lucí divčata tančujut
i do mołodoho vsi ša usmichajut i т. д.

Д. Ржегорж пав тут жертвою містифікації якогось добродія.

Що до наведення текстів треба тут ще замітити, що між ними находить ся досить помилок. Деякі з них то очевидно друкарські; але є й такі, що походять від самого автора. Декуди подано мильний переклад слів; нпр. хоч — *třeba*; стали пригравати — *jali se hrati*; багнітки — пруті з верби (намість: пупінки); *anhelskym percem* — ангельським (намість ангельським, англійським); *haša* — пєс (намість лосак). Дечого не пояснено зовсім, хоч треба було пояснити; нпр. *Naj že bude čest i chvala Otcu predvičnomu, i sosnu v čelovičeskych z Divu roždenomu i т. и.* Такі дрібниці не можуть однакж позбавити ваги праці, що сама по собі завсіди буде мати свою стійність.

В. Гнатюк.

Энциклопедическій Словарь, издатели Ф. А. Брокгаузъ и И. А. Ефронъ, том XXII полутоми 43 й 44, т. XXIII пол. 45 й 46: Опека—Патентъ, Патенты—Поватажное, Спб. 1897—1898, ст. 960 й 958.

Почнемо з огляду цікавих для нас статей уміщених в отсих двох томах. З статей географічного зміста української території дотикають ся: Осколь (43), Острогъ, Павловскъ (44), Павлоградъ, Переяславль (45), Пирятинъ (46). Навіть поверховому читачу кидаєть ся в вічі, що статі

необроблено по загальному, для всіх однакому пляну: наприклад геологічні звістки наведено не у всіх вищезгаданих статях; теж саме можна сказати и про деякі інші деталі.

Історії українського народу і історії літератури присвячені статі Острини (43), Острожская школа, Острожские князья, Павлюк (44), Падурра, Партицкий, Паули-Жегота (45), Пересторога, Переяславское княжество, Петрик, Петрушевич (46), Петр Могіла, Печерский патерик. І тут треба зауважити загальну хибу, про котру вже доводило ся казати, — часту недостачу рівномірности і недогляди в бібліографії. Так наприклад між книжками наведеними в статі про Острозських князів не заготовано праці Вольфа *Kniaziowie Litewsko-ruscy* (142—159 ст.). Статі про Острицю й Петрика не мають зовсім літератури (взагалі се можна зауважити в більшості статей підписаних В. Р-въ). В статі про Падуру не дано загальної характеристики українсько-польської літературної школи. Справді порівнявши з начерками, присвяченими корифеям отсєї школи — Гоциньскому (пол. 17), Залескому (пол. 23) і Мальчевскому (пол. 36, найбільший начерк про Гоциньского) можна зібрати до купи головні її риси, але вказівок на інших поетів в статі про Падуру не зроблено.

Між статями по народній поезії й фольклору зазначимо начерки д. Н. С(умцова) — Паханіе Христа и апостоловъ (45), Переживанія (з загальним оглядом фольклорної літератури), Плачъ Богородицы (46). Гарно оброблений огляд літератури додано до статі Н. Я(стребо)ва під заголовком Побратимство (46). Звертає на себе увагу також і етнографічна стаття д. Мілера про Осетинів (43), хоч і не має спеціальної для нас цікавості: се коротенький, але досить повний етнографічний начерк. Нарешті згадаємо ще дві статі Д. А(нучін)а по доісторичній археології Пещерных жилища и П. человекъ (46). О. Г-ий.

Видавництва й книжки, обговорені в сім томі:

Часописи за р. 1898: Літературно-науковий Вістник

Діло

Руслан

Буковина.

Věstník slovanských starožitností. — Indicateur des travaux relatifs à l'antiquité slave, vydává Dr. Lubor Niederle, 1898.

L. Niederle — Zur Frage über den Ursprung der Slaven. Ein Nachtrag zu meiner Schrift „O původu Slovanů“, 1899.

Baron de Baye — Études sur l'archéologie de l'Ukraine antérieure à notre ère, 1895.

L. K. Goetz — Geschichte der Slavenapostel Konstantinus (Kyrillus) und Methodius, quellenmässig untersucht und dargestellt, 1897.

G. Schlumberger — L'épopée byzantine à la fin du dixième siècle, 1896.

Summa Rerum Romaeorrrhosicarum (sic) — Ἀπαντα τὰ Ῥωμαιορρωσικὰ — Греки и Русь, 1898.

A. Prochaska — Na soborze w Konstancyi, 1897.

Описание документовъ архива западно-русскихъ униатскихъ митрополитовъ, I, 1897.

Monumenta confraternitatis Stauropigianae leopoliensis, т. I ч. 2, 1898.

Al. Halban — Zur Geschichte des deutschen Rechtes in Podolien, Wolhynien und der Ukraine, 1896.

Ө. В. Тарановскій — Обзоръ памятниковъ магдебургскаго права западно-русскихъ городовъ литовской эпохи, 1897.

Ө. Титовъ — Историческое описание Кіево-Андреевской церкви, 1897.

А. Н. Неустровъ — Литературные дѣятели XVIII вѣка. Василій Григорьевичъ Рубанъ, 1896.

И. А. Куриловъ — Роменская старина, 1898.

Сборникъ матеріаловъ для исторіи просвѣщенія въ Россіи, извлеченныхъ изъ Архива М. Н. Пр., Т. I и II, 1893 и 1897.

В. И. Срезневскій — Изъ первыхъ лѣтъ научно-литературной дѣятельности И. И. Срезневскаго, 1898.

П. Юдинъ — Къ біографіи Т. Г. Шевченка, 1898.

А. Ярцевъ — Шевченко и Щепкинъ, очеркъ, 1898.

Д. Д. Протопоповъ — Исторія С. Петербургскаго Комитета Грамотности, состоявшаго при Императорскомъ Вольномъ Экономическомъ Обществѣ (1861—1895), 1898.

В. Бородаевская-Ясевичъ — Очерки изъ исторіи сектанскихъ движеній въ Екатеринославской губерніи, 1897.

Н. Я. Никифоровскій — Очерки простонароднаго житія-бытія въ Витебской Бѣлоруссіи и описание предметовъ обиходности, 1895.

M. Federowski — Lud białoruski na Rusi litewskiej, I, 1897.

Časopis musea království českého, 1897, ročník LXXI.

Энциклопедическій Словарь издатели Ф. А. Брокгаузъ и И. А. Ефронъ, т. XXII и XXIII, 1897 и 1898.

З Т О В А Р И С Т В А.

Засідання секцій і наукових комісій.

(вересень — грудень).

19 н. ст. жовтня спільне засідання всіх трох секцій з нагоди вислання Товариством відпоручника до анкети, скликаної в справі реформи середньої школи; по обговоренню різних потреб сеї школи, поручено відпоручнику д. О. Борковському піднести висловлені де-зідерати в анкеті.

2 н. ст. падолиста засідання філльоологічної секції: проф. Верхратський предложив свою працю: Знадоби до пізнання угорсько-руських говорів; довша дискусія, через спізнаний час, не могла дійти кінця, і закінчення її відложено до вньшого засідання.

Тогож дня засідання історично-філлософічної секції: а) О. Целевич предложив свою розвідку: Участь козаків в польсько-московській війні 1633—5 р. (прийнято до друку); б) до найблизшого, VII т. Історичної бібліотеки призначено переклад праці І. Линниченка: Черты изъ истории сословій Галицкой Руси XIV—XV в.

5 н. ст. падолиста засідання лікарської комісії: а) Др. Ев. Озаркевич реферує працю др. Іщ. Сельського: „Спірні питання про відклін родниці“ і працю др. А. Соловія: „Причинок до перервання родниці“, прийнято до друку, і в дискусії уставлено положничо-гінекольоічну термінольоію; б) др. В. Гукевич реферує працю д-ра Е. Озаркевича: „Дослїди над пропасницею“ (malaria), прийнято до друку; в) др. Ев. Озаркевич реферує про працю д-ра Дакури: „Про вагу посмертних бактеріольогічних дослїдів“, прийнято до друку; г) прийнято до „Лікарського Збірника“ дрібні реферати з різних галузей лікарських наук, що зладили дд.: др. М., др. Гукевич, др. Полянський, др. Дакура, др. Озаркевич, студ. мед.: Ярослав Грушкевич, Гриць Гарматій, Олекса Грабовський, Я. Вахнянин.

16 н. ст. падолиста засідання історично-філлософічної секції: а) М. Грушевський реферує розвідку д-ра Кордуби: Суспільні верстви та політичні партії в Галицькім князівстві до пол. XIII ст.;

ухвалено до друку з деякими редакційними примітками; б) М. Павлик реферує статтю д. Ч. Хлібороби на Україні Волини і Поділю; в) директор секції повідомив, що др. Величко заповів незабаром прислати свій курс географії України-Руси, — секція визначила референтів.

Тогож дня засідання фільологічної секції: а) др. Франко предложив матеріали призначені для V т. Етнографічного збірника (секція прийняла), б) В. Гнатюк предложив плян збірки народніх анекдотів з Галичини, — секція ухвалила надрукувати яко VI т. Збірника.

1 н. ст. грудня спільне засідання всіх секцій в справі вислання до міністерства меморіяла в інтересах помноження руських катедр на львівськй університеті; по довшій дискусії прийнято головні точки сього меморіяла, а готовий еляборат поручено предложити на друге засідання.

10 н. ст. грудня засідання лікарської комісії для наради над потребою руських катедр на львівськй університеті в звязку з спільною нарадою всіх секцій.

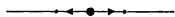
14 н. ст. грудня спільне засідання всіх секцій: прийнято текст меморіяла в тійже справі.

Тогож дня засідання історично-фільософічної секції: М. Грушевський предложив „Описи Ратенського староства 1500—1512 р.“ (надруковано в XXVI т. Записок).

Тогож дня засідання фільологічної секції: а) др. Франко предложив статтю „Писання І. П. Котляревського в Галичині“ (надрук. в XXVI т. Записок); б) закінчено дискусію над працею проф. Верхратського й ухвалено задержати в ній граматичну термінологію автора.

21 н. ст. грудня засідання археографічної комісії: в 1899 р. ухвалено видати першу половину збірника новозавітних апокрифів др. Франка як II т. „Памяток“.

Тогож дня засідання історично-фільософічної секції: а) др. Франко предложив статтю о М. Зубрицького „Тісні роки, причинки до історії Галичини 1846—1861 р.“ (надр. в XXVI т. Записок); б) С. Рудницький предложив розвідку: Руські землі Польської корони при кінці XV в. (прийнято до друку).

Наукове Товариство імени Шевченка і його діяльність в 1898 р.

Остатній двадцять пятий рік життя Товариства пройшов повний багатозначних подій і гідно закінчив першу чверть віка його життя, що минула ся з кінцем сього року (26 грудня 1873 р. затверджено статуту Товариства).

Святкувати свого ювілею Товариство не схотіло, призначивши на осінь святкування столітнього ювілея нової українсько-руської літератури й національного відродження, на місяць падолист, коли минуло 60 рік з дня смерті первоначальника нової нашої літератури Івана Котляревського. Се національне свято, відсвятковане нашим Товариством при участі інших українсько-руських галицьких товариств, було заміною спеціального свята нашого Товариства, котрому нинішні обставини, надали таке визначне місце в культурнім розвою нашого народу. Воно було описано в органах Товариства, і я тут піднесу тільки два моменти з нього, що мають велике моральне значіння для дальшої діяльності нашого Товариства. Один — се загальне, сильне співчуття, яке викликало споряджене Товариством свято в усіх краях нашої вітчизни, без різниці верств і партійного групування українсько-руської інтелігенції: жива симпатія, з котрою стрічено ініціативу нашого Товариства, могутний здвиг суспільности з цілої австрійської Русі на наше свято, однодушний відклик з усіх країв залюднених Українцями-Русинами, загальне одушевлене, яке переймало учасників сих „великих роковин“, більші і менші локальні святкування, котрі пішли за тим по різних краях і місцевостях нашої вітчизни — се все лишиться на завсіді памятим. Другий вітшиний момент — той відгомін співчуття, що викликало се наше культурне свято у різних словянських народів. Вкінці — свято полишило по собі конкретну і дуже важну памятку, в завязаній уже Українсько-руській видавничій спілці, до котрої ініціативу дали члени нашого Товари-

ства, а плян її прийняли зібрані підчас съвята галицькі письменники й поручили особливій увазі учасникам съвята; надіємось, що ся нова інституція зробить важні прислуги нашому культурному розвою і буде своєю діяльністю доповняти, а де в чім і улекшувати роботу нашого Товариства. На памятку нашого съвята видало Товариство передрук Енеїди з першого видання 1798 р., буква в букву.

Друга памятна подія — се великодушна жертва одного з наших закордонних земляків, що уставляє в Товаристві чималий фонд для запомоги землякам, котрі віддають ся науковим студиям і присвячують себе університетській діяльності. Ми підносили вже, і то не раз, некучу потребу таких стипендій і запомог для нашої суспільности, відтисненої від вищих шкіл, позбавленої всяких інституцій, що давали б можливість людям, не рощибаючись за пасущником, віддаватись науковій праці. Можна тільки пожадати, щоб сей фонд, вложений в каменюцю, як найскорше і як найбільше міг давати коштів на сю благородну ціль, і щоб спасенний приклад нашого земляка найшов як найбільше охочих іти за ним. Ся ж жертва дала нагоду нашому Товариству урядитись більше відповідно, більше вигідно, не рахуючись з перспективами переносин з помешкання до помешкання, та постягати до купи роскидані до тепер в різних частинах міста різні галузи свого діловодства, що теж, певно, добре вплине на його дальший розвій. На решті не можу замовчати того морального значіння, яке має для нас ся жертва закордонного земляка: вона показує ще раз, о скільки діяльність нашого Товариства цінить ся на закордонній Україні, не вважаючи, що там наші видання переважно заборонені і не можуть мати широкого розповсюдження; не вважаючи на те, важне значіння діяльності нашого Товариства відчуваєть ся і там, і відчуваєть ся дуже живо, як то кілька раз могли ми переконати ся сього року очевидячки. Се многоважне значіння нашого Товариства, що далеко підіймаєть ся над льокальними потребами та становить тої духовий центр, що вяже в одно всі частини нашої роскавалкованої вітчизни, переділеної природними і політичними границями, перегороженої всякими перегородами, — повинно завсїди бути на очах наших членів і одушевляти учасників його роботи.

Важним фактом в житю Товариства була довершена сього року його реформа, що входить в жите з сим роком чи з сими загальними зборами. Її головною прикметою було — глибоке переведення наукового характера нашого Товариства через цілу його організацію, і по тій довгій історії, яку має ся реформа, переведення її

в житє сьвідчить про глибоку сьвідомість членів наукового і взагалі культурного значіння Товариства.

Наукова діяльність Товариства в сїм році зробила великий крок наперед. Окрім тих серій видань, що увійшли вже в житє в попередніх роках (число їх дійшло вже попереднього року показної цифри 11 томів правильних наукових видавництв), сього року уведено в житє цілий ряд нових, так що система видань Товариства осягнула далеко більшу повноту і спеціялізацію, а норма річних наукових публікацій підняла ся до 15.

Важним фактом нарешті була поява нової літературної часописи — Літературно-наукового Вістника; його засновало Товариство на місце давнішої часописи „Зоря“, на ширшій основі і в більшій великості; часопись ся значно вплинула на розвій літературних і взагалі культурних інтересів у нашої суспільности, і не вважаючи на дуже низьку передплатну ціну, могла сього року покрити кошти (правда — теж зведені *ad minimum*) свого видавництва — факт дуже рідкий, чи властиво одинокий в історії наших літературних часописей.

Круг наукових зносин Товариства розширяв ся далі; нові робітники прилучали ся до давніших співробітників його видавництв; Товариство мало спроможність піддержувати молоді надії для наукової роботи сили невеликими стипендіями і запомогами; чимало зроблено для збогачення і вигіднішого уміщення бібліотеки і т. в.

Все се ті сьвітлі сторони в житті нашого Товариства, що, повторяю, наповнили багатим і багатозначним змістом сей рік життя Товариства; але се житє мало й має далі деякі сумні сторони й обставини. Я мав нагоду порушувати їх в попередніх моїх записках, і для того тут тільки коротенько про них згадаю.

Розвій наукової діяльності Товариства й її організація вдвиженні інтензивною працею і посвященнем немногих одиниць, котрі і далі становлять той властивий осередок, коло которого гуртують ся численні співробітники Товариства; ся залежність від здоров'я, сил, обставин кількох одиниць позбавляє працю Товариства певности, не дає їй безпеки, трівкості і постійности, якої мусимо для неї бажати з огляду на велику культурну потребу нашого народа. Незвичайно швидкий і успішний розвій Товариства протягом останніх чотирох років був обрахований на поліпшення обставин, на піддержку Товариству від суспільности, від публічних інституцій, котрим мусить бути дорогий культурний розвій українсько-руського народа. Провідники Товариства робили під старою девізою: „не вважаючи на давніше, іти все наперед“, числячи на ліпше в бу-

дучности. Але по кількох роках сеї роботи Товариство і тепер зістаєть ся тільки при надїях, досї обертає або даровою або дуже низько оплаченою працею; не можучи її відповідно винагороджувати, ще менше може воно дати спроможність своїм робітникам віддати ся праці коло Товариства. Завдяки тому, що галицькі Русини не мають доступу до академічної кар'єри, ті молоді надїйні сили, які скуплює й виховує Товариство, мусять тоді, коли-б власне потребували дальше віддавати ся інтензивній науковій роботі, розлазити ся по провінціяльним закуткам, де здібности їх марнують ся й упадають. Товариство, як би не найшло на далі більш інтензивної піддержки, стоїть перед перспективою роботи Данаїд.

Сього року Товариство дістало з публічних фондів 5¹/₂ тисяч запомоги, о 1.000 більше в порівнянні з попереднім, бо краєвий сойм підняв запомогу Товариству з 1000 до 1500 і запомогу археографічній комісії теж з 1000 до 1500 злр. Міністерство заповіло побільшення запомоги тільки на 1899 р., і то тільки в сумі 1000 злр., і ся запомога й далі не вставлена в бюджет¹⁾. Більшу частину, яких ²/₃ своїх видатків на наукові видавництва Товариство мусїло покривати з иньших джерел. Але вже два останні роки річних доходів не все ставало на те, й приходило ся порушати де що й останки попередніх років. Таким чином доходи Товариства вшрубовано до останнього, і не тільки на дальше значнійше розширення видань і взагалі видатків на наукові потреби Товариства нема надїї, але й удержати ся на теперішнім рівені буде тяжко без дальшого зросту доходів Товариства.

Розумієть ся, все що має житеву силу, не може загинути, і ми можемо вірити в те, що житеві сили нашого Товариства поборють всі трудні обставини, але я уважав потрібним піднести всі ті прикрі сторони в становищі нашого Товариства, щоб звернути на них увагу нашої суспільности, особливо всіх інтересованих розвоєм нашої культурної роботи. Caveant!

Я перехожу тепер до детальїчного перегляду наукової діяльности Товариства, і починаю з головного — з наукових видавництв.

Я сказав уже, що в сїм напрямі останній рік зазначив ся дуже великим поступом: введено в життя кілька нових серій видавництв і дальше поступлено в напрямі їх спеціалізації.

¹⁾ Сама собою встає перед очима паралеля бюджетів аналогічних наукових інституцій двох сусідніх славянських народів: краківська академія має з публічних фондів річно 50.000 (з державного скарбу 20.000, краєвого 30.000), пражська 40.000 (з державного і краєвого скарба по 20.000).

І так переведено до кінця плян спеціальних публікацій для всіх трох секцій, розпочатий іще позаторік, — утворено Збірники секцій, кожної секції осібно. Торік (1897) вийшов Збірник математично-природописно-лікарської секції (два томи, з котрих в однім зібрано головню материял ще з 1896 р.), сього року окрім трьох випусків Збірника сеї секції (т. III вип. 1 і 2 і т. IV вип. 1) вийшли Збірники історично-філософичної й фільольогічної секцій, разом (сього року) 64 аркушів друку. Збірники сих двох останніх секцій призначають ся для систематичних збірок розвідок чи материялів, тим часом як Записки призначають ся головню для дрібнійших розвідок і материялів, для оглядів і критичних оцінок наукової літератури і мають характер наукової часописи.

Важний зріст і розширення публікацій наступило в сфері етнографічних студій. Богатство материяла по українсько-руському фольклору й етнології й сильний наплив його в Товаристві вже кілька років вимагав помноження публікацій. Іще позаторік прийнято було плян поділу материяла на фольклорні і етнологічні видання; сього року постановлено видавати річно замість одного два томи Етнографічного Збірника, присвяченого на далі фольклору і докінчено розпочатий позаторік I том Материялів до українсько-руської етнології, так що сього року вийшло три томи етнографічних материялів, разом 50 аркушів, хоч розумієть ся й се число не відповідає ще потребі і запасам материялів. Для ведення сих видавництв, збирання і оброблювання материялів секції історично-філософична і фільольогічна вибрали осібну етнографічну комісію, до президії котрої увійшли редактори видавництв: Др. І. Франко, Хв. Вовк (Волков) і Вол. Гнатюк.

Другу наукову комісію сього року сформовано при математично-природописно-лікарській секції — комісію лікарську, під проводом дра Сельського і дра Е. Озаркевича, а заразом Збірник секції поділено на два відділи — математично-природописну частину і лікарський збірник, що будуть виходити осібними зошитами; організацією наукової роботи в сій новій комісії й редакцією Лікарського збірника дуже енергично займав ся др. Е. Озаркевич, поставивши метою перетворити сей збірник далі в періодичне видання, і ся організація наукової роботи на полі лікарських наук становить новий, дуже втішний крок в діяльності Товариства. По тих довершених плянах і перемінах організація Товариства виглядає так:

Секція історично-філософична з підсекцією правничою
секція фільольогічна
при них комісії: археографічна й етнографічна

секція математично-природописно-лікарська
при ній комісія медична.

Система видавництва :

1. Наукова часопись, присвячена передовсім історії, фіольології й історії літератури українсько-руського народа, з ширшими оглядами наукової літератури, головни в тих же галузях наук — Записки Наукового Товариства ім. Шевченка (річно 6 томів по 12 арк.)

2—4 Збірники поодиноких секцій

5. Правнича часопись — при історично-філософичній секції

6. Руська Історична бібліотека — при тій же секції.

Видання комісій — а) археографічної :

7. Жерела до історії України-Руси

8. Пам'ятки українсько-руської мови і літератури; 7 і 8 виходять чергуючись, по 1 тому на рік

б) етнографічної :

9. Етнографічний Збірник, 2 томи що року

10. Матеріяли до укр.-руської етнології, поки що 1 том на рік
в) медичної :

11. Лікарський збірник (зошитами Збірника матем.-природ.-лік. секції, поки що 2 рази на рік).

Всього сього року вийшло 15 томів і 3 менших (зошитами), а то :

1—7. Записки т. XXI—XXVI, з особним показником до т. I—XX і показником до т. XXI—XXVI при XXVI т. (редагував Записки М. Грушевський).

8. Збірник історично-філософ. секції т. I (М. Грушевського Історія України-Руси т. I, 31 аркуш. друку).

9. Збірник фіольологічної секції т. I. (О. Кониського : Т. Шевченко-Грушівський т. I, 16 арк. друку).

10—11. Збірник математ.-природ.-лікарської секції т. III в. 1 і 2 і т. IV вип. 1 (в тім 2 зошити Лікарського Збірника), 17 арк. друку, ред. І. Верхратський, В. Левицький і Е. Озаркевич.

12. Руська історична бібліотека т. XX (Я. Шульгина Начерки коліївщини, 14 аркушів друку).

13. Правнича часопись т. VIII (ред. др. К. Левицький, 10 арк.).

14. Жерела до історії України-Руси т. IV (Галицькі акти з р. 1648—9, ред. С. Томашівський, 28 арк.).

15—16. Етнографічний Збірник т. IV і V (ред. І. Франко і В. Гнатюк), разом звиш 32 арк.

17. Етнологічні матеріяли т. I (ред. Хв. Вовк), звиш 17 арк.

18. Енеїда з вид. 1798 р., пам'яткове видання, 8 арк

Крім того кількадесят відбиток і передруків.

Дальше друкував ся накладом Товариства Росийсько-Український словар М. Уманця (т. IV, не докінчений), і докінчено розпочатий давнійше IV т. Кобзаря Шевченка.

Плян і склад Записок лишив ся давнійший, з тою відміною, що введено нову рубрику в Науковій Хроніці: огляд західньо-європейської історичної літератури (провадить др. М. Кордуба). Склад Записок буде видно з сього:

Уміщено було:	1897	1898
розвідок і материялів (I відділ)	15	16 ¹⁾
заміток і дрібніших материялів	15	13
обговорено журналів	59	57
„ книжок	170	120

Меньш статей і рецензий уміщено було в сім році в порівнянню з попереднім тому, що подвійний том XXIII—IV зайнятий був майже самими розвідками, з однородним змістом — про Хмельницину, а окрім того запровадження нового огляду — західньо-європейських літератур відобрало дещо місця у бібліографії.

З того (в відділах I і II) ¹⁾ було:	1897	1898
розвідок з українсько-руської історії з помічними науками	11	13
„ з історії літератури	6	6
„ фільольотії	1	—
„ етнографії	—	1
„ суспільної економії	—	1
історичних і літературних материялів	12	10

В відділі бібліографії обговорено книжок		
з історії з помічними науками	80	43
з фільольотії й історії літератури	33	24
з етнографії	17	23
історичні і літературні материяли й джерела	4	12
з права, економії й статистики	15	4
з природничих наук (з географією)	4	1
збірники, словарі і т. и.	17	11

Окрім того в огляді західньо-європейської літератури по часті вчислено, по часті обговорено коло 700 книг, статей і т. и.

Всього взяло участь в Записках сього року 33 співробітників.

Збірники історично-філософської й фільольотичної секція, як також Жерела й Історична бібліотека містили більші одноцільні праці, по одній на цілий том.

¹⁾ З того одна в відділі Наукової Хроніки.

Збірник історично-природописно-лікарської секції в трьох зошитах містив: розвідок і материялів математичних і фізичних	2
розвідок і рефератів природописних	3
„ ширших рефератів і материялів лікарських	14
рефератів дрібних лікарських	83.

Всього взяло участь в ній за сей рік 20 осіб.

Правнича Часопись подала розвідок 4 і бібліографічні звістки з літератури; взяло в ній участь 3 особи.

Етнографічний Збірник і Материяли до українсько-руської етнології подали в своїх трьох томах розвідок, більших збірок і материялів 22, дрібніших материялів і заміток 17, всього взяло в них участь 23 особи.

Всього взяло минушого року участь в наукових виданнях Товариства 74 особи, з того заграничних 25, жінок 4, нових співробітників прибуло 35.¹⁾

Літературно-науковий Вістник виходив місячними книжками, пересічно по 12 арк. (за серпень і вересень подвійна); він поділявся на три частини більш або менш рівні: белетристика оригінальна, белетристика перекладана, статі по сучасній літературі, культурному і суспільному життю; перші сім місяців редакцію провадив М. Грушевський, другі п'ять — О. Маковей і др. І. Франко; до редакційного комітету входив крім сих трьох на початку року — О. Борковський. Всього взяло участь в ній 44 наші письменники, з них заграничних 18, жінок 6.

В сумі в різних виданнях Товариства взяло участь 109 осіб, з тих заграничних 39, жінок 9: як бачимо, Товариство скупляло наоколо себе сили дуже значні, дуже численні, служило дуже сильним осередком, і то не тільки для тутешніх, а й заграничних Українців.

Всього видань з відбитками й передруками Товариство минулого року пустило 56 книжок.

Наукові засідання в Товаристві переважно займалися справами безпосередно звязаними з виданнями Товариства: обміркованнем планів видань, оцінкою приготовлених праць; по при те скликались спільні засідання двох чи всіх трьох секцій в справах більше загальних; таке спільне засідання всіх трьох секцій було присвячене нараді над потребами середньої школи, з нагоди висилання відпоручника Товариства до анкети, скликаної краєвим відділом в справі реформи середньої школи. Два спільні засідання всіх секцій були

¹⁾ Звертаємо увагу на ці цифри співробітників, бо в особній відбитці справоздання (на загальні збори) зайшли були, через поспіх, деякі помилки.

заняті нарадою над потребами університетської науки у Львові з нагоди висилання меморіяла до міністерства освіти в справі помноження руських катедр на університетї, і т. и.

Всього відбуло ся засідань : історично-філософічна секція мала 12 осібних засідань, на котрих предложено 24 праці, і 4 спільних разом з иньшими секціями; фізіологічна мала 8 осібних засідань, на котрих предложено 22 праць (в тім 15 призначених для Етногр. 36. т. V), і 4 спільних разом з иньшими секціями; математично-природописно-лікарська 2 засідання, на котрих предложено 5 праць. Комісії: археографічна мала 2 засідання, етнографічна 1 засідання, лікарська 4 засідання, на котрих предложено, окрім праць предложених на засіданнях мат.-природ. лікарської секції, ще 6 праць. Окрім того мав часті засідання редакційний комітет Літературно-наукового Вістника.

На сїм кінчимо наш огляд. Як можна бачити з нього, ті, що несли на собі тяготу роботи в Товаристві, можуть із вдоволенням оглянути ся на результати останнього року. Але загал членів і взагалі всі інтересовані нашим культурним розвитком повинні оглянути ся щільно — за способами до піддержання й дальшого провадження й розвитку наукової діяльності нашого Товариства, що, як я сказав, сотворена була не звичайними висиланнями — в надії на дальшу поміч і підмогу.

М. Грушевський

голова.

Справозданє з діяльности виділу

Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові
за рік 1898.

На загальних зборах Товариства, що відбули ся дня 2. н. с. лютого 1898 р., вибрано головою Товариства професора університету Михайла Грушевського, а виділовими гімназ. професора Сидора Громницького, гімназ. професора Іллю Кокорудза, лікаря д-ра Євгенія Озаркевича, директора Інституту сьв. О. Николая Костя Паньківського і члена Виділу краєвого д-ра Дамяна Савчака, заступниками же виділових гімн. учителя Юліяна Левицького і гімназ. учителя Осипа Роздольського. Сей виділ уконституував ся, вибравши заступником голови проф. С. Громницького, секретаром проф. І. Кокорудза, а адміністратором К. Паньківського. До виділу входили також референти поодиноких секцій, а то: д-р І. Франко з секції філльолюгічної, д-р Олександр Колесса з секції історично-філософичної і проф. Іван Верхратський з секції математично-природописно-лікарської. Виділ полагоджував справи Товариства на звичайних засіданнях, що відбували ся що другу середу, і на кількох надзвичайних. Всіх засідань було 25.

Маючи все на оці ціль Товариства, плекати і розвивати науку і штуку в українсько-руській мові, старав ся виділ передовсім достатчити фондів на наукові видавництва. Фонди тоті черпав виділ з доходів друкарні, з жертв, що напливали з України, з членських вкладок і субвенцій, державної і краєвої. Видячи, що наукова робота чим раз більше росте і що фонди, якими Товариство розпоряджає, не вистануть на виданє багато потрібних наукових праць, внїс виділ в Міністерство просьвіти прошенє о субвенцію в квотї 6000 злр. і о вставленє єї в постійну рубрику бюджету. Однак міністерство уділило Товариству на р. 1898 тільки 2000 злр. субвенції і рескриптом з дня 12. марта 1898 ч. 6161. обіцяло на р. 1899

субвенцію в квоті 3000 злр. Рівно-ж вінс виділ просьбу в Сойм краєвий о субвенцію в квоті 6000 злр. Но і тут не одержав виділ цілої прошеної квоти, а тільки 1500 злр. на видавництва Товариства, 1500 злр. на видання археографічної комісії і 500 злр. на Історичну бібліотеку, отже разом о 1000 злр. більше від попереднього року. Хотячи же на всякі випадки в будучности обезпечити наукові видавництва Товариства і утворити дотацию для переміни Товариства в українсько-руську Академію Наук, зібрав виділ дальше складки на „резервовий академічний фонд“, оснований в попереднім році. В сїм адміністраційнім році зібрав виділ на сей фонд квоту 1096·86 злр., що разом з складками попереднього року становить суму 3041·55 злр.

Сего року зложили жертви на сей фонд:

1) Мих. Грушевский у Львові	120·00
2) Дик. з Кат. (Україна)	12·72
3) Лаш. з Ч. (Україна)	3·81
4) Комаров з Одеси	12·70
5) Серг. Гр.	127·50
6) Ф. М., з України (складка)	35·60
7) Ск. з Таврії через О. К.	12·70
8) Жертва з Київa	106·68
9) Ц. і Пер.	25·20
10) др. Стефан Федак з нагоди ювілею Котляревського	500·00
11) І. Шраг і А. Тюра з Чернигова	19·05
12) % до $\frac{1}{7}$ 1898	53·01
13) % до $\frac{1}{1}$ 1899	77·89

Згадати тут до річи належить, що окрім того зачали з України сего року впливати на руки виділу жертви на фонд доцентів і вплинуло 874·37 злр. Прислали:

1) Ф. М. (складка)	158·75
2) „ „	63·50
3) Волод. Григор. Вохуш	127·00
4) Серг. Петр. Павлов	31·75
5) Ел. Во.	381·75
6) Українці з Томська	21·53
7) через д. Ст. з Петербурга	63·25
8) Сидор Британ у Львові	1·00
9) % до $\frac{1}{1}$ 99	25·84

На фонд же пам'ятника Шевченкови вплинуло 120 злр. прислали:

1) Л. С.	6·35
2) Семінарист в Станіславові	4·00
3) Руська молодіж в Станіславові	18.80
4) Дирекція руського театру	3·62
5) Стефанія Рудницька з Яблінки	5·00
6) Тов. задаткове в Калуші	20.00
7) Парубки і дівчата читальні в Радихові	1·16
8) Складка учеників Ів. Н. з П.	2·00
9) П. Ба з України	8.89
10) Іван Устиянович з Пужник	1·80
11) N. N. з Варшави	2·54
12) Гаврилишин з Підміхайля (складка)	4·20
13) Семенюк з Лінденвізе	1·50
14) Василь Бойко у Львові	10·00
15) Евг. Гордзівська і Січинська з Боришковець	1·52
16) Іван Дудич з Старої Соли	1·50
17) Ученик П. р. учит. семінар. в Самборі	4·00
18) І. Мишкевич з Кракова	1·00
19) % до $\frac{1}{1}$ 99	22·12

Цілий сей фонд виносить нині 581·64 злр.

Також і фонд стипендійний імени Михайла Грушевського зріє в сім році о 400·19, так що з минувшорічним виносить нині 1130.74 злр.

Узнаючи потребу видавання спеціальних збірників в поодиноких галузях людського знання, призволив виділ фонди, крім того, що видано на особні збірники секцій фільольогічної (1 том), історичної (1 том) і природописної (1 том), ще й на збірник (2 випуски) комісії лікарської, заснованої при секції математично-природописно-лікарській. Крім тих збірників достатчав виділ фондів на видавництва, ухвалені вже торік, а то на „Етнольогічні матеріяли“, зредаговані Ф. Вовком в Парижі (1 том), і на видавництва, що виходили вже в 1897 р., а то: на „Записки“ в книжках на рік (томи XX—XXVI), на „Етнографічний збірник“, котрого вийшов IV. і V. том, на „Жерела до історії України-Руси“, котрих вийшов IV. том, на „Часопись правничу“, котрої вийшов VIII. річник, на „Українсько-руський Словар“ (т. IV), на „Літературно-науковий Вістник“ (I. річник) і на Руску історичну бібліотеку, котрої сего року вийшов XX. том. Крім

того видав виділ накладом Товариства багато передруків статей з „Записок“ й иньших наукових видань та з „Вістника“, з сього останнього; Ткачі Гавптмана, Чумаки Тобиловича, Претендент Твена, Дві долі Мордовця, Сучасна Англія Сеньобоса, На селі Школиченка і За батька — Чайченка.

Щоби познакомити ширший науковий сьвіт з розвоєм наукового письменства в українсько-руській мові, дбав виділ про розширення зносин нашого Товариства з академіями і товариствами науковими, особливо славянським. Окрім інституцій наукових, вичислених в минувшорічнім Справозданю, стали присилати нашому Товариству в замін свої видавництва в сїм році ще отсі інституції: „Народний Дім“ у Львові, Краківська Академія Наук, Императорское Общество Истории и Древностей в Москві, Ческе Товариство Наук, Етнографічні Товариства в Відні і Упсалі, Императорское археол. Общество в Петербурзі і Москві, Археологічний інститут в Петербурзі, Виділ краєвий у Львові і много иньших.

Не належить поминути й того, що сербський посол у Відні прислав нашому Товариству з припорученя сербського короля примірник рукописного „Евангелія князя Мирослава“ з 12 віка в хорошій оправі, розсилане найвисшим науковим інституціям.

Виділ доконав в сїм році важного діла, а то закупна каменниці. Річ має ся так. Один Українець з Росії (поки що свого іменн він не згодив ся дати до публичної відомости) прислав в марті на руки нашого Товариства 40.000 злр. а в сїчни с. р. 5000 злр., аби утворити з тих гроший фонд на сформоване українсько-руського університету тим способом, аби з відсотків того капіталу роздавано за помози і стипендії людям, що вже заявили свої здібности до наукової роботи, для приготування до професур, і взагалі розвивали наукову роботу. Жертводавець поручив Товариству купити собі за сї гроші каменницю. Вибраний виділом комітет закупна, оглянувши много каменниць, по вислуханю гадки знавців (архитекта і інжинера) предложив виділови до закупна каменницю при ул. Чарнецкого ч. 26 за ціну 120.000 злр. (оцінену таксаторами Банку краєвого на 140.000 злр.). Виділ згодив ся. Контракт купна (виготовлений даром д-ром Федаком) підписано 31. серпня 1898. р. і заїнтабульовано 12. вересня 1898. р. ч. 7747/98. Готівкою заплачено 41.096·26 злр., 10.000 має ся заплатити 1. марта 1899. р., а решта тяжить на каменниці яко довг в Банку краєвим (с. є. 68.903·74 злр.). Крім того відновлено офіцини коштом 8.246 злр. Відданє каменниці і чиншів нашому Товариству наступило з днем 1 вересня м. р. Провізоричним адміністратором каменниці іменовано члена виділу Костя Паньківського.

Виділ переніс бібліотеку Товариства до своєї камениці, помістив її поки що в двох комнатах, поробивши гарні нові урядження на книжки. При бібліотеці уладив читальню в сусідній комнаті, відповідно її умеблювавши. До заряджування бібліотеки і читальні оплачує Товариство осібного урядника; читальня отворена щодня в пополудневих годинах.

Чимало заходився виділ також около друкарні і друкарняних справ. Передовсім переніс з днем 1. січня 1899. р. друкарню з давнього не зовсім догідного льокалю до своєї камениці. Відтак закупив нові черенки за 1933'16 злр., одну машину до розтинання за 310 злр., прийняв трох складачів більше, прийняв осібного урядника до ведення книг і справ книгарських, а осібного до експедиції наукових видань і до переписки в тих справах; вкінці уважав виділ потрібним установити осібного одного курсора для канцелярії, книгарні, бібліотеки і читальні Товариства.

І справи отворення книгарні не спускав виділ з ока: застановлявся над нею і засягав гадки у знавців. Однак коли один з книгарів (д. Кафка Ржічанський) виіс оферту на устроєнє книгарні в квоті 10.000 злр., виділ мусів відсунути сю справу на будуче, бо в сім році не міг спромогти ся на таку значну суму. Одначе і в теперішніх льокалях Товариства спродавано книжки і продано на 2416'64 злр.

Дбаючи про розвій науки в українсько-руській мові, підпомагав виділ тих студентів-академиків, що горнуть ся до наукової праці; і так уділив 4 студентам: О. Целевичу, С. Томашівському, С. Рудницькому і Гр. Гарматієви, а крім того ще й д-ру М. Кордубі стипендії по 100 злр., дальше ремунерував праці деяких співробітників в „Записках“ і уділював запомоги на наукові праці.

Виділ уділив також запомогу в 100 злр. на артистичну прогульку на Угорщину для національного освідомлення угорських Русинів.

Виділ не ухияв ся від підпомагання і иньших українсько-руських товариств і людей, котрі плекають українсько-руську штуку або приспішують розвій українсько-руського письменства; і так приступив з чотирьома уділами до Товариства розвою штуки і з десятима уділами до Укр.-руської видавничої спілки; купив 20 льосів на образ Корнила Устияновича „Гуцулка“ і закупив на першій виставі руської штуки два образи маляря-артиста Пам'якєвича.

Виділ не відказав помочи дарованєм видавництв Товариства і гроший там, де народне і просвітне діло того вимагало; так дарував виділ кількадесять книжок на просьбу Заряду шпиталю в Пе-

ремешлянах; рівно-ж на просьбу дарував книжки читальні в Березні на Угорщині; школі анальфабетів в Дрогобичи; Судови в Стрию і Львові для в'язнів і деяким вишшим інституціям; даліше оо. Василіянам для місіонерів і емігрантам Русинам в Канаді для читальні. Вкінці уділено Руському педагогічному товариству на потреби приватної виділової дівочої школи 50 злр., школі вправ і школі ім. Шашкевича на коляду для бідних дітей 10 злр. і бурсі в Новім Санчи 40 злр.

Щоб вдоволити більше вже розвинені культурні і просвітні потреби руської суспільности, давав виділ наклад на видаване часописи Літературно-науковий Вістник, що виходив місячними книжками в 12 аркушах і містив в собі крім белетристики оригінальної і перекладаної популярно-наукові статі і огляди всесвітної літератури і культурного життя. Нема сумніву, що сей Вістник посунув розвій українсько-руської літератури і наукового письменства значно наперед, і треба признати, що українсько-руська суспільність, сьвідома великої ваги такого видавництва в культурнім розвою народа, підпирала наше Товариство досить чисельною передилатою. Виділ надіє ся, що число передплатників ще більше зросте і тим запевнить ся розвій і даліше розширене сего переважного видавництва.

Тому, що в сім адміністр. році припали 100-літні роковини появи „Енеїди“ Котляревського і відродження укр.-руської літератури, виділ, вибравши до того окремий комітет, заняв ся обходом тої памяркової хвилі і устроїв сьвяточне представлення в театрі ір. Скарбка 31. жовтня, академію в „Народнім Домі“ та сьвяточну вечеру в сали „Кляубу почтового“ 1. падолиста 1898. р. Всі частини того торжественного обходу випали сьвітло, стягнули численну публику не тільки зі Львова, але з цілої Галичини, викликали загальне одушевлення і побудили Русинів обходити се сьвято по всіх важнійших і поменьших осередках укр.-руської землі. Дохід з театрального представлення виносив 804.10 злр., розхід же на споряджене представлення і иньші видатки ювілейних сьвят: 954.10 злр., тому випав недобір: 150 злр.

Шануючи заслуги фундаторів нашого Товариства, постарав ся виділ в сім адмін. році, яко 25-ім від заснования Товариства, о те, що артист Труш намалював для Товариства портрети: Жученка, Пильчикова і Милорадовички; так само портрет Івана Котляревського.

Даліше виїс виділ подане до ц. к. Намісництва о затверджене статута, зміненого загадними зборами Товариства 2. н. с. лютого 1898. р., і одержав відповідь, що Намісництво рішенням з дня 26. цвітня 1898. ч. 30.492 зміну статута приняло.

Виділ давав вираз своєму чувству і чувству Товариства в таких хвилях, що порушували весь загаль. Коли померла Її Милость цїсарева Елисавета трагічною смертю, виділ вислав делегатів до ц. к. Намістника, щоб зложити на его руки чувства жалю і смутку, і устроїв разом з иньшими народніми товариствами поминальне богослуженє.

Коли упокоїв ся Кардинал Сильвестер Сембратович, вислав виділ репрезентантів на похорони его і замість вінця дав 20 злр. на бурсу в Новім Санчи. Рівно-ж, коли надійшла вість про смерть поета Якова Щоголева, віддав виділ честь его памяти на своїм засіданню.

Відтак треба згадати, що виділ вислав д-ру І. Франкови, з нагоди сьвяткованя ювілею 25-літньої літературної і наукової его діяльности, привітне письмо і призначив єму 200 злр. на дарунок.

Дальш виділ складав через своїх делегатів доброжеланя і чувства преданности так в день уродин Ёго Милости цїсаря Австрії, як і 2. н. с. грудня 1898. р., яко в 50-літній ювілей вступлення Ёго Милости на австрійський престол.

Не можна мовчанєм поминути і отсих подій: На запитанє Видїлу краєвого в справі заснованя музею для історії культури відповів виділ, що, як би мав сей музей заснувати-сь при котрій інституції, то Товариство наше уважало-б найвідповіднійшим, аби музей для східньої Галичини заснувати при нїм; як би-ж мав заснувати-сь осібний музей, то треба-б его подїлити на секції для східньої й західньої Галичини, і першу з них віддати під управу етнографічної комісії Товариства.

Дальше на запросини Видїлу краєвого, аби Товариство вислало делегата до анкети для реформи середніх шкіл, виділявав виділ д. дир. Борковського.

Вкінці ще одна справа: Виділ — по нарадї всіх трьох секцій — вислав меморандум до Міністерства просьвіти в справі отвореня руських катедр на поодиноких видїлах львівського університету.

Треба далї з натиском піднести, що наше Товариство чимраз більше будить інтерес поміж українсько-руською суспільністю в Галичинї, Буковинї і Українї і з'єднує собі симпатії. Доказом сего численні дари, наслані Товариству. Крім дарів грошових, повише поданих, надїслано ще отсі: Ос. Кокурович з Плазова — 5 книжок по митрополиті Яхимовичу; о. Д. Йосифович — устав братства при Яричевській церкві з кінця XVIII. в.; сов. Т. Ревакович зі Львова — 95 томів комплетів ріжних часописий; д. Кибальчич з Лубен — три оригінальні листи Шевченка; Е. С. з К. — „Енеїду“

Котляревського з 1798. р.; О. Бородай — 8 рідких книжок; о. Стадник з Дичкова — хрестик артистичної роботи; різблений в дереві Вол. Ванчицький — давні монети; А. Собко з Беневої — писане євангеліє; Юліян Левицький — друки і документи дотикаючі 1848. р.; комітет ювілейний — портрет д-ра Франка, й ин.

Нових членів до Товариства прийняв виділ в минувшій році 32, з тих 5 з України а 2 з Буковини.

Іл. Кокорудз,
секретар.

Справоздане касове по кінець р. 1898.

Приходи товариства до 31/12 1898.

1) Позісталість касова	7034·02
2) заплата союму і міністерства	5500·00
3) дари і проценти	528·29
4) членські вкладки	720·47
5) продані книжки	2865·80
6) виконані роботи	38567·62
Разом	55216·20

Розходи до 31/12 1898.

1) Розхід друкарні	33199·67
2) ремунерації редакторам і співробітникам	4643·49
3) закупно книжок	1659·88
4) кавція в суді	200·00
5) оправа видавництв	609·78
6) машина до перетинання	310·00
7) стипендії і дари	904·00
8) чинш за хату за р. 1898 і дальші 5 років	8843·34
9) дрібні видатки товариства і друкарні	3518·78
Разом	53888·94

1897.

Активна товариства.

1898

7034·02	готівки в касі	1327·26
16277·07	вартість інвентаря	17045·45
9800·00	дебітори	9850·00
31515·83	запас накладів	34703·33
2000·00	запас паперу	1700·00
50·00	запас фарби	50·00
100·00	вадія	300·00
	заплачений чинш наперед	7245·00
66776·92		72221·04

Пасива товариства.

7655·27	кредитори паперу	8210·65
	кредитори черенок	777·92
152·60	кредитори фарби	197·60
100·00	кредитори нафти	93·58
	залеглий податок	300·00
7907·87		9579·75

Зіставленє маєтку:

66776·92	Активи	72221·04
7907·87	Пасиви	9579·75
58869·05	Стан маєтку	62641·29

Обрахунок при купні дому на дни 1/10 1898.

Каменицю при улиці Чарнецького ч. 26, що складає ся з двох домів закуплено за суму	120.000— зр.
До 1/1 1899: 1) заплачено на се суму	41.096·23 зр.
2) заінтабульовано в стані довжнім	10.000— ”
3) перенято довг банку краевого на суму	68.903·74 ”
Разом	120,000— зр.

Обрахунок „Літературно-наукового Вістника 1898 р.

Доходу з передплати вплинуло до 31/XII. 1898	5871·88
Розхід: За друк і папір заплачено	3048·85
а лишило ся на рахунок 1899 р. 16·15 злр.	
плата двом редакторам й иньші ремунації	2061·00
адміністрація	60·00
експедиція і почта	229·00
кліші	50·73
оправа	357·66
дрібні видатки	64·64
Разом	5871·88

Передплатників всього було 891, з того заграничних 123, цілу передплату заплатило 543, друкувало ся Вістника з початку 1000, від V-ої книжки 1100 (до них долучені передруки статей, розпочатих друком в попередніх книжках), бо запас перших книжок вичерпав ся уже за кілька місяців. Чистий зиск Вістника складає ся з запасів журналу і з тої сперанди від несповна заплачених передплат, яка лишаєть ся на 1899 р.

К. Пальківський,
адміністратор.

Видання, що почали приходити до бібліотеки Товариства в 1898 р.

L' Anthropologie, Paris.

Архивъ біологическихъ наукъ изд. Имп. Институтомъ экспериментальной медицины.

Archiv für experimentelle Pathologie u. Pharmakologie. Red. von Dr. B. Naunyn u. Dr. O. Schmiedeberg. Leipzig.

Aus fremden Zungen. Stuttgart u. Leipzig.

Вѣстникъ Археологін и Исторіи, изд. Археологическимъ Институтомъ. Спб. —

Věstník českoslovanských museí a spolků archaeologických, red. Kl. Čermak, v Časlavi.

Věstník Narodopisného Musea Českoslovanského. Praha.

Věstník Slovanských Starožitností. Vydává Dr. L. Niederle, Praha.

Das litterarische Echo. Halbmonatsschrift für Litteraturfreunde. Berlin.

Древности. Труды Археограф. Коммисіи Моск. Археог. Общ.

Древности. Труды Славянской Коммисіи Моск. Археог. Общ.

Жизнь, лит., науч. и полит. журналъ. Спб.

Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія. Спб.

Извѣстія Физико математическаго Общ. при Казанскомъ Унив.

Книжный Вѣстникъ. Спб.

Kosmos, czasop. Polskiego Tow. Przyrodników im. Kopernika. Lwów.

Ljetopis Jugoslavenske Akademie. U Zagrebu.

Przegląd Lekarski, Kraków.

Przegląd Powszechny. Kraków.

Русскій Медицинскій Вѣстникъ. Спб.

Сборникъ Археологическаго Института. Спб.

Sbornik Jednoty Českých Mathematiků v Praze. Praha.

Sitzungsberichte der kön. böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften. Classe für Philosophie, Geschichte u. Philol. Prag.

Svenska Landsmalen ock Svenskt Folklif. Uppsala.

Slovanský Přehled. Sbornik statí, dopisův a zpráv ze života slovanského. Praha.

Spisy počténých jubilejní cenou král. č. společnosti nauk v Praze.

Труды антропологическаго отдѣла Общ. Любит. естествованія, антропологін и этнографін. Москва.

Фармацевтическій Вѣстникъ. Журналъ Россійскаго Фармацев-
тическаго Общества взаимнаго вспомошествованія. Москва.

Časopis Mačicy Serbskeje.

Zeitschrift der historischen Gesellschaft für die Provinz Posen.

Zeitschrift für österreichische Volkskunde, red. von M. Haber-
landt, Wien.

Inhalt des I Bandes. 1. Die sociale Bewegung der Ruthenen im XIII J., von M. Hrušewskyj S. 1—28; 2. Studien über die Grundsätze der Vertheilung des Capitals, von Th. Rylskyj 29—86; 3. Sewčenko's Jugendjahre, kritisch-biogr. Skizze von A. Konyškyj 87—123; 4. Die ukrainischen Volkslieder in den Gedichten des Bohdan Zaleski, von A. Kolessa 124—208; 5. Ueber die Gründung und bisherige Entwicklung der Sewčenko-Gesellschaft, mitg. von A. Barwiński 209—212.

Inhalt des II Bandes. 1. Ueber die alten griechischen Colonien am kimmerischen Bosphorus, von Panačownyj S. 1—61; 2. Studien über die Grundsätze der Vertheilung des Capitals, von Th. Rylskyj (Fortsetzung) 62—113; 3. Messapparat für Uteruscontractionen bei Geburtswehen, von Dr. A. Černiachiwskyj 114—118; 4. Ein Blatt aus der Geschichte Volhyniens im XIV J., von Ivaniv 119—146; 5. Zum Jubiläum I. Kotlarewskyj's. Desiderata von M. Hrušewskyj 147—161; 6. Wissenschaftliche Notizen 162—172; 7. Bericht über die Thätigkeit der Sewčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 173—189.

Inhalt des III Bandes. 1. Ueber einen Phasenindicator und einige mit demselben ausgeführte Messungen, von Prof. J. Puluj S. 1—24; 2. Zur Erinnerung an Markian Saškewi, von W. Kocowskyj 25—35; 3. Sewčenko und Mickiewi, vergleichende Studie von Dr. A. Kolessa 36—152; 4. Dialect der „Samišanci“, Beitrag zur slavischen Dialectologie von Prof. J. Verchratskyj 153—210; 5. Wissenschaftliche Chronik, von M. Hrušewskyj 211—221; 6. Historische Notizen von A. Konyškyj und M. H. 222—231.

Inhalt des IV Bandes. 1. Šewčenko's Jünglingsalter bis zum Loskauf von der Leibeigenschaft (1829—1838), von A. Konyškyj S. 1—28; 2. Die Agrarverhältnisse in Galizien, Studie von W. Budzynowskyj 29—123. 3. Ueber die symmetrischen Ausdrücke der Funktionswerthe mod-m, von W. Lewickij 124—139; 4. Antrittsvorlesung aus der alten Geschichte der Ruthenen an der Universität Lemberg von M. Hrušewskyj 140—150; 5. Wissenschaftliche Chronik: Jubiläums-Ausgaben zur Geschichte der Stadt Odessa, von J. Andrienko 151—168; 6. Bibliographie 169—194; 7. Miscellanea 195—200.

Inhalt des V Bandes. 1. Professor Dr. Emilian Ohonowskyj, sein Leben und seine Werke, von E. Kokorudz S. 1—34; 2. Türkische Wörter in der ruthenischen Sprache, von E. Makaruška 1—14; 3. T. Sewčenko im Gefängniß, kritisch-biographische Skizze von A. Konyškyj 1—26; 4. Miscellanea 1—19; 5. Wissenschaftliche Chronik: Neu herausgegebene Denkmäler der altruthenischen Literatur, von M. Hrušewskyj 1—18; 6. Bibliographie 1—90; 7. Bericht über die Sewčenko-Gesellschaft 1—16.

Inhalt des VI Bandes. 1. Ruthenisch-byzantinische politische und kommerzielle Verhältnisse im XI und XII Jahrh., von dr. Gr. Weličko S. 1—36; 2. Bittschrift Honta's und Zeličniak's Erben, ein politisches Pamphlet, mitgeth. von E. Makaruška 1—6; 3. „Die Magd“ (Najmička) von T. Sewčenko, Habilitationsvortrag von dr. I. Franko 1—20; 4. Archiv des s. g. Kronschatzes in Warschau, archaeographische Note von M. Hrušewskyj 1—4; 5. Pathologische Veränderungen im Hoden bei einigen Infections-Krankheiten, von ** 1—4; 6. Miscellanea 1—12; 7. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1894, 1—38; 8. Bibliographie 1—68; 9. Bericht über die Thätigkeit der Sewčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 1—5.

Inhalt des VII Bandes. 1. „Adelphotos“, griechische Grammatik, herausgegeben im Lemberg im J. 1591, literarisch-linguistische Studie von Dr. C. Studyński S. 1—42; Beschreibung der Burgen Podoliens im J. 1494, mitgeth. von M. Hrušewskyj 1—18; 3. Elliptische Modulfunctionen, von W. Lewickij (mit 2 Figuren) 1—30; 4. Miscellanea 1—12; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1894 (Fortsetzung) 1—28; 6. Bibliographie 1—60; 7. Bericht über die Thätigkeit der Sewčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 1—2.

Inhalt des VIII Bandes. 1. Warlaam und Ioasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr. I. Franko S. 1—38 u. I—XVI, 2. „Lobrede auf Witowd“, einige Bemerkungen über Bestand der ältesten ruthenisch-lithuanischen Chronik, von M. Hrušewskyj 1—16; 3. „Froh tönende Euphonie“, ein Lobgedicht, gewidmet dem P. Mohila im J. 1633, mitgeth. von Dr. C. Studyński 1—14; 3. Versuch einer Chronologie der Werke des T. Sewčenko, von Al. Konyškyj, I Theil 1—20; 5. Miscellanea 1—12; 6. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1894 (Schluss) 1—22; 7. Bibliographie 1—64.

Inhalt des IX Bandes. 1. Cathedral-Consistorien in der Ukraine und in Weiss-Russland in dem XV u. XVI Jahrhundert., von A. Lotočkyj S. 1—34; „Bittschrift Daniels des Verbannten“, ein Denkmal der alruthenischen Literatur aus dem Ende des Mittelalters, von B. Ščurat 1—28; 3. Neovitalismus und seine Irthümer, von Dr. O. Č. 1—20; 4. Beiträge zur Kenntniss des Baues des Darmkanals von Hirudo medicinalis (mit Illustration), von I. Rakowskyj 1—6; 5. Miscellanea 1—12; 6. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen über die Verfassung des Gross-Fürs, Litthauen, von M. Hrušewskyj 1—12; 8. Bibliographie 1—60; 7. Bericht über die Sewčenko-Gesellschaft 1—2.

Inhalt des X Bandes. 1. Beiträge zur Geschichte der Verhältnisse Kaiser Rudolfs II und des Papstes Clemens VIII mit den Kosaken im J. 1593 und 1594, mitgeth. von E. Barwiński s. 1—34; 2. Warlaam und Ioasaph, von Dr. I. Franko (Fortsetzung) 29—80; 3. Kirchenregister von Sambor, Beiträge zur Geschichte der Confessionsverhältnisse, mitgeth. von M. Hrušewskyj 1—8; 4. Miscellanea 1—14; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 1—12; 5. Bibliographie 1—60; 6. Bericht über die Sewčenko-Gesellschaft 1—12.

Inhalt des XI Bandes. 1. Erste Verbannung des T. Šewčenko (1847—50), kritisch-biographische Skizze von O. Konyškyj S. 1—62; 2. Einige Actenstücke zur Geschichte des Kiewer Gebietes, mitgeth. von M. Hrušewskyj 1—18; 3. Beiträge zur physikalischen Terminologie, I Theil: Mechanik, zusammengestellt von W. Lewyckyj 1—12; 4. Miscellanea 1—18; 5. Wiss. Chronik: Dr. R. F. Kainds Untersuchungen auf dem Gebiete der ruthenischen Ethnographie, Uebersicht von M. Korduba 1—10; 6. Bibliographie 1—66; 7. Bericht über die Sewčenko-Gesellschaft 1—5.

Inhalt des XII Bandes. 1. Politische Ereignisse in Galizien im J. 1340 nach dem Tode Boleslaus-Georg des II, Untersuchung von Em. Terleckyj 1—26; 2. Beschreibung der Burg von Lemberg im J. 1495, mitgeth. von M. Hrušewskyj 1—12; 3. Drei Lobgedichte aus dem XVI Jahrh., mitgeth. von Dr. C. Studynskyj 1—32; 4. Ukrainische Kosaken auf dem Kanal von Ladoga, von E. Radakowa 1—20; 5. Miscellanea 1—20; 6. Wiss. Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Forts.) 1—26; 7. Bibliographie 1—54; 8. Bericht über die Sewčenko-Gesellschaft 1—6.

Inhalt des XIII Bandes. 1. Erster slavischer Staatshistorische Untersuchung von M. Korduba 1—20; 2. T. Šewčenko's zweite Verbannung (1850—1857), kritisch-biographische Skizze von A. Konyškyj 1—76; 3. Ein Fall von *mesania melancholica*, von Dr. O. Č. 1—12; 4. Miscellanea — von M. Hrušewskyj 1—10; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Fortsetzung) 1—24; 6. Bibliographie 1—50; 7. Bericht über die Sewčenko-Gesellschaft 1—2.

Inhalt des XIV Bandes. 1. Ukrainische Kosaken in Weiss-Russland in den J. 1654—1656, von Em. Terleckyj 1—30; 2. Beiträge zur Geschichte der Zeit des B. Chmelnyckyj, mitgeth. von S. Tomašiwskyj, I 1—14; 3. Taras Šewčenko in Petersburg 1858—1859, von A. Konyškyj 1—42; 4. Miscellanea: Einige geistliche Gedichte aus Galizien, mitgeth. von M. Hrušewskyj 1—16; 5. Wiss. Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Schluss) 1—40; 6. Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Sewčenko-Gesellschaft 1—4.

Inhalt des XV Bandes. 1. Samuel Kušewič, lemberger Rathherr und sein Notizbuch, von S. Tomašiwskyj S. 1—24; 2. Liederbuch aus dem Anfange des XVIII Jahrh., redigirt von M. Hrušewskyj 1—48; 3. T. Šewčenko's letzte Reise nach Ukraine (im J. 1859), von A. Konyškyj 1—35; 4. † P. Kuliš 1—1; 5. Miscellanea 1—8; 6. Wissenschaftliche Chronik: Archeologischer Congress in Riga im J. 1896, von N. Kniažewič, 1—8; 7. Bibliographie 1—60; 8. Bericht über die Sewčenko-Gesellschaft 1—8.

Inhalt des XVI Bandes. 1. Het'man Bohdanko, kritisch-historische Untersuchung von M. Hrušewskyj S. 1—18; 2. Legenden des Chitarer-Codex, aus dem Anfange des XVIII Jahrh., mitgeth. von W. Hnatiuk 1—38; 3. T. Šewčenko's letzte Lebensjahre, kritisch-biographische Skizze von A. Konyškyj 1—70; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896, I. Ukrainisch-russische (ruthenische) Zeitschriften 1—14; 6. Bibliographie 1—48.

Inhalt des XXVI Bandes. 1. Kotliarewskij's Werke in Galizien, von Dr I. Franko S. 1—14; 2. „Harte Zeiten“, Beiträge zur Geschichte Galiziens in den J. 1846—61, mitgetheilt von M. Zubryčkyj 1—16; 3. Inventarien der Domäne Ratno (Nord-Wolynien) aus den J. 1500—1512, mitgetheilt von M. Hrušewskyj 1—40; 4. Miscellanea 1—16; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1896 (Schluss) 1—32; 6. Bibliographie 1—60; 7. Jubiläumsfeier der Wiedergeburt der ukrainisch-russischen Literatur, von I. Makowej 1—14.

Поодинокі томи „Записок“ (I—XXII, XXV—XXVII) коштують 3 корови, т. XXIII—IV 5 кор., комплект I—XX т. продасть ся по 48 кор.; VII річник коштує 12 кор.

Preis einzelner Bände (I—XXII, XXV—XXVI) der Mittheilungen 3 Kronen., B. XXIII—IV 5 Kr., B-de I—XX komplet kosten 48 Kr., VIII Jahrgang kostet 12 Kr.

Літературно-Науковий Вісник, виходить місячно книжками коло 12 арк., річна передплата 16 кор. = 3 руб. (при бандерольній пересилці).
Адміністрація: Чарнецького 26.

Адреса Товариства: **Львів, Чарнецького 26.**
Adresse der Gesellschaft: **Lemberg, Čarnecki-Strasse 26.**